Digitaliseret af | Digitised by

DET KGL. BIBLIOTEK
Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):	Stuckenberg, Fr.; af Fr. Stuckenberg.
Titel | Title:	Fængselsvæsenet i Danmark : en historisk skildring
Bindbetegnelse | Volume Statement:	Vol. 2
Udgivet år og sted | Publication time and place:	København : i Kommission hos G.E.C. Gad, 1893-96
Fysiske størrelse | Physical extent:	2 bd. :

DK

Værket kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge PDF-filen til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work may be copyrighted in which case the PDF file may only be used for personal use. If the author died more than 70 years ago, the work becomes public domain and can then be freely used. If there are several authors, the year of death of the longest living person applies. Always remember to credit the author

FÆNGSELSVÆSENET I DANMARK

1742—1839.

EN HISTORISK SKILDRING

AF

FR. STUCKENBERG.

KØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD.

CENTRALTRYKKERIET.

1896.

5557

34½, -149, -8°.

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

Forord.

I forordet til Danmarks fængselsvæsen 1550—1741 sattes det andet afsnit af den historiske skildring af Danmarks fængselsvæsen til tiden fra 1742 til 1860.

Ved at sysle med forarbejderne til det afsnit blev det mig imidlertid klart, at det måtte gives en snævrere grænse. Der kunde endogså blive spørgsmål om at dele afsnittet i flere. Således vilde året 1790 med hele den humanere ånd, som den tid førte med sig i strafferetsplejen og straffuldbyrdelsen, kunne gøres til grænse for et afsnit for sig. Endelig står året 1839 som et grænseskel mellem straffuldbyrdelsen og dens udvikling gennem hele tidsrummet fra 1742 indtil det nævnte år, dens barndomstid, om man vil, og de følgende år, hvori den store fængselsreform, der egenlig var forberedt lige siden 1790, sattes i værk.

Året 1839 måtte således næsten med nødvendighed blive grænse for det afsnit, der kom til at omfatte straffuldbyrdelsens første udviklingstrin igennem omtrent 100 år, betegnelsen af det tidspunkt, da det fra alle sider erkendtes, at der trængtes til en reform. Når fremstillingen på enkelte punkter har taget momenter med, som ligge udover 1839, har dette været foranlediget af den naturlige forbindelse, der har været mellem disse momenter og den øvrige fremstilling.

Hvad selve arbejdet angår, har det på nogle punkter været forholdsvis let, på andre uforholdsmæssigt besværligt, i nogle tilfælde have kilderne og oplysningerne været let tilgængelige og rigelige, i andre vanskelige at få fat i og utilladeligt sparsomme, for ikke at sige ingen. Dette sidste gælder således alle de mindre anstalter og tildels også Viborg strafanstalt. Men det er en stor tilfredsstillelse ved sligt et ofte møjsommeligt arbejde at møde den for sagen interesserede imødekommen, som jeg også for denne bogs vedkommende må udtale en varm påskønnelse af. Dette gælder ikke blot de i indledningen af det tidligere afsnit nævnte personer og institutioner, men blandt andre også ingeniørkorpsets arkiv, som for Stokhusets vedkommende med stor beredvillighed gjordes tilgængeligt for mig. Stor opmuntring ved udarbejdelsen har det været, at rigsdagen efter kultusministeriets indstilling bevilgede en treårig understøttelse til udarbejderen, ligesom også at bestyrelsen for den Hjelmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse har støttet udgivelsen af skildringen. Den deri liggende påskønnelse af mit arbejde fortjener min varmeste tak.

København, i oktober 1895.

Forfatteren.

II.

1742—1839.

Indledning.

De hundrede år, som det her omhandlede tidsrum omfatter, falde med de første i den større, sidste halvdel af det 18. århundrede, medens de sidste falde i den mindre, første halvdel af nærværende århundrede, eller med andre ord de falde i to århundreder, som danne en meget stærk modsætning til hinanden i adskillige, vel endog i de fleste retninger, og det ikke blot i Danmark, men i den største del af den civiliserede verden, en modsætning, som derfor heller ikke kan undlade at træde frem i de strafferetlige forhold.

Sete under et betegne disse 100 år for Danmarks vedkommende den højere borgerstands, derunder embedsstandens, fremvæxt og udvikling, dels i kraft af dens velstand, dels i kraft af dens intelligens, til under enevoldsmagten at indtage den mest indflydelsesrige stilling i landet. Ved siden af den større sikkerhed og ro i de sociale forholds udvikling, som lidt efter lidt blev et særkende for enevoldsmagten, bragte de 100 år desuden i det store og hele ved det almindelige skolevæsen en intellektuel fremgang igennem hele befolkningen, som i forbindelse med en fremblomstren af videnskab og kunst gjorde denne befolkning skikket til at nyde godt af den stærke udvikling på alle områder, som har karakteriseret den sidste halvdel af nærværende århundrede.

Denne udvikling kommer også frem i strafferetsplejen og straffuldbyrdelsen. Særligt for disse forholds vedkommende vare de forandringer, som de 100 år medførte, måske nok så betydelige og indgribende som meget andet, den senere tid har bragt. Kun vare de ikke så iøjnefaldende i øjeblikket, fordi de behøvede at overskues for et længere tidsrum, for at deres betydning kunde blive klar.

Christian V.s lovbog hvilede jo for en meget stor del paa landets gamle retsgrundsætninger. Derfor havde den i en mængde forhold, hvor den private mand var forurettet, bevaret dennes ret og pligt til søgsmål, i hvert tilfælde som det principale, og den ofte dermed i forbindelse stående mildere afgørelsesmåde ved bøder. For forbrydelser mod sædelighed og religion ligesom af kvalificeret natur vare derimod dens straffe strenge som livsstraf, bål og brand m. fl. Henimod begyndelsen af det her omhandlede afsnit var der ved at danne sig en meget væsenlig forandring i disse forhold. Jevnfør i det hele for den følgende udviklings vedkommende Goos: den danske straffeproces . . . i universitetets indbydelsesskrift for 1880.

Det private søgsmål trak sig mere og mere tilbage; det stillede nemlig store fordringer i forskellig retning til sagsøgeren, således blandt andet den at skaffe bevismaterialet til veje, og processen var kostbar. Tyvene gik også af den grund ofte fri for straf, og tyverierne tiltog. Man havde vel søgt at råde bod på forskellige af ulemperne, således ved at ligne delinkventomkostningerne på amtet (frd. 26. oktbr. 1732) og ved at formindske omkostninger til vagthold og underhold (frd. 13. jan. 1747), men resultatet blev ikke derved et andet. Således indførtes der lidt efter lidt en kriminal proces, (frd. 21. maj 1751) endnu for en væsenlig del på det gamle grundlag, undtagen for de sagers vedkommende, hvori der var et fællesskab med den militære proces.

Behandlingen af de militære kriminelle sager er alt omtalt tidligere[1]) ved oplysninger om inkvisitionskommissionen i Stokhuset. På lignende inkvisitorisk vis behandledes politisagerne, som ved frd. 15. Juni 1771 gik over til den ny oprettede hof- og stadsret, der fik den øvrighedsmyndighed, som ved frd. 25. Aug. 1741 var overdraget magistraten.[2]) Fra den henvistes sagerne til inkvisitionskommissionens behandling. Til denne hørte også tortur (se Fængsv. i Dm. 1550—1741, s. 175), der imidlertid afskaffedes ved de militære retter efter rsk. 12 marts 1790. Derimod tillodes ved rsk. 23 oktbr. 1795 anvendelsen af vand og brød mod modvillige inkvisiter ved alle undersøgelsesretter.

Disse sidste bestemmelser om torturs afskaffelse ved undersøgelser i kriminelle sager stå i nær forbindelse med hele den humane bevægelse, som i slutningen af det 18 århundrede breder sig over Europa, og i samme forbindelse, om end ikke så umiddelbart, står sikkert frd. 3 juni 1796, som påkalder retfærdigheden og straflovenes øjemærke, idet den også for en hurtigere retsforfølgnings skyld slår den inkvisitoriske karakter fast i kriminelle sagers behandling i fremtiden.

Ved siden af denne meget indgribende forandring i strafferetsplejen gennem det 18 århundredes sidste halvdel er der i samme tidsrum foregået en ikke mindre svingning i straffebestemmelserne. Den foran fremhævede, lidt efter lidt svigtende tilbøjelighed hos den forurettede private til at søge foruretteren straffet og den der af føl-

---

[1]) Fængsv. i Dm. 1550—1741, s. 171.

[2]) Inkvisitionskommissionen oprettes 13 april 1686. Den første politimester i Kbh. beskikkes 5 septbr. 1691. Hans virksomhed er både administrativ og dømmende. Han er øverste politimyndighed i landet til 22 oktbr. 1701, da en politiret oprettes, som 1708 afløses af politi- og kommercekollegiet. Dettes judicielle funktion går 5 jan. 1731 over til magistraten og en af de 32 mænd. Efter frd. 25 aug. 1741 bliver en magistrat eller byfogder o. s. v. dommer.

gende tilvæxt i forbrydelser, særligt tyveri, må naturligt skyde det afskrækkende moment i straffen mere i forgrunden, idet denne efterhånden måtte tabe karakteren af en oprejsning for den forurettede og på den anden side få karakteren af en beskyttelse for samfundet.

Derfor erstattes flere af de forholdsvis mildere straffebestemmelser i Christian V.s lov efterhånden i det omhandlede tidsrum med straffe, der endog gå til raffineret strenghed, medens de dog måske må betragtes som mindre barbariske end fortidens. Frd. 16 oktbr. 1697 har således allerede befalet, at morderen, der føres til retterstedet, på vejen skal knibes med gloende tænger. Pl. 21 marts 1705 sætter straf som kgl. mandaters overtrædere for at vildlede søfarende. Efter frd. 18 decbr. 1767 skal morderen, som er dømt til livstidsstraf, hvert år på dagen for mordet piskes offenligt for at erindres om misgerningens vederstyggelighed. I forbindelse hermed står vistnok også udtalelsen i rsl. 24 febr. 1764, at slaven skal underholdes således, at han ikke dør af hunger, men på den anden side føler straffens alvor. Overhovedet synes den nævnte resolution, som indeholdt en bestræbelse for at bringe større orden i slaveforholdene, at vise en tilbøjelighed til at gøre behandlingen af slaverne strengere end tidligere. I pl. 18 maj 1780 fastslås tydeligt og klart det afskrækkende princip i straffen, idet det deri hedder: »som er hensigt med al straf, nemlig: at den skal være de skyldige og andre ligesindede til skræk.«

Som det ses, blev det lille pust af humanitet, der gik igennem straffebestemmelserne i Struensees tid i pl. 8 april 1771, som forbød forældre at indsætte deres børn uden lov og dom i tugthuset, hvilket var tilladt fra 9 jan. 1741, i pl. 27 april s. å., om livstidsstraf med brændemærke og kagstrygning istedenfor livsstraf for groft tyveri og i frd. 30 decbr., som forbød torturs anvendelse (tamp) ved inkvisitionskommissionen, m. fl., kun meget kortvarigt, rsk.

26 oktbr. 1772 tillod således allerede pâny anvendelsen af den skarpe examination ved denne ret.

De meget brugte korporlige og vansirende straffe fulgte med til århundredets udgang. Spidsrodsstraffen, der anvendtes med 12 til 24 omgange på militære personer, indskrænkedes vistnok ved rsk. 16 novbr. 1763[1]), som indskærpedes ved rsl. 4 febr. 1778[1]), til kun at idømmes for svære forbrydelser, ellers skulde vand og brød anvendes. Brændemærke på pande eller ryg og kagstrygning, eller begge i forening, anvendtes såvel på militære og civile personer, og disse to straffe kunde anvendes oftere på den samme person. Pisk i fængslet var en sjeldnere straf, som tildeltes også kun ganske unge mennesker. Straffen med stigrem ansås for en meget alvorlig straf, men den afskaffedes ved rsl. 25 april 1791[1]). Gabestokken og halsjernet trådte endnu istedenfor bøder ved politiforseelser (pl. 14 juli 1791 og frd. 31 jan. 1794). Den spanske kappe gjorde lignende tjeneste (pl. 28 jan. og 10 oktbr. 1780, pl. 30 juni 1786); også træhesten nævnes endnu i pl. 30 juni 1786. Men tiden var nu inde for en anden opfattelse af straffen; afskrækkelsens princip var næppe fastslået, før det måtte vige eller i hvert tilfælde give plads for tanken om forbedring af forbryderen gennem straffen, og dermed var tillige en videre anvendelse af frihedsstraf givet.

Allerede længe vare tidens strafferetspleje og straffemåder med styrke og dygtighed, varme og ihærdighed blevne fremstillede og angrebne som barbarisme og ikke formålstjenlige af folk som *Beccaria* (dei delitti e delle pene, 1764), *Voltaire, Montesquieu, Thomasius, Blackstone, Sonnenfels* og flere. Angrebene var det let nok at føre beviser for. Henrettelser og lemlæstelser satte sine spor overalt i Europa på torve og veje til skræk og advarsel for alle vejfarende. I Frankrig fik galgen endog form

---

[1]) Ros. G. Rsk. m. m. 3. 1. 51, 3. 2. 703 og 4. 1. 411.

efter rangen af det retssæde, hvor den rejstes. Den hvilede således hos en simpel seigneur på 2, hos en baron på 4, en greve på 6 og en hertug på 8 stolper. For den, der skulde hænges, var den sagtens lige god og skøn, en forfængelighed i så henseende har muligt også været fremavlet.

Forbrydelserne blev ikke derfor færre, men samfundets følelser mod råhed og hårdhed afstumpedes. Det er muligt, at henrettelsernes antal tidligere var større; i Henrik VIII.s tid (1509—1547) aflivedes således i England 72000 personer;[1]) men til gengæld blev de senere mere raffinerede. Dødsstraffens fuldbyrdelse, selv i dens uhyggeligste former, blev skuespil for de bedste i samfundet, ikke mindst for kvindekønnet, og de aftvang ikke tilskuerne medynk med forbryderens lidelser; tværtimod man fandt undertiden forestillingen ikke pirrende nok. Og det var i det såkaldte oplysningens århundrede. Man forstår, at en af dettes bedste mænd — *Voltaire* — måtte udtale: »den sande jurisprudens består alene i at forhindre forbrydelsen«. »En civiliseret stat må så vidt muligt forebygge, forinden den tænker på at straffe«.[2]) Dette princip var alt udtalt i den bekendte indskrift over indgangen til det fængsel, som pave Clemens d. 9. i 1703 lod indrette i Rom med 64 celler for unge fanger: Det hjælper kun lidt at slutte forbryderen i bånd, når man ikke tillige ved opdragelse lærer ham retskaffenhed. Efter dette mønster lod Maria Theresia i 1772 et fængsel bygge i Gent. Det åbnedes 1775, men dets virksomhed var alt i forfald 1783. Dets planmæssige anlæg vækker endnu beundring, men det kom til at ligge som en oase i tidens endnu pestbefængte luft. Principet i den anførte sætning af Voltaire

---

[1]) I München hengik i de sidste 4 år af forrige århundrede sjelden nogen lørdag uden mindst 1 henrettelse.

[2]) E. Hertz: Voltaire u. die franz. strafrechtspflege im 18. jahrh. s. 427.

er erkendt og gentaget i det følgende århundrede atter og atter, og dets virkeliggørelse tilstræbes overalt; men der er endnu langt frem til målet.

Englænderen *Howard* tog sagen praktisk. Han ofrede sine penge og tilsidst sit liv på at rejse rundt for at bese fængsler og hospitaler og skildre de ulykkelige tilstande, han havde været vidne til i de forskellige lande. Hans meddelelser om, hvad han således havde set og erfaret, gav billedet af en elendighed, som stod i den grelleste modsætning til tidens udskejelser i den bedre stillede del af samfundet.

I sin bog (The State of the Prisons, 1777) siger han: »Fangernes blege, afmagrede ansigter sige os også uden ord, hvor elendige og ulykkelige de ere. Mange, som komme sunde i fængslet, ere ofte efter få måneder kun skygger. Angrebne af fængselsfeber og børnekopper udånde de som slagtofre på den nøgne jord. Mange få kun de højst nødvendige fødemidler, men andre savne de allerførste nødvendigheder til livets ophold. Enhver ved, at fangerne skal gives arbejde, men i England i det mindste gives der få tugthuse, hvor alle arbejde, eller hvor der kan arbejdes. Fangerne have hverken værktøj eller råstof, men de tilbringe tiden i lediggang, ryggesløshed og udsvævelser, og det i en grad, som i sandhed er skrækkelig. Det slet aflagte opsyn er bestikkeligt og fravender fangerne, hvad der tilkommer dem. Fjorten personer og flere, mænd og kvinder, ældre og yngre ere indespærrede i små rum eller underjordiske huller. Luften er så afskylig, at jeg altid efter hvert besøg, på hvilke jeg medfører vineddike, må skifte mine klæder. Fangernes beklædning er ussel, mange ere halvnøgne, og man ser, hvorledes deres legemer ere bedækkede med bylder og sår. I de underjordiske fængsler er gulvet fugtigt, i nogle står vandet 1 a 2 tommer højt, og umiddelbart på dette gulv ligger strået, sjeldent på en seng. Hvor fangerne ere sammenstuvede over jorden, få de i mange, ja

i de fleste fængsler ingen halm. Nogle ligge på gamle laser, andre på det blotte gulv. Bestandigt holdes de indespærrede og komme ikke i den friske luft, enten fordi der ingen gårdsplads er, eller, hvor den findes, fordi arrestforvareren selv vil benytte den. I nogle tugthuse findes intet latrin; hvor de findes, vække de en ubeskrivelig væmmelse«. Dette galdt fortrinsvis Englands fængsler, men faldt sammen med hans meddelelser om andre lande.

Sammenligner man Howards udtalelser om forholdene i Stokhuset og Børnehuset med, hvad han ellers meddeler om lignende anstalter i andre lande, må man være berettiget til at mene, at tilstandene hos os, selv om de i det store og hele ikke vare synderligt bedre end andetsteds, dog i hvert fald ikke vare slettere. Dette sidste gælder ikke blot behandlingen af de straffede, men også straferetsplejen og straffebestemmelserne, hvad der formentlig fremgår af den forudgående fremstilling. Og dette kan vel også siges med nødvendighed at måtte være en af følgerne af at være et lille land. Det lille land gør overskueligheden i alle samfundsforhold lettere, bringer såvel de gode som de mindre gode sider hurtigere og lettere for dagens lys, gør, at de gode kræfter få større og stærkere indflydelse på det hele samfund, kortsagt, at der er en intensivere vexelvirkning mellem centrum og periferien.

Hvad landets tilstand iøvrigt angik, er der i tidligere omtale af Børnehuset[1]) givet en fremstilling af den kamp, som der førtes i den første halvdel af århundredet for at frembringe en industriel virksomhed, hvorved man håbede at få bugt med fattigdom og ledighed. Disse bestræbelser bragte kun tab, og håndværket gik tilbage istedenfor frem. Tiggere, skøger og arbejdsløse huserede i hovedstaden, vold og overfald, som ikke straffedes, blev en almindelig plage. Staten savnede penge, som i det hele

---

[1]) Fængsv. i Dm. 1550—1741, s. 103 og flg.

i dette århundrede. Man søgte en frelse, da den kunstigt skabte industri ikke hjalp, i store handelsforetagender; kompagnier oprettedes, staten deltog i dem med store pengetilskud. Men de vare stort anlagte, gav kun tab, og gik det ene efter det andet tilgrunde. På den anden side gav denne betydelige handelsvirksomhed meget arbejde, og mange tjente penge, som kom landet tilgode.

Også landbruget bragte i flere gode år større velstand og livligere omsætningsforhold. Velstand og med den overdreven luxus fandtes i borgerstanden. Kunst og videnskab blomstrede, en rig literatur voxede frem. Nationen, hedder det i et anonymt skrift, »Folkets Røst om Tyskerne«, fra 1789, tager del i alle statens anliggender. Enhver siger frit, hvad han tænker. Man underkastede statens forskellige institutioner kritik såvel i særskilte afhandlinger som i den tids mange tidsskrifter. Således findes i Københavns Skilderi 1786—87 en længere omtale af Børnehuset på Christianshavn, ligesom et anonymt skrift i 1788 ligeledes gav en skildring af samme anstalt, men set fra et andet standpunkt. Begge disse skal senere omtales nærmere under Børnehuset. Det samme gælder en artikel i Skilderi af København for 1803 om Hovedstadens Fængsler, hvori disses tilstand skildres og der tages ordet for forbedringer. Skildringen støtter sig på et besøg i fængslerne 3 til 4 år tidligere.

Således var i al korthed fortalt landets tilstand, da århundredet nærmede sig sin slutning. Hvorledes den opfattedes, ses af en udtalelse af Suhm[1]) i hans skildring af »Nærværende attende sæculi Charakter«, hvori han efter at have skildret velstanden, kunst og literaturs blomstring, overdådigheden m. m. udbryder, »Gud forbyde, at tilstanden af det romerske riges sidste suk og timer skulde igen fornyes. En almindelig forandring vilde da forestå.« Ved siden af ængstelsen, der ligger i denne

---

[1]) Suhms Saml. Værker. 5. B.

profeti, er der tillige en antydning af, hvorledes den stærke bevægelse, som begynder i Danmark i tiden om 1790, har bemægtiget sig sindene. Med følelsen af en ny tids komme voxer trangen til den ligesom frem i samfundets bevidsthed. Den store åndelige og sociale bevægelse rundt i landene var steget til en strøm, der rev den store almenhed med sig. Med den kom opmærksomheden op, i Danmark som andensteds, for indgribende reformer.

Det var således et udslag af tidens hovedstrømning, der for en væsenlig del lagde vægt på menneskeværdet, som gav anledning til forordningen af 20 febr. 1789 om straffen for tyveri og den følgende i forbindelse hermed stående skrivelse fra cancelliet til direktøren for Børnehuset på Christianshavn, konferensråd Koefoed. Denne skrivelse lyder således:

»Iblandt de indretninger, som i staterne ere blevne nødvendige og i store stæder uundværlige, regner man med billighed straffehusene. Deres bestemmelse er ikke blot at standse forbryderen i sit løb og give den vanartige en bevæggrund mere til afhold fra laster, men endog at bringe den vildfarende eller forførte tilbage på rette vej og gengive staten en nyttig borger.

Disse betragtninger have bragt cancelliet på den tanke, at de forbrydere, som lovene forfølge til exempel for andre, og som ved at modtage lønnen for deres forbrydelser kunde anses tabte for staten, ikke burde være samlede med dem, der blot til forbedring indsættes i straffehusene.

Vanæren, der følger den første, bliver og lettelig den sidstes lod, når de skal være samlede på et sted, der har publik fordom imod sig, og blot herved kan lettelig denne imod straffens hensigt blive uskikket til for fremtiden på ærlig måde at fortjene sit brød.

Børnehuset på Christianshavn er indrettet for begge ovenmældte slags forbrydere, og da man efter det, som er forudsat, ikke kan andet end ønske dem adskilte fra hin-

anden, så kan man ikke forbigå af Hr. Conferensråden tjenstlig at udbede sig underretning om, hvorvidt sådant kunde være gørligt; ønskeligt var det, om de til forbedring indsatte forbrydere endog kunde være i en særskilt bygning, samt denne gives et andet navn, og lige ønskeligt var det, om disse, når deres straffetid var forbi, og de ikke kunde gjøre rede for, hvad de i fremtiden vilde ernære sig ved, enten gaves lejlighed til fremdeles at arbejde for denne stiftelse, forudsat at de deri som fri folk kunde tjene det nødvendige til livets ophold, eller og henvistes til et andet arbejdshus, hvor de strax kunde få arbejde eller fortjeneste; thi i andet fald må de ved at udelades af straffehuset enten udsættes for den yderste mangel, eller nødsages til at begå ny forbrydelser. — —.«

Det kongl. Danske Cancelli den 21 marts 1789.

Brandt. Aagaard. Colbiørnsen.

Man skimter tiden gennem denne skrivelses hele form og indhold. Den er tolk for et indtryk af tiden. Tonen i den gør, at man får en velgørende følelse af en naturlig umiddelbarhed, af den menneskelighed, der har besjælet disse ældre mænd, fra hvem den er udgået. Den fremtræder som udtrykket for en trang til at reflektere over forhold, for hvilke tidsånden forhen ingen opmærksomhed har haft. Den er desuden interessant, fordi den er et glimt, det første, af det, den senere tid har kaldt en rationel straffuldbyrdelse; men det blev også ved glimtet den gang. Derved mister den imidlertid ikke sin betydning.

Koefoeds svar på skrivelsen foreligger ikke, men dets væsenlige indhold fremgår af den følgende kongelige befaling af 29 maj 1789, der omhandler, hvorledes separationen efter forslag kan foregå, således at alle uærlige og på livstid inddømte forbrydere indsættes i en del af anstalten, som herefter kaldes Københavns tugthus, og alle

for første og anden gang begået tyveri inddømte, for hvis vedkommende frd. 20 febr. 1789 udtrykkelig anfører, »at hensigten af straffen for tyveri første og anden gang er forbryderens forbedring«, og de, som for en føje tid ere dømte ved politiretten så og opbragte betlere indsættes i en anden del af bygningen, som herefter kaldes Københavns forbedringshus.

Ved plakat af 15 januar 1790 erklæres endelig, at indretningen af Børnehuset er bragt til fuldkommenhed, således at de uærlige og på livstid inddømte grove forbrydere herefter skulle adskilles fra de mindre, som blot til rettelse og forbedring ere indsatte, og denne stiftelse således forandres til tvende under særskilte navne, tugthus og forbedringshus, men at det derimod i henseende til rasphuset skal forblive herefter som tilforn.

Som man ser, er der igennem den foretagne ordning tilstræbt en samarbejden af straffelovgivning og straffuldbyrdelse, en bestræbelse, som her første gang giver sig tilkende i Danmark. Dette er også et moment, som gør krav på opmærksomhed; men desværre, bølgen bliver også her stående og stivner for lange tider. Set i forhold til tiden var det en reformbevægelse af endogså eminent betydning, som her foregik gennem indretningen af tugt- og forbedringshusstraf og de til disse svarende straffesteder. Det var et brud med fortidens eneste opgave for straffen at uskadeliggøre forbryderen og afskrække ligesindede. Den gang kunde straffen ikke gøres streng nok, livstid var naturligst for at uskadeliggøre, når man ikke valgte at tage selve livet. Ved reformen kommer et sjæleligt moment frem, man vil forbedre, et moment, som ikke har været kendt før på det område, en forbryders sjæl, den måtte nødvendigvis efter fortidens opfattelse høre helvede til. I prækenen for slige folk, og de kom selv i fortiden i kirke, var der rigtig en tumleplads for præsten til at tale om bål og brand, og der prækedes sikkert heller ikke om andet. Man forstår, hvor mægtig modsætningen

var, hvor det måtte føles som noget epokegørende, når man nu talte om at forbedre forbryderen.

Man gik jo endogså videre endnu, man bragte forbryderens fremtidige udsigter på bane. Tanken var jo ganske naturlig, også på det tidspunkt. Hvad nyttede forbedringen, når forholdene for den løsladte ikke tillod ham at finde erhverv, og i så henseende vare ganske sikkert vanskelighederne langt, langt større end i vor tid. Straffemåden måtte lære samfundet at se på den straffede som på en spedalsk, hvem alle skulde sky. Til at forandre denne opfattelse bidrog forskellen i straffens benævnelse kun såre lidet, og der skal desuden lang tid og oplysning til, inden en slig opfattelse lader sig fortrænge eller afdæmpe. Den opmærksomhed for den løsladtes fremtid, som cancelliets skrivelse vidner om, bærer spiren i sig til tanken om fængselsselskabernes stiftelse. Også dette viser, hvad jeg foran har sagt, at den hele reform er udslag af et indtryk, født ud af tidsånden, men som endnu ikke var nået til at blive genstand for indtrængende overvejelser.

Betegnende er det også for den hele reform, at man lod alle de »grove misdædere« blive udenfor dens område; slaver, rasphuskarle og livstidsfanger i tugthuset dem kunde man, efter hele tidens nedarvede måde at betragte forbrydelsen på, kun anse for uforbederlige, hvortil kom, at de brændemærkede allerede derved på forhånd måtte betragtes som udelukkede fra samfundet. Derimod de »mindre« forbrydere, tyvenes store flok, dem regnede man til eliten, af hvem man kunde vente forbedringen. Den gang endnu var målestokken for forbrydelsens, ligesom for forbryderens misdædiskhed, så godt som udelukkende værdien af den genstand, hvorpå forbrydelsen gik ud, lige fra livet til et par gamle hoser. I dette lå ganske sikkert hovedbevæggrunden til den allerede den gang gradvise forringelse af tyvsstraffen. Desuden spillede mangel på erhverv og deraf flydende nød den gang en

større rolle og blev derved en hyppigere undskyldning for småtyven.

Den mærkelighed er der ved den foretagne ordning, at frd. 20 fbr. 1789, i hvis motiver det hedder, at straffelovens retfærdighed skal være ledsaget af så megen lemfældighed, som den offenlige sikkerhed tillader, derfor skal forholdet mellem misgerningens grad og straffen bestemmes således, at den kan virke til forbedring, hvor sådan kan formodes, og tillige fuldbyrdes, uden at benådning skal finde sted, at denne frd. sætter straffen for 2 gange simpelt tyveri til 3—5 år i rasphus eller fæstning (kun kvinderne komme i tugthuset og ligeledes hælerne). Det er jo nemlig disse personer, dømte 3—5 år i rasphus eller fæstning, som efter pl. 15 jan. 1790 skal i forbedringshuset, eller, om man vil, i bedre selskab. I virkeligheden bliver derved plakatens bestemmelse en yderligere forringelse af bestemmelsen i frd. 20 febr.

Reformen er, som den fremgår af det anførte, og som jeg før har sagt, overordenlig indgribende i principiel og formel henseende såvel i straffelovgivning som i straffuldbyrdelse. Dens betydning var derimod ikke i realiteten af så stor værdi. Ganske vist, for de personer, der dømtes efter frd. 1789, blev straffen mindre og selskabet i strafanstalten noget bedre, måske, men hvad straffuldbyrdelsen i det hele angår, den blev vist ikke en anden. —

For at skildre straffuldbyrdelsen er det nødvendigt at skildre forholdene i de enkelte strafanstalter for sig, særligt gælder dette slaveristraffen, der, sålænge den bestod, var en straf, som fuldbyrdedes under særlige former.

Slaveristraffen — Stokhuset.

Stokhuset i Københavns[1]) var med året 1741, i lighed med de øvrige fæstningers stokhuse, blevet et sted, hvor strafarbejde i jern *(slaveriet)* fuldbyrdedes på mandlige forbrydere, idet slaverne fra det nævnte år vare underlagte landmilitæretaten i København, altså Københavns fæstnings kommandant. Da landets øvrige fæstninger ikke kunde modtage noget stort antal slaver dels af hensyn til plads, dels af hensyn til omfanget af det arbejde, der kunde gives fangerne, var det naturligt, at Stokhuset i København blev det sted, hvor efterhånden hovedmængden af slaver samledes. Derved knytter interessen ved fuldbyrdelsen af strafarbejde sig igen væsenligst til Stokhuset, hvortil de 95 på Bremerholm tilbageværende slaver i maj 1741 vare overflyttede.

Overflytningen til Stokhuset har formodenlig ikke fra begyndelsen gjort nogen væsenlig forandring i slavernes livsforhold i almindelighed, undtagen for så vidt de kom til at leve på et mere indskrænket og muligt mindre sundt opholdssted, end Bremerholm var. Behandlingen har næppe været forskellig fra den tidligere. De bevogtedes af soldater, der havde vagt i Stokhuset. De måtte fremdeles bære lig bort til anatomitheatret og begrave døde selvmordere, der vare tilståede begravelse på kirke-

---

[1]) Se herom Fængsv. i Dm. 1550—1741 s. 166, 175.

gården. Men dertil benyttedes kun ærlige slaver, som magistraten måtte betale med 16 til 24 sk. for hver efter vejens længde[1]). At de også have måttet begrave deres egne kammerater, er vel en selvfølge. Disse kom under almindelige forhold i en kiste, men 29 oktbr. 1766 blev en slave, som havde druknet sig ved proviantgården, begravet uden kiste[2]). Det var ikke så sjeldent, at en slave druknede sig eller fandtes død i vandet ved proviantgården eller i fæstningsgravene. Begravelsesomkostningerne vare på den tid ikke store. En kiste til en gevaldiger kostede 1 rdl., båre og ligtøj 48 sk., og kantoren fik 8 sk. for at synge liget ud[3]). En særegen begravelse fik de, som vare dømte for mord. Efter frd. 18 decbr. 1767 skulde de årlig piskes, og når de døde i fæstning eller rasphus, skulde liget af natmanden føres til retterstedet, dets hånd og hoved afhugges og sættes på stage og legemet lægges på stejle. Senere fritoges sådanne for den årlige piskning, og derfor bestemte rsk. 30 septbr. 1778[4]), at deres lig, når de dø, skal føres på rakkersluffen til retterstedet og der nedgraves.

Echapperede en slave, og det hændte, som før bemærket, ikke så sjeldent, særlig var havehullet, et sted på Stokhusets grund, i en periode et søgt udflugtssted, så betaltes der 4 rdl. til den, som bragte ham tilbage, og i de fleste tilfælde blev han taget på sin udflugt. Slaven, der bragtes tilbage, fik ris eller tamp efter omstændighederne[5]). Tampen hørte uden tvivl til, sålænge Stokhuset existerede som straffested.

I skrivelse fra generalkrigsdirektoriet 20 marts 1764[6]),

---

[1]) Rsk. 7 april 1741. Ros. G. Rsk. m. m. 1. 772 og Kr. Canc. Skr. 29 april 1749.

[2]) Stokhusets Rgst. for 1766. Chvn. Arkiv.

[3]) Samme for 1768. Ch. A.

[4]) Ros. G. Rsk. m. m. 3. 2. 722.

[5]) Rsk. 6 maj 1743. Ros. G. Rsk. m. m. 1. 856.

[6]) Ros. G. Rsk. m. m. 3. 1. 104.

et år, der har betydning for slaveriet ved, at man søgte at ordne forskellige derhen hørende forhold, gaves den almindelige regel for slavernes anvendelse, at de fortrinsvis skulde bruges til kgl. tjeneste og dernæst arbejde for private for betaling.

Benyttelsen i kgl. tjeneste var foruden til voldarbejdet[1]) meget forskelligartet. Til entreprenørerne for den militære brødbagning overlodes daglig frit 12 ærlige slaver, mod at enhver af disse slaver hver 10 dag fik $6^1/_2$ pd. brød extra[2]). En slave anvendtes daglig til at træde blæsebælgen i tøjhussmedien[3]) og på samme måde brugtes ærlige slaver i arsenalet[4]). I Frederikshospital og i guldhuset[5]) arbejdede slaver, væsenligst vel ved renholdelse, ligesom de besørgede gadefejningen ved kasernerne, volden og Rosenborghave[6]). I 1782, som det senere vil blive bemærket, anføres desuden slaver anvendte i proviantgården, ved vagterne og som sygepassere i Stokhuset.

Benyttelsen af slaver til arbejde for private har efterhånden, alt på det her omhandlede tidspunkt, udviklet sig til noget ikke ubetydeligt. Dette fremgår således af, at efter Stokhusets regnskab for 1764 var indtægten af dette arbejde 554 rdl. 94 sk., i 1765 471 rdl. 12 sk., 1766 468 rdl. 72 sk., 1767 549 rdl. 71 sk. og 1768 339 rdl. 44 sk., som fremkom ved, at den private person betalte 3 sk. daglig for benyttelsen af en slave, som han selv måtte hente og bringe, og hvis tilstedeværelse han selv måtte være ansvarlig for[7]). Kun ærlige slaver udlejedes

---

[1]) Ros. G. Rsk. m. m. 3. 2. 560. Generalitets Kommissariats Kollegiets Skr. 1 juli 1774.

[2]) Gen. Kr. Dik. Skr. 7 decbr. 1763.

[3]) Skr. 28 febr. 1761. B. G. 2. 222.

[4]) Rsl. 17 jan. 1769. B. G. 3. 1. 325.

[5]) Gen. Kr. Koll. Skr. 26 febr. 1774. B. G. 3. 2. 534.

[6]) Samme 2 novbr. 1771. B. G. 3. 1. 396 og 12 juni 1790. R. G. 4. 1. 346.

[7]) Rsl. 24 febr. 1764. B. G. 3. 1. 98.

på denne måde, og det har vistnok væsenligst været til jord- og havearbejder, at de ere benyttede, senere bleve de det også på andre måder.

Man kan forstå, at hele denne udvikling af slavernes anvendelse uden for Stokhuset med og uden bevogtning måtte medføre slaphed i disciplinær henseende og give anledning til forbindelser med folk uden for Stokhuset, til rømninger, kort sagt virke uheldigt på en rationel fuldbyrdelse af straffen. At dette også er følt af administrationen ses af, at den før nævnte rsl. 24 febr. 1764 bestemmer, at opsynet fremtidig skal ske ved gevaldigere og stokkeknægte i steden for ved soldater; der regnes en opsynsmand til 10 à 12 slaver. Han lønnes med $4^1/_2$ sk. daglig, brød og 1 sk. daglig i kvarterpenge, og bevæbnes med to ladte pistoler og en knippel. I samme retning sigter åbenbart bestemmelsen i rsk. 11 oktbr. 1765[1]), der er bekendtgjort ved rådstueplakat 16 oktbr. 1765, at ingen må købe af, sælge til eller vexle penge for slaver. Denne bestemmelse er ganske sikkert i tidens løb under slaveriets udvikling i Stokhuset ikke bleven overholdt. Ligesålidt have de tagne forholdsregler mod, at slaveforholdene slappedes, tilsyneladende fundet den rette opfattelse selv hos administrationen, siden slaver, der vare anvendte i de såkaldte »fri poster«, formodenlig hos kommandanten og andre overordnede funktionærer, mødte i Københavns politiret uden jern, skønt de vare idømte arbejde i jern. Dette blev naturligvis forbudt[2]), men disse forbud gentages påny, således i 1817, så man er formodenlig falden hen i gammel slendrian. Endnu en præventiv forholdsregel hører vistnok denne tid til, at slaverne, når de førtes til og fra arbejdet, lænkedes sammen med kæder. At det har været så, kan ses af Stokhusets regnskaber for 1766, hvorefter der 23 maj er købt

---

[1]) R. G. 3. 1. 230.

[2]) Gen. Kom. K. Skr. 19 novbr. 1794. R. G. 4. 2. 666.

nøgler til disse kæder. Men også denne forholdsregel er sikkert falden bort senere, og allerede Howard (1781) nævner den ikke, skønt han omtaler slavernes hjemkomst fra arbejdet.

Af de 3 sk. daglig, som private folk måtte betale for benyttelsen af en slave, oprettedes efter rsl. 24 febr. 1764 den såkaldte »slavekasse«, som skulde bestride slavernes beklædning og opsynets lønning, og den underlagdes den ved samme rsl. indsatte inspektør i Stokhuset. Lønningen til opsynet på den tid er omtalt ovenfor. En slaves beklædning var efter Stokhusets regnskab for 1764:

trøje, buxer og hue . . .	4	rdl.	7½	sk.
2 skjorter	à »	—	60	—
2 halsklæder	à »	—	18	—
1 par sko	»	—	88	—
1 » isl. strømper	»	—	14	—

Hvad forplejningen angår, må en bestemmelse af 4 decbr. 1730[1]) regnes herhen, som går ud på, at en slave i jern, som er dømt til at arbejde i Citadellet, og i hvis dom der ikke er tilføjet, om det skal være på vand og brød, kun må trakteres med vand og brød det første år, da det ikke lader sig gøre at bruge det hele livet, og det brugtes heller ikke i andre fæstninger. Denne udtalelse er formodentlig svar på en naiv forespørgsel om udstrækningen af vand og brøds anvendelse, eller foranlediget ved en kommandants rigorøsitet. Muligt gælder den kun slaver i fæstninger og ikke i Stokhuset; men det er dog forbavsende at høre, at dette første års vand og brød som daglig kost er bleven stående. Således hedder det i 1761: Slaver, som i det første år de sidde på vand og brød, blive syge, skulle have det sædvanlige slavetraktement[2]). Formodningen må imidlertid være for, at de i almindelighed ere blevne syge og have fået slavetraktementet.

---

[1]) R. G. 1. 533.

[2]) Rsl. 9 decbr. 1761. R. G. 2. 240.

Om dette hedder det, som før anført, i den nævnte rsl. 24 febr. 1764, at slaven skal underholdes således, at han ikke dør af hunger, men på den anden side føler straffens alvor; derfor i steden for $1^1/_2$ sk. daglig og brød, skal han kun have 1 sk. daglig og brød. Dette sidste bestod tidligere i $7^1/_2$ pd. hver dag, men forandredes nu til $6^1/_2$ pd.[1]). Overhovedet er det klart af det foreliggende, at man ved rsl. 24 febr. 1764, ved siden af at bringe orden i slaveforholdene, viste en tilbøjelighed til at indføre en strengere behandling af slaver i jern, end der tidligere var brugt. Muligt var begrænsningen af forplejningen hidført for at indskrænke udgifterne til slaverne, skønt de må synes at have været ringe.

Udgifterne omfattede spise, klæder, lys, brændsel, løn til administrationen, begravelser, opbringerpenge for rømte, betaling til skarpretteren for exekutioner. Denne fik 10 rdl. for at hænge en slave, 6 rdl. 3 sk. for at kagstryge og brændemærke en. Præsten fik 15 rdl. halvårlig for at betjene slaverne, og der var både en dansk og en tysk præst ved Stokhuset. Udgifterne, hvori ikke er fradraget hvad der indkom for slavernes arbejde for private, udgjorde i

1764:	2952 rdl.	$69\frac{1}{2}$ sk.,	pr. slave	23 rdl.	$6\frac{1}{2}$ sk.,	pr. dag	$7\frac{4}{5}$ sk.
1765:	2618 —	61 —	—	21 —	28 —	—	$5\frac{2}{3}$ —
1766:	2525 —	$34\frac{1}{2}$ —	—	21 —	$73\frac{3}{4}$ —	—	$5\frac{5}{7}$ —
1767:	4237 —	18 —	—	33 —	$34\frac{1}{2}$ —	—	$8\frac{1}{2}$ —
1768:	3612 —	20 —	—	26 —	54 —	—	7 —

Iøvrigt forandredes nogle af de indførte bestemmelser efter ovennævnte rsl. 24 febr. 1764 snart ved frd. 29 juni s. å., som satte slavens lønning til 2 sk. daglig og brød og tillod, at slaver udlejedes til private for 6 sk. daglig, altså for den dobbelte betaling mod før bestemt. Samtidig fastsatte denne frd., at alle, som fremtidig dømtes til arbejde i fæstning, skulde indtages i Københavns Stokhus.

---

[1]) G. Kr. D. Skr. 20 marts 1764. R. G. 3. 1. 104.

Kun Kronborg beholdt et fast antal slaver. Bestemmelsen i frd. 27 novbr. 1739, at de skulde indsættes i nærmeste fæstning, bortfaldt derved, Dette bragte Stokhuset en tilgang af 76 slaver, som overflyttedes fra de andre fæstninger. Senere blev Nyborg påny benyttet til anbringelse af et ringe antal slaver, og fremtidig vare da København, Kronborg og Nyborg de eneste fæstninger i Danmark, hvor arbejdet som fæstningsslave fuldbyrdedes.

Siden overflytningen fra Bremerholm var imidlertid slavetallet i Stokhuset 1765 steget til det dobbelte mod den gang. I så henseende give stamrullerne over slaverne i Stokhuset og slaveprotokollerne, som findes i Christianshavns strafanstalts arkiv, oplysninger. Den måde, hvorpå disse protokoller ere førte, gør det imidlertid i almindelighed vanskeligt at få oplysningerne for det enkelte år samlede sammen. Det er kun ved en ny protokols begyndelse, at man finder en fuldstændig fortegnelse over slaverne i det år, protokollen er begyndt. Derfor er det kun for enkelte år, at der med flere års mellemrum kan meddeles nogenlunde tilfredsstillende oplysninger. Men på den anden side ere disse dog sådanne, at de kunne give en forestilling om tilstanden og udviklingen i slaveforholdene. I 1750 indkom 64, 1765 59 slaver i Stokhuset.

Ved indsættelsen	1750	1765
var 17 år gl.	1	1
18 —	1	»
19—20 —	3	3
21—25 —	16	11
26—30 —	17	17
31—35 —	13	9
36—40 —	8	10
41—45 —	1	1
46—50 —	2	4
51—60 —	1	2
61—70 —	»	1
over 70 —	1	»

	1750	1765
gifte vare	20	19
dømte på livstid	19	15
— - kongens nåde	1	4
— - indtil ½ år	9	7
— - — 1 -	31	11
— - — 2 -	3	9
— - — 3 -	1	10
— - — 4 -	»	2
— - — 6 -	»	1
brændemærkede	vare 8	1
kagstrøgne	— 13	1
spidsrod	løb 19	19
kattede	vare »	15
piskede i fængslet	— 1	1
døde gjorde	9	9
echapperede —	4	15
løsladte blev	51	35

Forbrydelserne, de vare straffede for, vare:

	1750	1765
tyveri	19	29
kvalificeret tyveri	»	3
hæleri	2	»
desertion fra ostindiefarere	38	7
insubordination	»	6
ukristelig behandling	»	2
drab	»	1
mord	»	2
selvmord forsøgt	»	2 [1])
forgrebet sig på sin herre	»	1
brandstiftelse	2	»
ægteskabsbrud	»	1
3 gange besvangrelse	1	»

[1]) De vare dømte på livstid.

	1750	1765
hor	»	1
trukket blank mod en løjtnant	1	»
rebellion mod kgl. skat	»	1
uforsigtig omgang med lys	»	1
indbrud i arrest	»	1
skåret sig med kniv, da han skulde løbe spidsrod	1	»
vendt tilbage efter at være forvist	»	1

Det samlede antal slaver for hele året 1765 var 188; hvormange af disse, der vare dømte som uærlige, kan ikke oplyses. Af de 188 døde 18, altså c. 10 pct., 42 echapperede, eller c. 23 pct. Dette er måske det højeste tal, som for noget år findes på rømninger, men i en lang periode vare disse ikke sjeldne. Løsladte blev 26 i 1765. Sammenholder man dette tal med tilgangen 59, er det jo givet, at afgangen var større end tilgangen, men dette fremtræder som en undtagelse. Det kan nemlig ikke være andet, end at tallet efterhånden må voxe betydeligt op i Stokhuset, da straffetiden for de flestes vedkommende i hvert tilfælde i en meget lang periode er livstid. Tager man den samlede tilgang af slaver fra 1741 til 1770, bliver den gennemsnitlige årlige tilgang 45, et tal der temmelig sikkert altid har oversteget den årlige afgang. På den anden side er det ligeså sikkert, at man ved siden af den udvej at sende slaver til andre fæstninger, når man havde for mange i Stokhuset, også brugte at løslade straffede soldater for at skaffe plads.

Det daglige gennemsnitstal i 1765 var 123 slaver, det højeste tal 139 og året sluttede med kun 99. I 1766 går tallet imidlertid atter op til 122 ved årets udgang. I 1767 var det daglige gennemsnitstal 127 og i 1768 136. Et dagligt gennemsnitstal lader sig imidlertid i almindelighed ikke finde, men af og til giver en anførsel af slavetallet på et bestemt tidspunkt oplysning om talforholdene. Når Howard i omtalen af fængslerne i Danmark nævner

143 på den tid, han besøger Stokhuset, og tallet, som det senere vil ses, i 1782 opgives til 139, viser det sig altså, at antallet af slaver i Stokhuset i en længere periode ikke har været udsat for store svingninger. Desuagtet er der ingen tvivl om, at det var for stort efter rumforholdene. Dette bekræftes yderligere ved den skildring, som *John Howard* i 1781, da han besøgte Stokhuset, giver af det og dets forhold.

Han fortæller: Her ere forbrydere af garnisonen og fanger af de forskellige folkeklasser inddømte som slaver. På den ene side af dette fængsels gård er der i stuen to rum; skønt højden kun er 10 fod, har hvert af dem to rækker standkøjer. Disse rum ere overfyldte og derfor usunde. Over dem er der to sygestuer og desuden en kirke, som ikke har noget galleri[1]). Her så jeg 143 slaver; de vare afstikkende klædt i en brun trøje med røde ærmer og benklæder af samme to farver[2]). De lå med klæderne på om natten, og da de kun fik ny klæder hvert andet år, undrede det mig ikke, at mange af dem vare næsten nøgne. Nogle havde tynde lænker på det ene ben, andre sværere på begge benene, og nogle bar halsjern. En var lænket med den venstre hånd til en skubkarre. Og det forstod jeg var en straf, som pålagdes dem, der havde forsøgt at rømme.

Elendigheden og håbløsheden i disse blege og syge slavers udseende vidnede ikke om humanitet i behandlingen. Mit første besøg fandt sted en lørdag; den næste dag overværede jeg gudstjenesten i kirken, hvor manden, som var lænket til skubkarren, var en af de få, der var tilstede. De sad sammen på bænke, og soldater vare

---

[1]) I kirken skal der have været anbragt (formentlig langt senere) en altertavle, malet af en ung, begavet maler, der blev falskmøntner for derved at blive istand til at komme til at rejse, men som istedenfor indsattes i Stokhuset. Om denne altertavle er det sagt, at den skulde findes på tøjhuset; men der vil man intet vide derom.

[2]) Rsk. 3 oktbr. 1767. Ros. G. Rsk. m. m. 3. 1. 287.

opstillede på forskellige steder i kirken, to med opplantede bajonetter stod ved døren. Da gudstjenesten var forbi, gik slaverne først ned. Jeg gik da igennem deres stuer, hvor de fleste af dem lå på brixerne, der vare overmalede med inskriptioner. Ved mit tredie besøg fandt jeg fængslet i bedre orden. Dette fængsels modbydelige tilstand gav mig altid hovedpine, som jeg også led af ved mine første besøg i Englands fængsler.

Slaverne arbejde på fæstningsværkerne, og arbejdstiden er fra 5 til 11 og fra 1 til 5 eller 6. Deres kostration er syv pund sort brød hver femte dag ved siden af 1 styver daglig om vinteren og $1^1/_2$ daglig om sommeren, når de arbejde længere. De blev bevogtede af et vagtmandskab på tyve mand. Når de kom hjem fra deres arbejde, så jeg, at nogle af dem blev lænkede til andre, to og to; det var nogle af de værste, som havde været i bøddelens hænder og vare brændemærkede[1]).

Imidlertid foregik der i de bestående bygningsforhold i Stokhuset, således som de foran ere fremstillede efter Howards skildring, kort efter hans besøg en væsenlig forandring. Denne synes ikke fremkaldt ved Howards bemærkninger om lokaliteternes overfyldning, men derved, at Sø-kommissariats kollegiet i maj 1781 forlangte 240 slaver til disposition til opmudring[2]). Da et så stort slavetal ikke fandtes i København, og ligeså lidt plads i Stokhuset til samme, påtænktes først opførelsen af to bygninger til slavers henlæggelse i citadellet. Da forholdene sammesteds ikke syntes gunstige, forlangtes oplysninger af ingeniørkorpset om, hvad der behøvedes for at rumme et større antal slaver også til dettes brug. Svaret herpå blev 1) et rummeligt slavehus, 2) særskilt afdeling for syge,

---

[1]) Howard. Appendix to The State of the Prisons in England. 1784. S. 30.

[2]) Ingeniørkorpset arkiv, Gen. Kom. Koll. Ordre. Skr. til G. K. K. 21 novbr. 1781.

3) en rummelig indelukket plads, 4) et marketenderi, 5) en kirke[1]). Resultatet af disse forhandlinger blev, at der 8 marts 1782 anordnedes en kommission for at overveje og foreslå blandt andet, hvor slaverne til søetaten bedst kunde anvises bolig med alt andet, som kunde komme i betragtning ved iværksættelsen af beslutningen, »at slaverne herefter skal bruges til begge vore militære etaters nytte, ligesom det i forrige tider er sket«.

Til brug for denne kommission oplyste ingeniørkorpset, at der i København med citadellet fandtes 139 slaver, på Kronborg 69 og i Nyborg 8, og desuden 97 i Holstenske fæstninger samt slaverne i Norge. Af slaverne

i København vare	65	ærlige,	46	uærlige;
dømte på livstid og kongens nåde	48	—	46	—
dømte på indtil 2 år	17	—	»	—
syge og invalide	14	—	14	—
på Kronborg	24	—	37	—
dømte på livstid	20	—	37	—

Af de nævnte 139 slaver i København benyttedes 38 på tøjhuset, proviantgården, vagterne, guldhuset og som sygevogtere, så at der, når de arbejdsudygtige fradrages, kun blev 65 slaver til disposition[2]).

Kommissionen afgav sin betænkning 10 april 1782 og indstillede, hvad antallet af slaver angik, som skulde afgives til søetaten, at dette foreløbig blev 40 med 4 gevaldigere, og, når de fornødne opmudringsmaskiner vare anskaffede, forøgedes til 108 med 11 gevaldigere, samt at der desuden afgaves 16 slaver med 2 gevaldigere til stenbrydning på Christiansø, såsnart som fangehuset der var istandsat. Hvad bygningerne til at rumme slaverne angik, foresloges, »da det anses fornødent, at søetatens slaver

---

[1]) Ingeniørkorpsets arkiv, Gen. Kom. Koll. Ordre. Skr. til G. K. K. 21 novbr. 1781.

[2]) Ing. Ark. Skr. t. G. K. K. 19 marts 1782.

kunne være samlede under fælles opsyn og forplejning med landetatens«, at der af det almindelige hospitals grund afstås 24 alen til en bygning på Stokhusgrunden, hvori også indrettes sygehus, og at den bygges og vedligeholdes for søetatens regning, medens forplejningen kun tildels faldt på denne. I den anledning oplystes, at en slaves underhold årlig regnedes til 18 rdl. 16 sk., nemlig i lønning 2 sk. daglig, brød, hvert andet år i overmundering en kjole, et par buxer og en hue, hvert år i undermundering to skjorter, to halsklude, et par islandske strømper, et par sko og et par træsko med beslag.

Med hensyn til slavernes anvendelse udtaler kommissionen, »da man ved, hvor stor frygt disse (matroserne) have for at vanære sig ved at gøre sådant arbejde, som slaver gøre, og sådanne fordomme vel med læmpe og ved tidens længde kan udryddes, men ikke uden befrygtelige følger kan gås imøde med befalinger, så skulde vi allerunderdanigst tilråde, at man med største varsomhed måtte bruge dem (slaverne) til sådanne arbejder, som matroserne kunde anse sig fornærmede ved . . . Af samme hensyn foreslå vi så få uærlige slaver som muligt, overlades søetaten«.

Kommissionens indstilling bifaldes i alle dele ved resolution 1 maj 1782. Men da sagen kom til sø-kommissariats kollegiet, viste det sig, at almindelig hospital, som den gang midlertidig benyttede den nuværende Sølvgadens kaserne, hvis grund støder op til Stokhuset mod øst, ikke kunde afstå nogen grund. Efter undersøgelser på stedet indstillede derfor kollegiet 27 aug. 1782[1]), at der på Stokhusets grund mod Stokhusgade, lidt tilbagetrukken fra muren mod gaden, måtte opføres en bygning til anvendelse for søetatens slaver. Da grunden imidlertid var kortere, end den efter de tidligere tegninger behøvedes,

[1]) Marineministeriets arkiv.

foresloges sygeafdelingen anbragt i tagetagen. Dette bifaldtes ved rsl. 11 septbr. 1782, og i 1783 er bygningen tagen i brug.

Denne bygning står endnu på Stokhusets grund mod Stokhusgade med de skrå gavle mod den egenlige Stokhusbygning og marketenderiet, hvoraf endnu et stykke står urørt, således som den i tidens løb blev udvidet og indrettet, og var til slaveriets sidste tid det egenlige slavehus. Tegningen til den kan desværre ikke findes, så dens oprindelige indretning kan ikke oplyses. Søetatens ejendomsret til den blev imidlertid ikke af lang varighed. Det fornødne antal slaver til etatens brug kunde nemlig ikke afgives, hvorfor det ved rsl. 28 april 1786[1]) bestemmes, at der skulde anvendes sjovere til opmudringen istedenfor slaver. Bygningen tilbødes landetaten tilkøbs, denne vilde vel gerne have den, men ikke give noget for den, og ved rsl. 18 jan. 1787[1]) blev den også overladt landetaten.

Indretningen af stueetagen har muligt været som den nu findes, hvorved der var plads til omtrent 240 slaver, det antal søetaten havde anmodet om. I hvert tilfælde må indretningen i det væsenlige have været således; er nogen forandring foretagen, kan denne næppe have angået andet end slavebrixernes opstilling, hvoraf det har været afhængigt, om der har været plads til flere eller færre slaver. Nu kommer man fra gården gennem døren midt på bygningen ind i et rummeligt lokale for vagten. Dette går gennem hele breden af bygningen, og en trappe fører derfra ovenpå, den gang til tagetagen. På bagvæggen i vagtlokalet stod det i sin tid indrettede, såkaldte »fuglebur«. Det skal have været en firkantet kasse af tremmer, hvis indad vendende sider vare skårne til en skarp kant, så de ikke tillod den i buret indsatte nogen tilfredsstillende hvile mod de skarpe sidevægge. Det var iøvrigt så lavt,

---

[1]) Marineministeriets arkiv.

at en person ikke kunde stå oprejst derinde, og så snævert, at det ikke tillod hvile i stående stilling. Fra vagtlokalet var der adgang til de fire store rum til slaverne, to på hver side, et til gården og et til gaden, og herfra fyredes der i de i slaverummene stående meget store jernovne, ligesom opsynet havde indblik i rummene gennem de forsvarlige tremmevægge, der skilte dem fra vagtrummet.

Slaverummene vare forsynede med standkøjer, som stod tæt op til hinanden, i to etager, en række i hver side af det enkelte rum, med en $1^3/_4$ alen bred gang i midten, hvorfra slaverne ad små trapper krøb op i den øverste række køjer. Når man så tager i betragtning, at køjerne stod tæt op til væggen, så kan det forstås, at pladsen til at røre sig på, når slaverne ikke lå i køjerne, må have været mere end utilbørlig kneben. De to rum til gaden havde nemlig plads til 74 og 48 køjer, de to til gården til 56 og 44. Rumforholdene vare i lokalerne til gaden 48×35 fod, til gården 43×35 fod og højden 11 fod. For enden af de inderste rækker køjer fandtes i hvert lokale et latrin med adgang fra lokalet. Dersom denne bygning, slavehuset, som den siden er kaldt, kun er benyttet til søetatens slaver, sålænge sådanne fandtes til disposition for denne etat, er det temmelig sikkert, at den fra 1786, da dette forhold ophørte, er tagen i brug til slaverne i almindelighed, især da den var særdeles rummelig til det antal, som den gang fandtes, medens det gamle slavehus alt i mange år havde været for lille. Vel var, som vist, antallet af slaver ikke voxet så betydeligt, men lidt efter lidt, og særlig i de kommende år begyndte det voxende antal af livstidsfanger at spille en rolle for det samlede antal; den tiltagende folkemængde forblev vel heller ikke uden betydning for slavetallet, så overdragelsen af bygningen til Stokhuset viste sig at være kommen tilpas.

Oplysninger om slavetallet ligesom om andre slaverne vedrørende forhold i en længere periode findes i de nedenfor anførte meddelelser for årene 1771, 1792, 1801 og 1808.

Årets samlede antal slaver i .	1771	1791	1801	1808
var	171	261	248	265
deraf ærlige	135	171	193	205
deraf uærlige	36	90	55	59
tallet ved årets udgang	»	194	179	202
Straffetiden var livstid[1])	106	170	149	193
kongens nåde	3	11	7	22
indtil ½ år	6	6	10	10
— 1 —	11	16	16	7
— 2 —	7	20	12	10
— 3 —	20	7	22	14
— 4—8 —	18	30	32	9
over 8 —	»	1	»	»
Straffede for tyveri vare	72	169	143	150
for kvalificeret tyveri	10	14	20	21
» indbrud	»	»	14	24
» snigmord og forsøg derpå	9	3	2	1
» drab	4	»	5	1
» barnemord	1	»	»	»
» mordbrand	»	2	3	2
» fors. selvmord	3	2	1	3
» røveri	2	»	»	»
» overfald	4	2	4	1
» vold	»	»	»	1
» desertion	32	35	21	25
» betleri og løsgængeri	»	11	18	5
» forårsaget ild ved tobaksrygning	2	»	»	»
» såret sig selv	»	1	»	»

[1]) Alle uærlige slaver ere dømte på livstid undtagen 1 i 1771 på 8 år.

Alderen ved indsættelsen var

		i 1771	1792	1801	1808.
16	år	2	1	»	»
17	-	»	»	»	1
18	-	2	6	5	1
19—20	-	8	13	13	8
21—25	-	35	72	36	46
26—30	-	43	64	45	50
31—35	-	29	33	34	52
36—40	-	27	24	38	38
41—45	-	9	20	19	24
46—50	-	9	12	30	24
51—60	-	4	12	24	14
61—70	-	3	4	4	6
over 70	-	»	»	»	1

De uærlige slaver vare alle kagstrøgne og desuden 16 i 1771 brændemærkede, 17 i 1792, 26 i 1801 og 6 i 1808. Af de ærlige vare i 1771 57 tildelt spidsrod, 15 kattede og 1 pisket i fængslet, i 1792 28 givet spidsrod og 30 kattede, i 1801 1 givet spidsrod og 6 kattede, i 1808 1 forhenværende slave kagstrøgen, ellers ingen straffet på kroppen.

Sammenholdes de ovenstående tal på slaver med det, der foran er anført for 1765, nemlig 188, viser det samlede antal sig at være forøget fra 1792 med ca. 50 pct., som synes temmelig stabil for en længere periode. I sammenligning med tallet for 1782, 139, er tilvæxten næsten 100 pct. Det ses let, at hovedvægten i tilvæxten falder på livstidsstraffen, ligesom det også er straffene for forskellige slags tyveri, der langt overgår antallet af straffe for andre forbrydelser. I 1750 ere kun 19 af 64 indsatte slaver, eller 29 pct., dømte for tyveri, i 1792 derimod 173 af 261 slaver, eller 66 pct. af det hele antal. Slavetallets uforholdsmæssige stigning er en naturlig følge af livsstrafs forandring til livstidsstraf efter frd. 20 febr. 1789.

Hvorledes tilstanden var i Stokhuset ved århundredets

slutning får man et indtryk af gennem en artikel om »Hovedstadens Fængsler«, som findes i Nyeste Skilderi af København, nr. 11, af 26 december 1803. Den støtter sig på et besøg i fængslerne 3 til 4 år tidligere.

Stokhuset, siger forfatteren, synes at være en hård straf og så skadelig for forbryderens moralitet, at vel kun de mennesker, som aldeles ikke stod til nogen forbedring, burde hensættes der. Det er fortvivlelsens og elendighedens sande bolig. Slavernes indelukke eller rettere sagt stalde ere i den beklageligste tilstand, luften er så at sige forpestet af de mange menneskers indeslutning i et lidet rum, deres usunde uddunstninger og alskens uhumskhed. Deres leje er efter en bekendt læges forsikring så skrækkeligt, som man nogensinde har set det. Det består af nogle urene, ved hinanden anbragte brixer, hvor de ikke have noget egenlig dække over sig og ingenting under sig. Søvnen, denne den ulykkeliges eneste ven, er disse elendige berøvet. Deres usle leje vrimler af utøj, som om natten end mere forbitrer dem deres ulykkelige liv. Oven over disse sande kloaker er der et loftsrum, som man kalder sygehus, men som efter kyndige mænds forsikring skal være en satire over, hvad man i fængslerne kalder sygepleje. Til slutning spørger forfatteren, om den plan at hensætte de slaver, som bryde ud, i tugt- og rasphuset er ganske hensigtsmæssig.

Modsætningen imellem denne fremstilling af slaveriet i Stokhuset og Ussings i 1781 givne skildring af Stokhusets arrester, således som den er gengiven i Fængselsvæsenet i Danmark 1550—1741, side 176, er ligeså stor, som modsætningen var mellem de to tidspunkter, hvorpå de fremkom.

Tidens humane bestræbelser begynde imidlertid på denne tid at gøre sig gældende[1]), også ligeoverfor slaverne

---

[1]) Rosenkransens anvendelse i Stokhusretten blev ganske forbudt, »da den strider mod de af alle oplyste nationer nu for rigtig

på administrationens side. To gange årlig skal der således gøres indstilling om benådning af slaver, men for de uærlige slavers vedkommende skal der et halvt år før benådningen indstilling om, at de gøres ærlige. Den kgl. resolution i så henseende skal da oplæses i samtlige slavers nærværelse. Dog kan de brændemærkede ikke vente benådning, fordi de ikke vel kan ernære sig ude[1]), og i Generalitets og Comm. Collegiets skr. 18 septbr. 1790 siges der, at slaver, som kun løslades, men ikke have erhverv, skal det forundes visse timer på dagen at gå ud og søge arbejde, men iøvrigt skal de forblive i arresten med sædvanligt traktement. De gamle og svage, som ikke kan være tjente med at blive løsladte, skal det stå frit for at blive, og de skal have nødvendigt underhold og lindring i deres kår[2]). I sidstnævnte hensigt legerede Geheime Conferentsråd A. H. Moltke og Frue i juli 1799 1000 rdl. til vederkvægelse for de i Stokhuset på livstid inddømte fanger.

Slaverne havde hidtil ligget på den bare brix om natten, som det foran er omtalt. Nu når man til, at der skal anskaffes halmmadrasser og hovedkiler til nattelejet, såvel for de sunde som for de syge, for at forskaffe et bedre natteleje, end de tilforn have haft[3]). Halmen i disse madrasser forandres senere til mos[4]).

Også beklædningen forandres, idet buxerne gøres af gråt klæde, istedenfor at de tidligere vare af klæde af to forskellige farver[5]). Dette bibeholdtes dog ikke. Man vendte tilbage til den tofarvede dragt. I 1819 omtales

---

erkendte og selv her i landet antagne lovgivningsregler«, ved rsl. 5 marts 1790. (Fængslv. i Dm. 1550—1741, s. 174.)

[1]) Dske. Canc. Skr. 17 juli 1790. Ros. G. Rsk. m. m. 4. 1. 351.

[2]) Ros. G. Rsk. m. m. 4. 1. 361.

[3]) G. K. K. Skr. 7 jan. 1794. R. G. R. 4. 2. 624.

[4]) Rsl. 19 jan. 1812. Hedegaard Resk. m. m. 4. 298.

[5]) G. K. K. Skr. 16 juli 1796. R. G. R. 4. 2. 791.

den lavet af rødt og gråt slave klæde[1]), og i 1820 gentoges denne bestemmelse[2]), som endelig i 1821 forandres derhen, at rødt ombyttes med mørkebrunt, fordi dette er billigere, og rødt er armeens hovedkulør, og bør derfor ikke anvendes til slaver[3]). I beklædningen tilføjes desuden i 1819 en vest uden ærmer. I 1820 forandres dette igen, idet kjolerne blive kortere, buxerne og vesten længere, og vesten får ærmer[4]).

I årenes løb forbedres også forplejningen. Fra 1807 får slaven således 2 pd. brød daglig, og denne brødration forandres ikke senere[5]). Den tidligere slavelønning, 2 sk. daglig, er efterhånden gået op til 6 sk. daglig. På grund af krigen i 1812 forøges den til 10 sk., i 1813 under de vanskelige pengeforhold stiger lønningen til 20 sk. daglig, hvilket imidlertid på grund af pengenes ringe værdi næppe var nogen forøgelse[6]). Fra 1 maj 1819 bliver lønningen 4 sk. daglig[7]). Men iøvrigt var der en betydelig forskel i slavernes betaling for arbejdet, i det der var tilstået forskellige, i forhold til den normerede løn ofte betydelige, tillæg efter det forskellige arbejde.

For de syge slaver blev der i 1824 udstedt et reglement (en følge af den 15 maj 1822 nedsatte kommissions virksomhed, hvorom senere), som satte to slags kost for disse, sygekost og fuldkost. Den første bestod af fornøden havre-, perle-, banke- eller risgrynsuppe, som er med vineddike og sukker velsmagende tillavet, og, om den syge kan nyde noget mere, da kødsuppe, som de i fuld kost om middagen få, og efter omstændighederne grød om aftenen.

---

[1]) Rsl. 18 april 1819. Hedegaard. Rsk. 8. 51.
[2]) Rsl. 27 decbr. 1820. H. R. 8. 165.
[3]) Rsl. 2 maj 1821. H. R. 9. 74.
[4]) Se foranstående rsl. 1819 og 1820.
[5]) G. K. K. Skr. 21 marts 1807. H. R. 2. 3 og 4 H. 63.
[6]) Rsl. 13 jan. 1812. H. R. 4. 298. og G. K. K. Skr. 5 jan. 1813. H. R. 5. 5.
[7]) G. K. K. Skr. 24 april 1819. H. R. 8. 53.

Fuldkosten bestod af: 3 gange i ugen, søndag, tirsdag og torsdag, til hver mand regnet ½ pd. kød, oxe eller lam, til jævning gryn, kartofler og grønt efter årstiden, 1 pot for hver syg. Om aftenen grød, byg- eller havregryn 3 pægle, 2 lod smør daglig og 1 pot husholdningsøl. Morgen og eftermiddag kogt vand til the. De øvrige 4 dage grød til middag med 1 lod smør og ½ flaske øl, om aftenen grød eller bygsuppe og desuden brød. Kosten leveredes om middagen kl. 12 og om aftenen kl. 7, øl og smør om formiddagen[1]).

Endvidere bestemtes ved samme lejlighed for de syge: at de hver lørdag skulde have 1 ren skjorte, 1 håndklæde og ved indlæggelsen på sygestuen rene lagner — ellers hver måned kun.

Hver morgen skulde der røges på sygestuerne og åbnes ventiler, når der blev redt seng og gjort rent. Det erkendtes, at det vilde være ønskeligt, dersom de syge kunde have tilladelse til at benytte sig af den fri luft i gården, men dette lod sig ikke gøre, for at der ikke skulde blive lejlighed for dem til at nyde andre drikkevarer end de reglementerede eller upassende næringsmidler, som de kunde få af kammeraterne.

To slaver anvendtes til sygevogtere, og de fik 6 sk. tillæg dagligt. »De skal med ømhed og god omgang behandle de syge, og dag og nat være tilstede, indgive de syge efter lægens ordination lægemidlerne, og enhver i sin stue om morgenen rede sengene, rense værelset, samt tilholde enhver syg at holde sig renlig og bringe dem vadskevand hver morgen«.

Slavearbejdet er fremdeles det samme, som foran omtalt, følgende den givne almindelige regel, først kongens arbejde og så hos private. Men ulemperne ved slavernes beskæftigelse udenfor Stokhuset under en vistnok ofte mangelfuld bevogtning ere de samme, som før påpeget,

---

[1]) Rsl. 4 april 1824. H. R. 8.-38.

og vel endog større, eftersom antallet af slaver er steget. Dertil kom uden tvivl, at det daglige samkvem mellem funktionærer og bestemte slaver, der dag ud og dag ind besørgede samme gærning hos samme funktionær, bragte deltagelse og godhed hos denne for slaven, og dermed fulgte så små friheder, der ikke altid vare heldige og kunde indvirke på de andre slavers forhold. Det hedder således, at ingen slave må udsendes af Stokhuset for at udrette ærinder i byen uden bevogtning[1]). Ligeledes: Da oplysningerne om de såkaldte friposter, der betros de mest skikkelige af slaverne, vise, at disse slaver ikke blot ere fritagne for det bestandige opsyn, men også at de af officererne sendes i ærinder i byen, forbydes denne uskik[2]). Uskikken lå egenlig i, at man lod slaverne gøre daggærning hos funktionærerne. I 1812 fornyes det alt i 1794 givne forbud mod, at slaver gå uden jern, ligesom det forbydes, at de må bære andre klæder udenfor Stokhuset end de reglementerede[3]).

Denne sidste bestemmelse fremkalder i erindringen en gammel historie, som er bleven udgivet for virkelig passeret og meget godt kan være det, og som tillige vidner om den gemytlighed, slaveforholdene kunde føre til. En kommandant i en eller anden af vore fæstninger, hvor der fandtes slaveri, havde en gammel livstidsfange til sin rådighed daglig. Han havde nu gået der i så mange år, at såvel kommandanten som han vare blevne gamle og godt kendte. Når nu kommandanten skulde have gæstebud, blev slaven trukken i hans livré og sendt ud med indbydelserne til byens og den nærmeste omegns beboere. Alle kendte de slaven, og han såvel som indbydelsen blev vel modtagen.

---

[1]) G. K. K. skr. 25 decbr. 1802. H. R. 1. 223.

[2]) Samme 11 septbr. 1802. H. R. 1. 184.

[3]) Samme 17 marts 1812 og samme 30 septbr. 1820. H. R. 4. 325. H. R. 8. 93.

Men slaverne tiggede også, hvor de kunde finde lejlighed, ligesom de også stjal. Alt i 1799 klager Københavns politi over slaver, som have tigget, når de vare på arbejde på voldene[1]), og i 1804 fornyes denne klage; tre slaver ere trufne tiggende og uden opsyn[2]). Dels var vel opsynet mangen gang lunkent, det var slet lønnet, og slaverne vare vel undertiden i stand til at kunne byde lidt for en eller anden seen igennem fingre med små overtrædelser. Dels var det vel heller ikke så let altid for én mand at have den tilbørlige opsigt med 10 til 12 slaver, der ofte under arbejdet vare spredte over en længere strækning. Dog synes det væsenligst at have været det tilbørlige opsyn, som det har skortet på.

Rømninger hørte fremdeles med til de jevnlige begivenheder i Stokhuset. Når de undvegne blev tagne pâny, anbragtes de i fæstningerne eller i rasphuset på Christianshavn. I 1802 bestemmes således, at undvegne slaver, som have begået en ny forbrydelse og pågribes, strax skal afleveres til rasphuset på livstid eller til straffetidens udløb[3]). Pl. 19 novbr. 1803 gentager dette og tilføjer, at hvis der ikke er plads i rasphuset, skal de indsættes i tugthuset under streng bevogtning, og alle, som findes skyldige til tugthus på livstid, skal indsættes i Københavns tugthus. Ved rsl. 16 juli 1817 afleveres de pågældende atter til fæstningerne indtil 1822, da indsættelsen i rasphuset indtræder pâny[4]). I 1807 anbefaler Gen. Kommiss. Kollegiet disses anbringelse i tugt- eller rasphuset som en gavnlig foranstaltning mod tilbøjeligheden til at echappere[5]). I 1806 hensad der i tugt- og rasp-

---

[1]) G. K. K. skr. 7 decbr. 1799. Ing. Ark.

[2]) Samme 14 juli 1804. H. R. 1. 574.

[3]) Rsl. 29 octbr. 1802 og G. K. K. skr. 6 novbr. 1802. H. R. 1. 205.

[4]) G. K. K. skr. 25 april 1822. H. R. 9. 104.

[5]) Skr. 11 april 1807. H. R. 2. 3 og 4 H. 78.

huset på Christianshavn 47 slaver, der vare rømte fra fæstninger. At slaverne højst ugerne have villet anbringes i anden strafanstalt, hvor de ikke ventede sig den frihed, som opholdet i fæstningsslaverierne bød dem, kan også ses af rsl. 3 septbr. 1802, som pålægger, at det, siden 9 slaver ere undvegne fra Kronborg af frygt for at blive flyttede til tugt- og arbejdshuse, skal tilkendegives slaverne, at en slig flytning kun har været påtænkt for at gøre deres kår bedre[1]).

At også andre hensyn end det til forbedring af fangens kår have gjort sig gældende ved overflytning til tugthuset ses af den bestemmelse, som indeholdes i Gen. Kom. Kollegiets skr. 24 febr. 1821, at 23 til 25 slaver af de værste, opsætsige, uforligelige og rømningsmænd, som ere farlige for den offenlige sikkerhed, skal anbringes i det i statsfængslet i citadellet indrettede opbevaringssted, hvor de behandles ligesom de i krudttårnene samme sted indsatte tugt- og rasphusfanger. Under opholdet der må de befries for jernet[2]). Anbringelsen af tugthusfanger i disse tårne var en foranstaltning, der var foranlediget ved branden af strafanstalten på Christianshavn 1817 og ansås for aldeles midlertidig. Muligt er det imidlertid, at denne ordning for slavernes vedkommende kun er sket af hensyn til pladsen i Stokhuset, som på den tid var kneben, og hvor de ovennævnte slaver derfor må have været meget besværlige.

Der ligger i de ovenanførte bestemmelser om i forskellige retninger at benytte strafanstalterne istedenfor slaveriet en antydning af, at dette er ved at komme i miskredit, og at man har følt ulemperne, der mere og mere kom til at klæbe ved det. Dette bekræftes ved udtalelserne i grundlaget for en 15 maj 1822 nedsat kommission, hvori det således fremhæves, at slaveriet ved

---

[1]) H. R. 1. 182.
[2]) H. R. 9. 40. og rsl. 23 novbr. 1821. H. R. 9. 152.

fuldbyrdelsen i Stokhuset er faktisk blevet et mindre onde end selv forbedringshusstraffen; medens det omvendte skulde være tilfældet. Dette var foranlediget ved anvendelse af slavernes arbejdskraft væsenligst udenfor Stokhuset. At man på samme tid har haft sin opmærksomhed henvendt på de yngre forbrydere ses af, at rsl. 17 juni 1812 fastsatte, at slaver af 25 års alder og derunder skulde afleveres til tugt-, rasp- og forbedringshuset. I 1817 blev dette imidlertid sisteret, formodenlig på grund af tugthusets brand; rsl. 25 april 1822 lod det blive derved. Derimod blev efter 1813 alle forbrydere i 20 års alder og derunder, som fra Langeland og Fyen inddømtes til arbejde i Nyborg fæstning, indsatte i Odense tugthus, og de fra Nørrejylland, som skulde afleveres i Københavns fæstning, indsatte i Viborg tugthus[1]). Mærkeligt nok ses dette hensyn til de unge forbryderes anbringelse i straffetiden ikke at være kommet dem fra Sjælland tilgode, og det er vel af den grund, at der f. ex. i 1824 findes adskillige unge på 20 år og derunder iblandt slaverne i Stokhuset.

I selve de lokale forhold i Stokhuset var der siden 1782, da det ny slavehus opførtes, ikke foretaget mange og betydelige forandringer. I 1796 havde man indrettet et interims arresthus i den gamle slavebygning, hvor slaverne fra første færd vare indlogerede, til gældsarrestanter og malefikanter, formodenlig for at hjælpe på Københavns arrestforhold[2]). Dette civile arresthus bortflyttedes imidlertid 1812, da Stokhuset selv behøvede det gamle slavehus til at anbringe slaver i[3]). Samme år blev slavegården indhegnet med et stakit. Dette afløstes i 1820 af det palisadeværk[4]), som endnu for en del indhegner slave-

---

[1]) Rsl. 21 decbr. 1813. H. R. 5. 276.
[2]) Rsl. 7 decbr. 1796. Ing. Ark.
[3]) G. K. K. skr. 21 marts 1812. Ing. Ark.
[4]) Samme 26 septbr. 1820. Ing. Ark.

gården, og hvori der var anbragt indskæringer til mundingerne af tre feltkanoner, der stod udenfor palisaderingen og således vendte ind imod gården. Hvorvidt disse kanoner virkelig have været istand til at indgyde slaverne frygt for mytteri, får stå hen; vist er det, at skulde de nogensinde have været anvendt, vilde man have demoleret alle Stokhusets slavebygninger tilligemed hvad der lå bagved på den tilstødende grund. At det har været alvor med kanonerne kan forøvrigt ses deraf, at der var artillerivagt i Stokhuset. Men på den anden side ser det ud som en modsigelse, at vagten ved Stokhuset ikke havde skarpe patroner, hvilke syntes at måtte kunne være mere til nytte i påkommende tilfælde og mindre ødelæggende[1]).

I 1817 var imidlertid tilgangen af slaver stegen betydeligt, tildels som følge af branden samme år i tugthuset på Christianshavn, idet domfældte til rasphuset for 2 gang tyveri interimistisk indsattes i Stokhuset. Det blev derved nødvendigt at skaffe mere plads. Ved rsl. 16 novbr. 1817 bestemtes det derfor, at på en del af loftet i den store slavebygning skulde der indrettes ved opførelsen af vægge af bindingsværk en lejlighed $21^1/_2$ al. lang, $10^1/_2$ al. bred og $4^3/_4$ al. høj til nattekvarter for 66 slaver, der vare de mindst farlige[2]). Stigningen i slavetallet blev i 1818 endnu højere end de to foregående år, så der måtte tænkes på yderligere plads. Dette foranledigede General Kommissariats Kollegiet til at afæske Ingeniørkorpset betænkning om plads til et større antal slaver og et sygehus, nemlig til 80—90 sunde og 36—40 syge slaver, således at hver syg fik sin egen seng — hidtil lå to syge i en seng — og således at der blev en særskilt opgang og større mellemrum end hidtil mellem sengene[3]).

---

[1]) G. K. K. Circ. 18 decbr. 1824. H. R. 10. 139.
[2]) H. R. 7. 108.
[3]) Ing. Ark. G. K. K. skr. 6 juni 1818.

Betænkningen herom gik ud på, at der på slavehuset sattes en ny etage med 4 slaverum med plads til ialt 204 slaver, og at der ved enden af marketenderiet opførtes en ny bygning til sygehus[1]). Dette forslag forkastedes imidlertid som for kostbart for sygehusets vedkommende, medens det bifaldtes, at en ny etage opførtes på slavehuset med 37 senge til syge og iøvrigt med plads til sunde slaver[2]). Ved sagen om disse forandringer, som findes i von Prangens papirer i Ingeniørkorpsets arkiv, findes tegningen til indretningen af den ny etage på det store slavehus, hvorefter der blev 3 rum til 37 syge og 60 sovepladser for sunde slaver. I modsætning til Ingeniørkorpsets forslag, hvoraf der findes en tegning i korpsets tegnearkiv, påtegnet med blyant april 1819, fik man ved den valgte indretning et mindre heldigt beliggende sygelokale og mindre plads til sunde slaver, end man ønskede.

Det varede derfor heller ikke længe, inden man foretog en forandring, som må have været langt at foretrække, og hvorved der sikkert blev mere plads til slavernes anbringelse. I 1820 flyttede man nemlig sygestuerne over i det gamle slavehus under kirken. Der fik man plads til ialt 48 sygesenge[3]). Den påbyggede etage på det store slavehus afgav nu samme plads som stueetagen til omtrent 240 slaver. Et soverum indrettet i loftsetagen kunde rumme c. 60 slaver, og med sygesengene iberegnede vilde Stokhuset således kunne optage c. 600 slaver, et tal, hvortil befolkningen tilnærmelsesvis nåede op, da den var på det højeste.

Med den således foretagne forandring af lokalernes benyttelse i Stokhuset må pladsforholdene der betragtes som endeligt ordnede indtil slaveriets ophævelse. Der-

---

[1]) Ing. Ark. G. K. K. skr. april 1819.
[2]) Samme G. K. K. skr. 6 juli 1819.
[3]) Rsl. 4 april 1820. H. R. 8. 37.

imod trængte de administrative forhold på stedet sikkert til forandring eller regulering. Da dette i flere henseender også galdt de øvrige strafanstalter, nedsattes 15 maj 1822 en kommission til at tage under overvejelse, hvorvidt en fælles bestyrelse for samtlige strafanstalter, men især for dem i København, måtte være tilrådelig. Endvidere fremhævedes som genstand for overvejelse, hvorledes livstidsfangerne kunde fuldstændigt sondres fra årsfangerne, ligesom også, hvorvidt den fælles bestyrelse burde have myndighed til at flytte fangerne under straffetiden fra en anstalt til en anden.

Kommissionens medlemmer vare kammerherre, cancellideputeret Løvenskjold, generalkrigskommissær, deputeret i generalitetskollegiet Münch, etatsråd, cancellideputeret Ørsted, etatsråd, deputeret for finanserne Collin, generalauditør Aagesen, højesteretsassessor, politidirektør Kjerulff.

Som grundlag for kommissoriet forelagdes der kongen en beretning af 17 april 1822, hvor i det blandt andet fremhævedes som en lidet heldig følge af straffevæsenets udvikling, at slaveriet ved dets fuldbyrdelse i Stokhuset var blevet et faktisk mindre onde end selv forbedringshusstraffen i anstalten på Christianshavn, medens det i virkeligheden skulde være et større onde. Dette hidrørte fra anvendelsen af slavernes arbejdskraft udenfor selve Stokhuset ved arbejde for autoriteter og private, fra den derved tilståede højere lønning, hvorom senere, og fra den ved slavernes færden udenfor Stokhuset lettede adgang til at komme i forbindelse med private folk og de dermed eventuelt forbundne materielle fordele. Ved disse omstændigheder forringedes det afskrækkende i slaveristraffen.

Som supplement til disse udtalelser oplyses 18 juni 1822, at slaverne i Stokhuset den dag udgjorde 553, deraf vare 257 på fæstningsarbejde, 38 på privat arbejde, 8 ukonfirmerede, og 45 vare invalider. De 300 af slavetallet arbejdede altså udenfor anstalten. Af samme grund

fordredes også et betydeligt opsynspersonale. Dette bestod af 2 justitssergeanter, 53 underofficerer, deraf 48 på udearbejde, og desuden 14 kommanderede til opsynstjeneste.

Den ovennævnte beretning til kongen indeholder desuden korte udtalelser af flere, således af justitsminister Kaas og generalauditør Bornemann, om de i kommissoriet fremhævede spørgsmål, men erklærer, at disses besvarelse fordrer adskillige oplysninger, hvorfor nedsættelsen af en kommission foreslås.

Af de forannævnte udtalelser skal kortelig anføres, at meningerne om en fælles bestyrelse for strafanstalterne særlig i København ere afvigende, og at det særligt er slaveriets forhold til militæretaten, at Stokhuset er underlagt kommandantskabet, som vanskeliggør en ordning som den i kommissoriet nævnte. Med hensyn til fangernes sondring foreslog Kaas:

1) at Søkvæsthuset, Viborg, Odense og Møens tugthuse alene skulde benyttes til forbedringshusfanger, og at de skulde kaldes »tvangsarbejdshuse«;

2) at den kriminelle lovgivning forandredes således, at de, som dømtes efter frd. 20 febr. 1789 § 2, dømtes til tvangsarbejde;

3) at i de tilfælde (frd. 20 febr. 1789 §§ 3 og 4), hvor strængere straf (tugt- rasphus- eller fæstningsarbejde) påbydes alternativt, tilføjes »efter direktionen for strafanstalternes nærmere anordning«.

Medens det første punkt bifaldtes af Bornemann, anså han det sidste punkt for forkasteligt.

Den efter det fremstillede således nedsatte kommissions opgave var altså af en i straffuldbyrdelsens moralske karakter indgribende betydning, og det såvel efter den kommissoriet forudskikkede forestilling som efter dette selv. Man tilsigtede dels at bevare den enkelte strafs særlige karakter, dels at værne om fangens moralitet, hvor der var grund dertil, og der er endogså et tilløb til en

tildels rationel fangebehandling i den direktionen tiltænkte myndighed til at omflytte fangerne fra den ene anstalt til den anden.

De forskellige oplysninger, som findes bilagt kommissionens akter, ere ganske vist tarvelige, men de give dog nogle faktiske meddelelser om forholdene.

Således findes et sammendrag af beretningerne for 1816 til 1820 for tugthuset i Glückstadt, slaveriet i København og Citadellet, Rasp- Tugt- og Forbedringshuset på Christianshavn, i Citadellet Frederikshavn og i Stege på Møen, afgivet 21 oktober 1821. Af dette, som vedføjes, ses det, at i slaveriet og strafanstalterne i København og i Stege var fangetallet i 1816: 768, i 1820: 946. Denne forøgelse er stigende i de fem omhandlede år.

Beretning

over

fangernes antal og hvad de årligen have kostet: i slaveriet i København og Citadellet Frederikshavn, samt i rasptugt- og forbedringshuset på Christianshavn, i Citadellet Frederikshavn og i Stege på Møen i årene 1816, 1817, 1818, 1819 og 1820.

År.	Slaveriet i København og Citadellet Frederikshavn.					
	Slaveantal.	Den reglementerede bekostning. Rdl.	Tilskud af den militære fond. Rdl.	Summa bekostning. Rdl.	Er cirka for hver slave Rdl.	Sk.
1816	268	20950	2519	23469	87	54
1817	336	20950	27801	48751	145	8
1818	400	20950	11537	32487	81	20
1819	478	20950	44684	65634	137	29
1820	521	20950	55020	75970	145	78

År.	Strafanstalterne på Christianshavn, i Citadellet Frederikshavn og Stege på Møen.					
	Slaveantal.	Af stiftelsens egne midler. Rdl.	Extraordinært tilskud af finantserne. Rdl.	Summa bekostning. Rdl.	Er cirka for hver slave Rdl.	Sk.
1816	500	147390	51000	198390	396	74
1817	500	88396	96466	184862	369	69
1818	450	94278	62481	156759	348	33
1819	425	74522	14999	89521	210	61
1820	425	49929	12720	62649	147	39

Endvidere er i 1816 slavernes antal 268 og straffangernes 500, medens tallene i 1820 ere 521 og 425. Denne forøgelse af slavernes antal til det dobbelte hidrører fra, at de personer, som efter branden af strafanstalten på Christianshavn 1817 for anden gang begået tyveri dømtes til rasphuset, interimistisk indsattes i Stokhuset. (Dette ophørte vistnok 1824).

Antallet af fanger, dømte på tid, i slaveriet i København angives 3 juni 1823 til 122.

Med hensyn til udgiften — for alt, også bygningers vedligeholdelse, — pr. slave pr. dag oplyser skrivelse af 6 august 1822, at denne var

i Københavnog Nyborg tilsammen
i 1819 . . . $13^{1}/_{3}$ sk. sølv,
1820 . . . $15^{4}/_{5}$ — —
1821 . . . $15^{3}/_{4}$ — —
eller 34690 rdl. 48 sk. for 211310 fangedage,

på Kronborg, foruden brændsel,
i 1819 . . . $26^{13}/_{16}$ sk. sølv,
1820 . . . $24^{1}/_{30}$ — —
1821 . . . $23^{1}/_{3}$ — —

Slaven lønnedes med 2 pd. brød daglig og 20 sk. sølv hver 5te dag, hvoraf 9 sk. udbetaltes på lønningsdagen, 11 sk. medgik til bespisningen. Desuden kunde han ved forskellige arbejder uden for Stokhuset få tillæg, således endogså 16 sk. tegn daglig ved arbejder ved opmudring.

Middagsspisen, som marketenderen var forpligtet til at koge, bestod i suppe om søndagen, kål om torsdagen og ærter de øvrige dage i ugen.

Som det vil ses have de meddelte oplysninger ikke megen værdi ved bedømmelsen af straffevæsenets forhold på den tid; deres væsenligste betydning have de i økonomisk henseende. Endvidere omfatte oplysningerne væsenligst kun de københavnske strafanstalter. Odense og Viborg nævnes slet ikke. Heraf kan man muligt slutte, at spørgsmålet om en fællesbestyrelse for landets samtlige strafanstalter strax er skudt tilside. Overhovedet giver kommissionens arbejder sig kun tilkende i de her anførte oplysninger og i et i 1823 af politidirektør Kjerulff affattet votum. Dens virksomhed sisteres nemlig ved en anden kommissions nedsættelse efter rsl. 5 januar 1823 til at undersøge slaveriernes indretning, økonomi og bestyrelse. Ligesom denne kun skal behandle de egenlige fæstningsfanger i Stokhuset, således ere dens medlemmer væsenligst militære. Denne kommission har åbenbart en hovedsagelig økonomisk karakter og langtfra en så indgribende tendens som den af 1822.

Resultatet af dens arbejder forelå først i 1826. Forinden disse omtales, skal nogle oplysninger om slaveforholdene i 1824, som tilfældigvis lade sig gengive og som ere af interesse, meddeles.

I 1824, da den årlige tilgang atter var sunken ned, den var således for dette år 59, var det samlede antal slaver voxet op til 543, 418 ærlige og 125 uærlige, medens af årets tilgang de 53 vare ærlige og kun 6 uærlige, hvilket noksom viser, at det var de uærlige livstidsfanger, der tyngede på den hele institution.

Af de 543 slaver i 1824 vare 132 eller 24,$_3$ pct. recidivister, og af de samme år indsatte 59 vare 27 eller 45,$_8$ pct. recidivister, det vil sige væsenligst forhenværende slaver, nogle få rasphus- tugthus- og forbedringshusfanger. Tager man i betragtning, hvormeget livstidsstraffen afskar recidivet, og, som det ses nedenfor, var denne straf idømt over 78 pct. af det hele antal, så bliver recidivistprocenten meget større, end tallene tyde på, ja man kunde næsten sige, at alle, som ej vare dømte på livstid, blev recidivister.

Af de 543 slaver vare dømte

på livstid	429
— kongens nåde. . .	8
— 1 år	2
— 2 -	1
— 3 -	52
— 4—8 -	50
— 15 -	1

Endnu tydligere end ved forholdet mellem ærlige og uærlige — de sidste vare altid livstidsfanger — fremgår det af tallene, hvilken betydning livstidsstraffen spillede for ophobningen af slaver i tidens løb, et moment, som muligt kan fortjene nogen opmærksomhed, når man nu nærer tilbøjelighed til at gøre de såkaldte uforbederlige uskadelige i fremtiden ved at indespærre dem for livstid.

De 543 slaver i 1824 vare dømte for

tyveri	253
do. 2 gange	5
do, 3 —	42
do. 4 —	6
do. 5 —	1
hæleri	2
indbrud	110
kvalific. tyveri	48
røveri	4
sørøveri	10

delagtighed i mord	1
drab	2
forsøgt mord	3
mordbrand	10
vold	2
mishandling af moder og hustru	2
insubordination	4
voldtægt	5
fader til 1 barn, født i dølgsmål	1
fosterfordrivelse	1
falskmøntneri	6
falsk	2
kassesvig	2
mened	2
postsvig	1
vendt tilbage til landet	4
forsøgt skibbrud	2
løsgængeri	1
desertion	10
afsonet 46 rdl. sølv i bøder	1

Lægger man tallene for alle forbrydelserne mod ejendom sammen, får man, at af de 543 forbrydelser, for hvilke der i 1824 fandtes slaver i Stokhuset, vare de 467 forbrydelser mod ejendom, og tager man alene de i 1824 indsatte 59, gælder det samme om de 53 af disse.

De 543 slavers alder ved indsættelsen var

16	år	for	1
17	-	—	4
18	-	—	5
19—20	-	—	20
21—25	-	—	96
26—30	-	—	115
31—35	-	—	87
36—40	-	—	83
41—45	-	—	56
46—50	-	—	37

51—60	år	for	30
61—70	-	—	7
over 70	-	—	2

Altså lidt over 23 pct. vare af yngre personer under 25 år, medens 37 pct. falder på alderen 26—35 år, den aldersperiode, som næsten altid giver det største antal straffede.

For slavernes vedkommende i 1824 skal endnu kun bemærkes, at alle de uærlige vare kagstrøgne, undtagen en skolelærer, og 9 desuden brændemærkede. Af de ærlige var ingen straffet på kroppen.

Det var altså for at tage de foran med tal skitserede slaveforhold under overvejelse, at kommissionen af 1823 var nedsat. Et votum af Kjerulff foreligger også ved den sag, og da det ikke er uden interesse, skal nogle punkter deraf fremdrages her. Det indeholder således adskillige almindelige anskuelser om fangebehandlingen, deriblandt at det var ønskeligt, om arbejdet ikke fandt sted udenfor Stokhuset; at slaverne ikke bør gives penge men naturalforplejning; at de samme fanger ikke altid bør arbejde i forening; at slaven ved sit arbejde bør afholde alle udgifter ved sit ophold i Stokhuset. Dette anses opnået ved 10 timers arbejde om sommeren og 6 timers om vinteren. Resten af tiden bør han kunne benytte til arbejde for egen regning; men hans arbejde bør alene forhandles gennem Stokhusets bestyrelse.

Han anbefaler at give slaverne noget brændevin for at styrke dem og for at forhindre, at det skaffes ad ulovlig vej. Endelig udtaler han om et forslag til at komme løsladte slaver til hjælp, at det vilde være af betydning, om der ved frivillige bidrag kunde oprettes indretninger, hvortil de fra strafanstalterne løsladte kunde overgå og finde lovligt erhverv, indtil de selv kunde skaffe sig sligt, samt efter udvist godt forhold udgå derfra med attest for sådant. Men det anses ikke for passende, at

riteten selv opfordrer dertil. Thi er trangen tilstede, må der påbud til fra statens side.

Kommissionens arbejde førte til, at der ved kgl. resolution 29 marts 1826 fastsattes en samling reglementariske bestemmelser for Stokhuset. De væsentligste af disse vare[1]).

1. At den øverste bestyrelse af Stokhuset i Københavns fæstning skal, som hidtil, være overdraget General-Kommissariats Kollegiet.

2. At den specielle bestyrelse af Københavns Stokhus derimod skal under navn af Københavns fæstnings Stokhus-Kommission overdrages til kommandanten i København, pladsmajoren, en ingeniørofficer og garnisonsauditøren, ...

3. At den specielle bestyrelse af Nyborg fæstnings slaveri skal underlægges en egen kommission under navn af Nyborg fæstnings Stokhus-Kommission, ...

6. At Stokhusforvalteren skal, som anført, i fremtiden overdrages forretningerne som regnskabsfører ved Stokhuset og i sådan egenskab meddeles bestalling, ...

7. At den i året 1818 af collegiet givne tilladelse til, at der for hver slave, som overlades til privat arbejde måtte af vedkommende erlægges 4 sk. tegn dagligen til Stokhusforvalteren, skal for fremtiden ophøre, som stridende imod indretningens bestemmelse og sande fordel, og skal det strængeligen forbydes Stokhusinspektøren mere at modtage denne eller lignende indtægt for slaver, som herefter overlades til privates arbejde. Derimod skal den nærværende Stokhusforvalter reglementeres med 800 rbd. sølv årligen af den militære fond, foruden de ham af Civil-Etaten tillagte 130 rbd., samt gives fri bolig, ildebrændsel og lys. Endvidere skal han godtgøres en sum årlig til protokoller og skrivematerialier, hvilken sums

---

[1]) Hedegaard. Reskripter, Resol. og Collegialbreve d. dsk. Krigsm. tillands ang. 11 del, s. 34.

størrelse nærmere af collegiet vil være at bestemme, samt ligeledes 120 rbd. sølv årligen til en skriver, ...

8, At benævnelsen af Stokhusforvalter i fremtiden skal forandres til inspektør ved Stokhuset.

9. At for ham skal af Stokhuskommissionen udarbejdes en instrux og denne igennem collegiet autoriseres.

10. At når den nu ved Stokhuset ansatte tydske præst afgår fra samme, skal gudsdyrkelsen i det tydske sprog aldeles ophøre i Stokhuset, imod at den præst, der forretter den danske gudsdyrkelse, da skal tillægges 60 rbd. r. s. årlig derfor, istedenfor at hver præst nu er tillagt 30 rbd. r. s. årlig.

11. At for Stokhuslægen skal, som hidtil, reglementeres en årlig gage af 300 rbd. sølv og dertil vælges en regimentschirurg eller bataillonschirurg af regimenterne eller corpserne i København, hvilket valg skal ske af gouvernøren eller commandanten i København, som til collegiet har at indmelde hvem han har valgt.

12. At en portner skal ansættes ved Stokhuset, . .

13. At istedenfor 2 justitssergenter skal ansættes 3 faste sådanne, ...

14. At ved Stokhuset skal reglementeres 8 faste justitsunderofficerer, hvis bestemmelse skal være, at bringes efter inspektørens anvisning til forretninger i Stokhuset, at ledsage slaverne ved vagternes rengøring, gaders og broers fejning, brødhentning, slavernes begravelse, træplantning under voldmesteren m. m., ...

15. At de øvrige ved Stokhuset nuværende justitsunderofficerer, successive ved forefaldende lejlighed skulle afgå fra Stokhustjenesten, ligesom ej heller fra nu af nogen tilgang af justitsunderofficerer må finde sted, . . .

16. At de i Sølvgadens og Kronprindsessegadens kaserner indkvarterede infanteri regimenter skulle beordres til, på Stokhuskommissionens rekvisition igennem kommandantskabet, at afgive indtil 50 mand af de flinkeste, stærkeste og tilforladeligste musketerer daglig til trans-

porteringen af slaverne til og fra arbejdsstederne samt bevogtningen sammesteds; . . . . . at inspektøren ved Stokhuset ej må rekvirere flere af disse vicekorporaler til slavernes bevogtning på arbejdsstederne, end der til hver årstid virkelig behøves, da der om det antal, som efter arbejdets fuldendelse eller stedfindende forandringer ved samme, ikke behøves, bør gøres formelig melding til vedkommende for igen at tages til tjeneste ved regimenterne eller hjempermitteres, men forsåvidt nogle af det hele rekvirerede antal vicekorporaler på enkelte dage eller under visse omstændigheder ikke måtte behøves, skulle de derfor ikke strax tages til tjeneste, men forblive til Stokhusinspektørens disposition. Endelig skal enhver sådan vicekorporal være bevæbnet med en god sabel, og en kolbepistol samt nogle skarpe patroner.

17. At til profos og vægter tillige ved Stokhuset skal antages en fri mand med en lønning af 24 sk. daglig foruden brød og munderingsstykker samt fri bolig, ildebrændsel og lys som en justitsunderofficer.

18. At de i Stokhuset fornødne gårdskarle skal udtages blandt de stærkeste og sundeste slaver, dog uden at dem for dette arbejde skal gives nogetsomhelst tillæg.

19. At de slaver, som vælges til sygevogtere, ligeledes skulle udtages blandt de stærkeste og sundeste samt i andre henseender fortrinlige slaver, men istedenfor lønning gives en syg mands fulde kost, enten in natura eller i penge efter eget ønske; og skal de slaver, som måtte være fritagne for offenligt arbejde, fortrinligen anvendes til sygevogtere, når de iøvrigt have de dertil fornødne egenskaber.

20. At Stokhusvagten skal formindskes fra 50 mand til 40 mand daglig.

21. At det skal gøres Stokhusbestyrelsen til pligt, såvidt lokalet og omstændighederne tillade det, at adskille årsfangerne fra livsfangerne, samt at forskåne de første for sådant offenligt arbejde, hvorved de stilles til skue,

såfremt dette er muligen at iværksætte uden savn for de kongelige arbejder og uden tab for slavekassen.

22. At slavelønningen skal forhøjes fra de nu havende 4 sk. til 6 sk. r. s. daglig, foruden 2 pd. brød daglig som hidtil.

23. At derimod alle tillæg, som hidtil ere blevne udbetalte til slaverne, fra samme tid skal ophøre, dog at det må være ingeniørkorpse og andre offentlige autoriteter tilladte, i enkelte tilfælde, h or slaverne blive brugte til at udføre arbejder, der udkræve en særdeles håndværks duelighed og flid eller overordenlig fysisk kraftanstrængelse, at give sådanne slaver et tillæg, dog må dette med indbegreb af lønningen ej overstige det dobbelte af samme eller 12 sk. sølv daglig, og skal sådant tillæg ikke udredes af slavekassen men af vedkommende autoriteters egne fonds.

24. At af de 6 sk. r, s., som en slave efter § 22 herefter skal gives i lønning, skal de 3 sk. udbetales slaven i de nu brugelige spisetegn, hvorimod de øvrige 3 sk. skulle udbetales ham hver 5te dag i repræsentation til fri rådighed.

25. At marketenderen, som hidtil, skal gives fri bolig med de nødvendige forrådskamre i Stokhusbygningen, og være fritaget for erlæggelse af skatter og afgifter, med undtagelse af næringsskatten.

26. At han derimod ved formelige af Stokhus-kommissionen afsluttede og af collegiet approberede kontrakter og spisereglementer skal forpligtes til at levere enhver slave daglig et måltid varm mad med tilstrækkeligt sul for 3 sk. r. s. portionen, og at han desuden hver dag skal være pligtig at have til udsalg på forlangende kogte kartofler, smør, ost, sild, flæsk, saltet kød, godt øl, tyndt øl og brændevin, til de priser, som nærmere i spisereglementet fastsættes.

27. At i tilfælde af, at priserne på levnedsmidlerne kunne stige i den grad, at den ommeldte betaling måtte

forhøjes, skal det tillæg, som i så måde bliver bevilget marketenderen for hvert middagsmåltid, extraordinær betales ham af slavekassen, uden at den engang bestemte lønning derved bliver forandret.

29. At det hidtil stedfundne udsalg til slaverne af kartofler og andre levnedsmidler af folk fra byen i fremtiden skal forbydes.

30. At det daglige tilsyn med marketenderiet og at spisereglementets forskrifter overholdes i alle måder, skal pålægges inspektøren ved Stokhuset med assistance af justitssergenterne efter omgang.

31. At de syge slavers forplejning, medens de opholde sig på sygestuerne, såvelsom vasken og reparationen af sygehusrekvisiterne skal efter nærmere afsluttede akkorder og et approberet spisereglement overdrages til Stokhusets marketender, istedenfor at sådant hidtil har været besørget af den ene justitssergent imod et tillæg af 8 sk. r. s. daglig, hvilket altså i fremtiden skal ophøre.

32. At enhver syg slave, som hidtil, skal udbetales 1 sk. r. s. daglig til småfornødenheder såsom tobak, sukker o. s. v. fra den dag, han indlægges på sygestuen og hans lønning ophører.

33. At for enhver slave skal reglementeres følgende klædningsstykker med terminer, som følger:

årlig 1 par korte buxer, som hidtil,
2 » strømper,
1 » sko med lædersåler,
2 » træsko,
2 stk. skjorter,
hvert 2det år 1 kjole, 1 trøje, 1 hue } som hidtil,
1 halsbind.

34. At det fremdeles, som hidtil, skal have sit forblivende ved, at hver slave er pligtig og må tilholdes at vaske og reparere sit linned og øvrige klædningsstykker.

35. At de samme offenlige autoriteter skulle, som hidtil, erholde på forlangende slaver til arbejde, dog at ingeniørkorpset stedse skal gives fortrinsret, såvel i henseende til antallet som valget af de behøvende slaver.

36. At det ikkuns, forsåvidt det ikke bliver muligt at anbringe samtlige slaver til arbejde for de offenlige autoriteter, skal være tilladt Stokhus-kommissionen, som hidtil, at overlade de slaver, som mangle anden beskæftigelse, til arbejde for kongl. embedsmænd og vederhæftige borgere, dog alene under den udtrykkelige betingelse, at enhver, såvel civil som militær embedsmand og borger, der erholder en slave til sit private arbejde, derfor forpligter sig til at betale såmeget daglig, som slavens hele underholdning hver dag koster den kongl. kasse. Imidlertid skal den nærværende kommandant tilstås 4, den nærværende pladsmajor 2 og den nærværende kaptajn-vagtmester samt garnisons-adjudant hver 1 slave uden betaling, men når nye kommandanter, pladsmajorer, kaptajn-vagtmestre og garnisons-adjudanter i fremtiden ansættes, bortfalder sådant og bliver da at forholde aldeles efter ovenanførte bestemmelse. Iøvrigt skal det, for at undgå slavernes anvendelse til privat arbejde, såvidt det kan ske, gøres Stokhuskommissionen til stræng pligt at søge, ved at sætte sig i forbindelse med de autoriteter, der behøve arbejdere, såmeget som muligt at få slaver anbragte til offenligt arbejde.

37. At de til en slaves natteleje henhørende rekvisiter, bestående af en hø- eller halmmadrats, en ditto hovedpude og et uldent dækken, skal gives en termin af 4 år.

38. At Stokhuslokalet skal gives den udvidelse og forandring som kommissionen har foreslået og hvorover tegning og overslag fra ingeniørkorpset er bleven Hans Majestæt forelagt. Disse forandringer bestå fornemmelig i udvidelse af marketenderboligen, således at en mere hensigtsmæssig bespisning kan finde sted, og et større forråd af levnetsmidler der kan serveres; indretning af fri

bolig til 1 portner, 2 justitssergenter, 8 justitsunderofficerer og 1 profos, dels i marketenderboligen og dels ved siden af Stokhusbygningens port samt i en tilbygning oven over samme, hvorved bedre og ideligere opsyn med slaverne og en formindskelse af den nærværende Stokhusvagt kan opnåes, udvidelse af vagtstuen ved porten, et lokale til kontor for Stokhusets inspektør, indretning af et sprøjtehus, et større brændeskur m. m.

45. At forfærdigelsen af justitsunderofficerernes og slavernes ligkister samt forfærdigelsen og anbringelsen af slavejernene i fremtiden skal besørges ved offenlig licitation, ...

50. At den betaling i fremtiden, som landmilitæretaten har at erlægge for enhver slave, der i løbet af året virkelig har været brugt til fæstningsarbejde og andre til den militære tjeneste henhørende arbejder, skal bestemmes til $18^2/_5$ sk. r. s. daglig, hvilket er det beløb en kranarbejder koster etaten daglig.

51. At det skal være overladt til collegiet efter omstændighederne at komme overens med alle de øvrige offenlige autoriteter samt vedkommende kongl. embedsmænd og vederhæftige borgere om den betaling, som de have at erlægge for de slaver, der overlades dem til arbejde, uden hensyn til, om denne betaling måtte være mindre end slavens virkelige underholdningssum.

52. At slavekasse-regnskabet skal aflægges efter et autoriseret schema, og at Stokhusinspektøren i schematisk form, til nærmere bestemmende tider, skal indsende detaillerede rapporter over styrken af det hele Stokhuspersonale samt over slavernes anvendelse til arbejde, og for hvilke autoriteter o. s. v. dette arbejde er foretaget.

53. At det skal vedtages som regel, at den betaling, der i det løbende år bliver at erlægge for slaver til arbejde, hver gang skal bestemmes efter, hvad deres underholdning har kostet i det sidst forløbne år. —

Bestemmelserne om lønning og forplejning trådte i

virksomhed 1 jan. 1827 og blev 31 decbr. forud på solen måde bekendtgjorte for slaverne.

Resultatet af bestræbelserne for en delvis rationel fangebehandling, der vistnok for en del vare kaldte tillive ved branden i strafanstalten på Christianshavn, og som særligt fandt et udtryk i kommissoriet af 1822, blev således kun en omordning af de indre forhold i Stokhuset.

Det kan imidlertid ikke nægtes, at den ovenfor i uddrag anførte indre ordning af slaveforholdene var af ikke ringe betydning, for så vidt som den samlede de i så henseende gældende bestemmelser under et og bragte større fasthed i deres bevarelse. Dertil bidrog hovedsagelig den indførte Stokhuskommission. Som tilbøjeligheden på den tid var for kollegial styrelse, måtte det blive en kommission, der fik det nærmeste tilsyn. Et sådant havde manglet tidligere, idet det væsenlig var Københavns kommandant, der skulde udføre dette; men hans forretninger bragte ham næppe i megen berørelse med slaveforholdene i Stokhuset undtagen ad skriftlig vej. Og generalitetskommissariats kollegiet, der var den overordnede styrelse, sad endnu længere borte fra disse forhold, til at det kunde øve nogen mere direkte indflydelse på den daglige kontrol. Kollegiet afløstes ved bekendtgørelse af 31 decbr. 1848 af armeens intendantur, men dette forandrede intet i disse forhold udover det rent formelle. Stokhuskommissionens indførelse blev derfor et stort fremskridt i retning af kontrol, og den samledes i reglen hver uge. Af dens forhandlingsprotokoller fra 1826 til 1857[1]) synes det imidlertid at fremgå, at den væsenligst beskæftigede sig med priserne på fødemidlerne og disses tilstand, med at modtage og i fornødent fald besvare skrivelser fra gen. kom. kollegiet, og at dens myndighed var meget begrændset. Den disciplinære tilstand og overhovedet slavebehandlingen fik den tilsyneladende ingen indflydelse på.

---

[1]) Christianshavns strafanstalts arkiv.

hvad der også er forståeligt nok. Forholdene, som de vare, havde udviklet sig igennem en lang periode. På disse forhold vilde en kommission, der ikke til daglig brug levede i anstalten, ikke få megen indflydelse, og selv om man havde en dygtig inspektør, var han i høj grad bunden af kommissionen og som gammel militær vant til at subordinere sig, så initiativet hos ham også derved let sløvedes. Dertil kom de meget slette rumforhold og det store antal slaver. Trods alt dette var imidlertid Stokhuskommissionen et stort fremskridt, som muligt havde fået større betydning, hvis den var indført tidligere. På det tidspunkt, den begyndte sin virksomhed, vare forholdene i Stokhuset vanskelige, og det stod vistnok alt den gang til at forudse, at det lakkede ad enden med fæstningsstraffens anvendelse.

Bevogtningen og opsynet med slaverne, når de vare på arbejde, forandredes ved rsl. 1826 p. 16 derhen, at den skulde udføres af såkaldte vicekorporaler, der udtages af nogle af de regimenter, som garnisonerede i København. Denne bestemmelse var utvivlsomt tagen for at formindske udgifterne til opsynet. Dette forbedredes næppe ved den, og godt havde det ikke været før, som det er omtalt. Allerede 6 juli 1826 klages der fra politiet over opsynet med slaverne[1]). Slige klager, over at slaver betle, komme tid til anden frem fra politiet. Men sagen bliver forøvrigt ikke bedre, efter at opsynet er gået over til lejede private folk[2]). Politiet klager påny såvel over de slavers forhold, der udlejes til private, som over deres, der stå under slavebevogtning[3]). Disse civile bevogtere fik 3 mk. 8 sk. daglig og senere 4 mk., en betaling, som man ikke heller kunde vente noget meget brugbart opsyn for[4]).

---

[1]) Ing. Ark.

[2]) Krigsm. skr. 25 septbr. 1848. Stokh. forhandlingsprotokol. Chhvn. strafanst. ark.

[3]) Skr. 23 april 1849 og 18 juli 1850. Stkhsk. frhdlgsp.

[4]) Skr. 15 febr. 1854 — Stkhs. frhdlgsp. —

Den i punkt 20 i rsl. 1826 fastsatte reduktion af Stokhusvagten med 10 mand forøgedes kort efter med 3 til, så den kun blev 37 mand stærk, men de på vagten kommanderede artillerister skulde så besætte posten ved den ene kanon i gården[1]).

Bestemmelsen i punkt 21 er aldeles i den fremvoxende humanitets ånd. Men det har næppe været muligt at gennemføre en adskillelse mellem årsfanger og livsfanger, og det fremhævede hensyn til slavekassen og de kongelige arbejder har vistnok gjort bestemmelsen om ikke at anvende årsfanger til offenligt arbejde illusorisk. Man må påskønne, at sådanne hensyn ere gjorte gældende, men man forstår deres magtesløshed, når man husker på det i snævre lokaler stærkt blandede slavepublikum.

Brødrationen er efter rsl. 1826 p. 22 den samme som tidligere, men pengelønningen er forøget, og den forandres ikke senere. Derimod tillader p. 23, at der gives tillæg til slaver, der anvendes til særegne arbejder. Det synes imidlertid, som det har været nødvendigt at indskærpe overholdelsen af principerne i rsl. 1826 p. 23[2]), og i 1839 nævnes udtrykkelig de slaver, som må få tillæg[3]).

I punkt 26 og 27 nævnes marketenterens betaling og hvilke fødemidler han desuden må sælge til slaverne. Prisen for middagsmaden, der er sat til 3 sk., dem slaverne få udbetalt i tegn, og priserne på de øvrige spisevarer, slaven kunde købe, variere efter tidsforholdene, hvad også de nævnte punkter forudsætte. Stokhuskommissionens forhandlingsprotokol omhandler derfor også dette spørgsmål i stort omfang. Prisen for 1 portion middagsmad er således alt 29 decbr. 1826 sat op til 4 sk., men dalede igen ned til mellem 3 og 4 sk., indtil den 1 maj 1847 var $5^1/_2$ sk. I 1849 gik den atter ned til 4 sk., var i 1855 5 sk., 1856 $6^1/_2$ sk. og 1857 $7^1/_2$ sk.

---

[1]) Rsl. 15 oktbr. 1826. Landmil. rsk. 1826. 171.

[2]) G. K. K. Skr. 7 juli 1838. Landm. rsk. side 79.

[3]) Samme 13 aug. 1839, do. s. 166.

Tidligere var der ofte anvendt suppe til middag. I 1827 forandres dette til 4 til 5 gange ærter om ugen og ellers søbekål eller suppe med hvidkål, roer, rødder og deslige, samt sul, som sættes til 4 lod flæsk til hver dag i ugen[1]). Det er let forståeligt, at slaverne behøvede at forøge denne kost for at kunne holde ud til deres ofte strenge arbejde. Arbejdede de hos private, bødedes der vel på den måde på kosten, som i Stokhuset leveredes dem kl. 12 middag eller mellem 4 og 8, eftersom de kom fra deres arbejde. Efter p. 29 havde det hidtil været folk fra byen tilladt i Stokhuset at sælge slaverne fødevarer. Da det herefter pålagdes marketenteren at føre slige varer til salg, forbødes den uskik, som salg til slaverne fra private folks side må have været. At der med det trufne arrangement ikke opnåedes at afværge, at slaverne trådte i forbindelse med folk i byen, når de vare på arbejde, er en selvfølge. Opnåede man således lidt mere orden på ét punkt, forværredes forholdene sikkert på andre. Pl. 16 oktbr. 1765 havde alt udtalt, at ingen måtte købe af eller sælge til slaver, eller vexle penge for dem; men endnu i 1844 havde folk tilladelse til at handle og tale med slaverne hele dagen ved pallisadeværket i gården. Selv om denne handel muligt kun gik ud på at afkøbe slaverne, hvad de i fritiden lavede til at sælge, fejler det ikke, at også andre forretninger ere løbne imellem.

Priserne på marketenterens handelsvarer sattes hver måned af kommissionen efter torvets priser. Smør kostede således i 1826 24 sk. for 1 pd., men kom i tidens løb, i 1856, op til 40 sk.. Brændevin blev i 1826 sat til 24 sk. potten, men kostede i 1847 36 sk. I forhold til almindelig pris syntes brændevin at være sat højt.

Skete dette af hensynet til derved at formindske brugen deraf, var dette utvivlsomt ørkesløst. Der blev

---

[1]) G. K. K. Skr. 3 febr. 1827. Mil. rsk. 1827. 21.

konsumeret meget brændevin af slaverne i Stokhuset. I hvert tilfælde skal det ikke sjælden være hændt, at man bar en drukken slave i seng, eller at en og anden bragte en flaske brændevin med i sengen.

Sygekosten regnedes i august 1826 for fuld kost til $87^{3}/_{10}$ sk. ugenlig, mellemkost til $71^{7}/_{15}$ sk., i oktober s. å. blev prisen henholdsvis $94^{6}/_{10}$ sk. og 90 sk., 1841 var den $12^{7}/_{10}$ og $11^{1}/_{5}$ sk. daglig og i 1848 c. $15^{1}/_{2}$ og $13^{1}/_{2}$ sk. daglig. Fra 1850 anvendtes reglementet for de militære lazaretter også i Stokhusets sygeafdeling.

Punkt 33 opregner beklædningen. I denne er der efter rsl. kun tilføjet et halsbind som armeens, men af brunt klæde[1]). Beklædningens farver ere fremdeles brunt og gråt, hvori ingen forandring sker, sålænge slaveriet existerer. Udleveringstiden var april og oktober; de, som indsattes i mellemtiderne, fik aflagt tøj[2]). Sko udleveredes i juli; men af hensyn til, at sko varè let afsættelige, når slaverne færdedes udenfor Stokhuset, og de ansås for mindre nødvendige, ombyttedes de vistnok med trætøfler[3]).

Nattelejet forblev uforandret, 1 madras, 1 skråpude og 1 uldent dækken; lagner fandtes således ikke.

Slavernes anvendelse omhandles i punkterne 36, 50 og 51. Det opstillede princip for denne anvendelse er, som allerede foran omtalt, at slaverne først og fremmest skulde arbejde for de offenlige autoriteter, og derefter, når de ikke alle kunde beskæftiges på den måde, for kongelige embedsmænd og vederhæftige borgere, dog i sidstnævnte henseende kun på den betingelse, at disse betalte en daglig godtgørelse for slavens benyttelse.

Med beskæftigelsens omfang og art står og falder for en væsenlig del en strafanstalts fuldbyrdelse af straffen og dermed også straffens betydning. Det var vel

---

[1]) G. K. K. Skr. 5 maj 1827. Mil. rsk. 1827. 46.
[2]) Samme 1 juli 1826. Do. 1826. 114.
[3]) Stokh. frhdlgspr. 2 april 1832.

beføjet, når Howard sagde, »lær mennesket at arbejde, og du vil gøre det lykkeligt«. Det var imidlertid netop det mindst heldige ved strafarbejdet i jern i Stokhuset, at det var vanskeligt, da fangetallet steg, at skaffe beskæftigelse til alle hele året igennem. Man var derfor nødt til også at anbringe slaverne hos private folk, og det, kan enhver sige sig selv, måtte føre til en ganske anden tilværelse for slaven, end der var påtænkt med straffen. I 1836 hedder det i en indstilling fra Stokhuskommissionen: Der er slaver, som gå ørkesløse[1]). Man sendte dem på arbejde ved den ny artillerikaserne på Amager, en lang vej fra og til arbejdsstedet. De militære autoriteter skulde jo efter resolutionen 1826 betale $18^2/_5$ sk. daglig for hver slave. Dette foranledigede, at det i 1827 pålagdes ingeniørkorpset at begrænse antallet af slaver, som anvendtes til rengøring i citadellet[2]). Derved modarbejdedes bestræbelsen for at anvende slaverne i så stort antal som muligt. Iøvrigt benyttedes de ved alle militære anstalter og institutioner, hvor det lod sig gøre; de plukkede også værk for holmen, hvorfor betaltes 28 sk. for 16 pd., og i 1841 blev de for tilfældet beordrede til uden betaling at kaste sne på volden, »da kongen og dronningen daglig promenere der«[3]). Private folk måtte fra juli 1827 betale 24 sk. daglig for en slave; men til den pris kunde slaverne ikke anbringes. Derfor indstillede kommissionen, at prisen måtte nedsættes til $18^2/_5$ sk. Februar 1831 blev den nedsat til 20 sk., og denne taxt bibeholdtes for private og autoriteter udenfor militæretaten til jan. 1846, da betalingen blev 24 sk.[4]) Denne udlejen førte imidlertid til udnytten af slavearbejdet af private, hvorved andre rettigheder krænkedes. Alt 1823 hedder det, at slaver ikke må udføre håndværksarbejder for andre,

---

[1]) Stokh. forhdlgspr. 19 maj 1836.
[2]) G. K. K. Skr. 20 jan. 1827. Mil. rsk. 1827. 15.
[3]) Samme 7 jan. 1841. Stokh. frhdlgspr.
[4]) Skr. 3 jan. 1846. Mil. rsk. 1846. 1.

hvorved lauget kan lide indgreb i dets næring[1]). Entreprenante folk benyttede de fagduelige slaver som svende, hvad der må have været ganske indbringende på grund af den lave arbejdsløn, selv om slaven fik extra betaling ved siden af[2]).

Det lå jo nær under de vanskelige arbejdsforhold i slaveriet at tillade slaverne at beskæftige sig for egen regning med forarbejdningen af mindre genstande, som kunde finde let afsætning. Som sådanne nævnes klodser, svovltikker, sivmåtter og kurve[3]). Men endnu skal kun om forholdene i Stokhuset bemærkes, at der, som resolutionen af 1826 kortelig berører, i det år foretoges nogle bygningsforandringer, de sidste væsenlige, indtil Stokhuset ophørte at være slavehus. Det var rumforholdene, der gjorde forandringerne nødvendige. Den betydeligste var portens overbygning. Denne havde været anbragt i den 11 alen lange mur, som forbandt de to Stokhusbygninger, som vendte ud mod Østervold. Nu overbyggedes altså det tomme rum imellem de to bygninger, og Frederik IVs over porten stående store navnetræk anbragtes den gang. Hvorfor denne konges navn er anført over Stokhuset, er ikke let at fatte, da hans regeringstid ikke synes knyttet til nogen begivenhed, der har betydning for Stokhuset. Over Stokhusets samtlige bygninger findes i ingeniørkorpsets tegnearkiv en tegning fra 1827, hvor altså også de foretagne forandringer ere viste. Nr. 9, det lokale, som fandtes indrettet i taget på slavehuset, benyttedes senere til straflokale og delvis til sygelokale, når belægningsforholdene tillod det[4]). Til straflokale benyttedes også kælderarresterne i selve Stokhusbygningen. Disse vare, som det er omtalt foran, udelukkende anvendte til arrestanter under inkvisitionskommissionen. Da denne ophæ-

---

[1]) G. K. K. Skr. 19 aug. 1823. Mil. rsk. 1823. 119.
[2]) Stokh. K. frhdlgpr. 10 april 1848.
[3]) G. K. K. Skr. 9 marts 1839. Mil. rsk. 1839. 37.
[4]) Sthk. K. fhlgsp. 25 maj 1846.

vedes ved pl. 5 jan. 1842, overgik denne kommissions lokaler samt benyttelsen af arresterne efter samme plakat til det oprettede andet kriminelkammer. Dette var dog kun en delvis benyttelse i forening med Stokhuset, som snart faldt bort, så at Stokhuset blev i ene besiddelse af den hele bygning.

Den 3 febr. 1840 nedsattes en kommission med det hverv at tage samtlige strafanstalters indretning under overvejelse, det punkt, som kommissionen af 1822 ikke evnede at komme ud over. Hvor nødvendig en slig undersøgelse var, fremgår også af en skildring af slaveriet i Stokhuset, som en slave, Jørgen Jørgensen Levin, har givet, og hvoraf en del findes trykt i »Fra Bethesda«, 1888, side 493. Han fortæller: I august 1841 kom jeg til Københavns slaveri. Vi vare da omtrent 500 slaver. . . Men træd indenfor disse døre. Her på dette leje sidder en og binder børster og synger liderlige viser, ved siden af er en tøffelmager, som ligger i en væmmelig beruset tilstand; hist sidde nogle og spille kort; der genlyder af eder, råddenskab, skænderi, og ofte blodige slagsmål. Når slaverne ikke ere ude på arbejde, er der ingen bevogter hos dem. Vi havde en marketenter i huset, som med hjertens glæde solgte så meget brændevin som muligt, og jeg er vis på, at mere end ni tiendedele af slaverne vare yderst drikfældige. Her blev ranet, og det blev solgt til soldaterne eller sendt med fruentimmer til forhandling i byen. Andet steds fortæller Levin: Sergenterne opkøbte det overflødige brød, tog stikpenge og tillod slaverne at drikke sig fulde, spille kort og komme sammen med løsagtige fruentimmer. Kort sagt, den nævnte skildring bekræfter i fuldeste mål, hvad der foran er anført enkeltvis om forholdene i Stokhuset, forhold, som foranledigede regeringen til ved pl. 27 febr. 1827 at bestemme, at unge mennesker under 20 år ikke sattes i fæstningen men i tugt- eller forbedringshuset.

Børne- Tugt- og Rasphuset i København.

Foruden denne anstalt var man ved udgangen af 1741 nået til at indrette tugthuset i Stege på Møen og at begynde arbejdet på tugthuset i Viborg, som toges i brug 1743 (se Fængselsv. i Danm. 1550—1741, side 160—162). Af de nævnte anstalter var det særlig den i København, der blev karakteristisk for udviklingen af straffuldbyrdelsen i en længere årrække, og det er derfor til den, at hovedinteressen knytter sig, i hvert tilfælde for en tid. Dens beliggenhed i hovedstaden bidrog tillige til, at opmærksomheden for den og forholdene indenfor dens mure lettere vaktes i publikum, hvortil kom, at den også rummede en betydelig større fangebefolkning end enhver af de andre anstalter.

Det var mangelen på plads til at optage de mange personer, der skulde modtages i Børnehuset, som i 1739 nødvendiggjorde nybygninger trods anstaltens fortvivlede pengeforhold. 1742 begyndte derfor også med gentagen henvendelse fra direktørerne til kongen. Den følgende 27 april skænkede han fattigvæsenet 14000 rdl.

Børnehusets ny bygning var bestemt til at rumme 500 personer; og i dens kælder var der indrettet 8 rum til fanger, som skulde raspe farvetræ. I den anledning var det i 1742 blevet bestemt, at personer, som skulde dømmes til kastellet, skulde indsættes i rasphuset. Denne foranstaltning synes hurtigt at have fyldt pladsen til slige

fanger, siden direktørerne gør opmærksom på, at der kun haves plads til 8. Ved rsl. 14 septbr. 1742 bestemmes da: Når nogen ved retterne i København skal dømmes til arbejde i kastellet, skal han dømmes til rasphuset, om han dertil har kræfter, ellers til fæstningsarbejde. Dette gentages ved rsk. 3 aug. 1743 med tilføjende, at denne indsættelse i rasphuset gælder kun de på tid dømte, hvis de dertil ere bekvemme. I 1747 bliver ikke desto mindre en korporal Seids, som har forskrevet sig til fanden, beordret indsat på livstid.

På samme tid søger man at formindske fangetallet i tugthuset ved at bestemme, at de delinkventer i Jylland, som hidtil ere indsatte i Børnehuset, nu, da Viborg tugthus er færdigt, skal indsættes dersteds. I samme hensigt gik rsk. 23 juni 1745 ud på, at delinkventer fra Lolland og Falster skulde henhøre til Møens tugthus.

En anden foranstaltning er ikke uden interesse, fordi den vidner om opmærksomheden for de børns vel, som anbragtes i Børnehuset. Ved rsk. 11 jan. 1743 overlades der cancelliråd Munthe til Bækkeskov 10 drenge af Børnehuset med samme ret, som om de vare på godset fødte, mod at de oplæres i kristendom, fødes og klædes, da de må bruges til bondehåndteringen. Ved rsk. 17 jan. 1744 overlades der ligeledes Munthe 9 drenge, betlere, af Børnehuset. Om denne foranstaltning eller en gentagelse deraf høres intet senere; muligt er det sikkert vel mente forsøg mislykket; men det er interessant som et tilløb til vor tids bestræbelser for den forsømte ungdoms opdragelse.

De økonomiske forhold ere imidlertid atter dårlige; efter forestilling 20 febr. 1744 er gælden pånу 14000 rdl. og personantallet i anstalten over 500. Da der intet svar kommer, gentages forestillingen 28 jan. 1745, og 10 april s. å. resolverer kongen, at gælden eftergives, at en kollektbog indrettes, og at 5 pct. indeholdes i et år af embedsmændenes gager til fordeling mellem tugthusene. I 1745 fandtes der 531 personer indsatte i Børnehuset, af

dem vare 348 optagne betlere. Ved rsl. 18 febr. 1746 tilstodes yderligere direktionen 10000 rdl. af slavekassen.

I 1757 bestemtes efter direktionens indstilling, at der skulde opføres en ny bygning inde i gården, paralel med forhuset mod torvet, fordi den gamle bygning mod kanalen ikke længere lod sig reparere. Den tilsigtedes med tiden nedreven og en solid brandmur opført på dens grund. Denne ny bygning var færdig 1759 og skulde dels anvendes til sygestuer, som hidtil fandtes i den gamle bygning, dels til bedre at separere lemmerne og ordne de forskellige arbejder.

Om afholdelsen af udgifterne til denne bygning, som kostede 25000 rdl., tales der ikke. Overhovedet synes Børnehusets økonomiske stilling at være bleven noget bedre, tildels muligt ved at flere ny stiftelser ere blevne oprettede under fattigvæsenet, hvorfra der kunde ydes lån til Børnehuset; i hvert tilfælde træder dette nu i baggrunden for disse. I 1760 gøres en forestilling om, at Børnehuset årligt behøver et tilskud af 3000 rdl. Herpå findes svaret muligt i et reskript af 10 april 1762, som bestemmer, at 2500 rdl. årlig indtil videre skal betales til Børnehuset af det beløb, som er reparteret på grundtaxten i København til de fattiges væsen[1]).

Med de bedre økonomiske forhold synes der også at være kommet større ro i de stedlige forhold i anstalten, dette ikke således at forstå, at forholdene i det hele vare rolige i Børnehuset, det vilde efter den hele indretning og de indsatte personers livsforhold være en umulighed; men man får en fornemmelse af, at anstaltens opgave og dens ledelse er kommen i en fastere gænge, og det uagtet anstaltens straffede elementer i årenes løb blev dårligere.

---

[1]) De foranstående oplysninger ere væsenligst hentede fra fattigvæsenets dokumentkasse 1568—1821 og 1708—1841. De følgende væsenligst fra brevkopibøger og extraktprotokoller i Christianshavns Strafanstalts arkiv.

Således indsattes efter frd. 18 decbr. 1767 personer, dømte for grovere mord, og som egnede sig dertil, i rasphuset. Af betydning for anstalten har det sikkert været, at den daglige ledelse fra 1769 lidt efter lidt gled over i en enkelt mands, *Johannes Øests,* hånd.

Ved at gennemlæs Børnehusets brevkopibøger træffer man nemlig fra 1769, med hvilket år disse kopibøger synes at være begyndt at føres, navnet *Johan Øest,* eller, som det fra først af skrives, *Oest*. Det er erklæringer og oplysninger om alle forhold vedrørende Børnehuset, som disse bøger indeholde fra denne mands hånd, gennem hans lange embedstid, først som kasserer og siden som inspektør ved nævnte anstalt, lige til hans død i marts eller april 1790. At dette har sin store interesse i mange henseender, er let forklarligt. Man stifter derigennem bekendtskab med denne mands personlighed, og uvilkårligt kommer der en trang til at fremstille denne mands billede for sig, ligesom han igennem disse bøger har givet et billede af den anstalt, han i så mange år ledede. Når jeg siger ledede, så kan det vistnok siges med rette. Jo længere man kommer frem, jo bestemtere får man nemlig indtrykket af, at de kommitterede for fattigvæsenet og senere direktørerne for den kongelige plejeanstalt, der vare hans overordnede til 1781, mere og mere træde i baggrunden, medens han på samme tid mere og mere indtager pladsen i forgrunden. Denne periode til 1781 synes også at have været den brydsomste, og ret ofte hænder det, at han på en indtrængende måde må opfordre direktørerne til selv at give møde i anstalten for at se, om han ikke har ret i sine forestillinger. Når dette forhold forandres efter 1781, ligger det i, at fra den tid underlægges anstalten direktør, etatsråd Koefoed, og denne, der ugenlig personlig møder i anstalten, tager ganske anderledes end den tidligere kollegiale direktion del i styrelsen. Erklæringer og oplysninger fra Øest blive derved sjeldnere, kort sagt, han træder fra den tid ligesom mere i baggrunden.

Dette sidste formindsker ikke den interesse, denne mand i sin i så mange år gennemlevede gerning må fremkalde. Anstalten, han var sat til at styre, får man et indtryk af fra den efterfølgende skildring, der for en del væsenligt er tagen fra de nævnte kopibøgers meddelelser. Man vil deraf erkende, at det var ingen misundelsesværdig stilling, der var falden i hans lod, og han holdt dog ud i den i tyve år. Det var en idelig kamp indadtil med lemmerne og deres forhold indbyrdes og til anstalten, med personalet, dettes forhold til ham og til hinanden indbyrdes, og endelig udadtil for at værne anstalten mod at blive en røverrede og en dødsanstalt for dem, der kom derind.

I en udtalelse i anledning af et skrift, som i 1788 var udkommet om Børnehuset, siger han: Jeg er ingen stridbar natur, jeg har stedse i al stilhed stræbt at opfylde mine embedspligter og føre et velanstændigt levnet. Denne udtalelse giver vistnok en karakteristik af Øest, som han i grunden var. En stille, fredsommelig natur, om man vil, en fuldstændig modsætning til den urolige, fordærvede befolkning, han blev sat til at styre. Hans strengt pligtopfyldende natur tillod ham ikke at vige tilbage for de bryderier, som hans gerning daglig medførte; men han søgte altid at afdæmpe dem og gøre dem saa lidt betydningsfulde som muligt. I sit vennesæle sindelag fandt han ofte en undskyldning for et forsøg på at undvige eller søgte at tage brodden af en udskejelse. Han forstod, at der hos unge mennesker måtte være en frihedstrang, der kunde bringe dem til at søge ud fra den usle tilstand, hvori livet i Børnehuset satte dem. Han følte, at der i adskillige af de i Børnehuset inddømtes sind kunde komme bevægelser op, som det kunde være vanskeligt for udenfor anstalten levende at beherske, langt mere hos sådanne personer, der så et helt liv for sig i en sørgelig tilværelse. Han havde inderlig medlidenhed med nøgenheden og sulten, hvorunder lemmerne i så høj grad

led, og som rev mange af dem bort, og på samme tid sagde hans pligtfølelse ham, at det kunde ikke være anderledes, anstalten ejede ikke midler til at byde sine lemmer bedre vilkår. Han fremstillede disse ynkværdige forhold fra tid til anden, og lidt forbedring opnåede han også, men i det store hele vidste han, at anstalten i forholdet til lemmerne var ligeså fattig som disse i deres forhold. Det gode og rosværdige, han fandt hos nogle af lemmerne, glemte han ikke ved given lejlighed at anføre. Man føler i visse tilfælde, hvor megen glæde det bragte ham dog at kunne finde noget godt midt i al den ham omgivende fordærvelse. Hvor han tror at se uretfærdig behandling ligeoverfor nogen af Børnehusets lemmer, der undlader han ikke åbent at udtale det.

Man kunde af det anførte, når man tager den fordærvede befolkning i betragtning, som hán styrede, måske fristes til at spørge, om han også kunde være skikket til at administrere en sådan anstalt. Jeg har selv gjort mig det spørgsmål, og jeg kan ikke nægte, at der har været tilfælde, hvor jeg har følt ham som en mere svag mand, end muligt vel var. På den anden side er det meget vanskeligt at gøre sig til dommer i den sag. Det kan godt være, at hans stille måde at tage tingene på efter de bestående yderst vanskelige forhold har været den rette. Han kom dog i sin lange embedstid, hvori forholdene i anstalten adskillige gange skiftede karakter og blev værre end tidligere, godt over de fleste besværligheder, og ingensinde synes tilstanden at have antaget nogen alvorlig eller truende karakter. Dertil må man betænke, med hvor få kræfter det urolige element i anstalten skulde tøjles. Man får ikke følelsen af, at det var med tampen, han regerede, skønt den selvfølgelig ved lejlighed måtte anvendes.

Snarest får man muligt følelsen af, at han i baggrunden af sin natur var en svag mand, når han skulde træde op ligeoverfor sit personale. Med dette havde han

åbenbart mange bryderier. Også med stedets præster havde han rivninger, særlig i retning af deres undervisning af ungdommen i Børnehuset i religion. En indstilling fra ham gik derfor også ud på, at præsten ikke burde bo i anstalten. Hans stilling gjorde ham doven, og så havde han sin næse i alting.

Trods sin store menneskevenlighed kunde han ikke undgå at påvirkes, som det går de fleste, der have med sådanne personer som dem i Børnehuset at gøre dag ud og dag ind, af den megen slethed, han kom i berøring med. Hans medfølelse med ulykken afstumpedes noget i tidens løb, han syntes ikke at føle anstaltens store dødelighed som et absolut onde, man burde søge at råde bod på, måske også fordi han følte sin afmagt på det punkt. På den anden side siger han i en erklæring: Når man daglig igennem en årrække går mellem disse mange personer med mere eller mindre slette tilbøjeligheder, glemmer man ofte, at de ere fanger, som have forbrudt sig. Vist er det, at ingensinde foreligger der noget, som synes at tyde på uvillie blandt fangerne mod Øest personlig.

At det var en særdeles vanskelig gerning, han overtog ved sin ansættelse i Børnehuset, er uden for al tvivl, og at det skyldes hans udholdende tålmodighed, at forholdene i anstalten ikke forværredes, er lige så utvivlsomt. Han var den første, der skulde bringe orden og fasthed ind iblandt en befolkning, som levede under de ulykkeligste forhold, og som ikke var tilbøjelig til at lade sig tvinge. Han nåede vistnok ikke længere end til at holde anstalten gående, uden at det kom til yderligheder; men han tog det første og værste stød af og lagde derved grunden til, at hans eftermænd kunde nå hen imod bedre tilstande.

Strax, efter at Øest er ansat ved Børnehuset, indsættes den første rasphusfange i henhold til frd. 18 decbr. 1767. Det er åbenbart et nyt element, som ved denne forordning bringes ind i anstalten. En sådan malefikant

har ikke tidligere været indsat der; hvorledes skal han behandles? Der udses et særligt rum til ham i dårekisten med lys over døren. I rasphuskælderen, som har hvælving, er der i hvert rum plads til 4 personer. Af hensyn til plads til andre tør et rum ikke gives til ham alene. Endelig spørger Øest: Om han må betroes rasp, øxe og mukkert; disse redskaber i et desperat menneskes hånd kan blive livsfarlige for andre? Om han skal i kirke og til alters alene eller i forening med de andre lemmer? Om han skal have renlighed og klæder, når han det behøver, eller han skal holdes som et umælende kreatur? Om han i sygdomstilfælde skal på sygestuen, eller man skal lade ham uden hjælp krepere?

Den her omtalte fange hed Jacob Poulsen. Han havde myrdet et lille barn. Det er en skæbnens ironi, at denne fange, hvis blotte indsættelse havde jaget så megen skræk i blodet på Øest, i tidens løb blev måske hans bedste støtte og endte som justitssergeant i Børnehuset.

At Øest fremdeles ser med ængstelse på forholdene i Børnehuset, fremgår af et forslag fra ham i juli 1769 om at indrette bræddeaflukker på livsfangernes loft til farlige fanger, mordere og andre, »når man anser de mange stærke og føre misdædere, som her nu fremfor tilforn inddømmes, og den simple indretning til deres forvaring, kan det visselig gyse i en, og er det en besynderlig guds styrelse, om det i tiden går godt af«. I 1773 kom disse bræddeaflukker på loftet; indtil da hjalp man sig med at lænke de vedkommende lemmer til sengen med kæder.

I marts 1769 klages over mangel på sengetøj: der findes ikke et par brugelige lagner, og der er ikke råd til at anskaffe nogle; der kommer adskillige pæne borgermænd, som man bør have deltagelse med, og som der bør tages lidt hensyn til i behandlingen. Ved optagelsen af inventaret i juli samme år oplyses, at der er soveplads på sygestuerne til 104 personer, nemlig 32 dobbelte og

40 enkelte senge, og på lofterne til 528 personer. Men der mangler gennemgående tæpper og især lagner til sengestederne. Nattelejet, især lemmernes, er altfor usselt og slet til at forskaffe nogenledes behøvende hvile, hedder det. Om beklædningen siges, at det næsten er to år siden, lemmerne bekom særke og skjorter, hvorudover somme iblandt dem befindes så pil nøgne, at man må ynkes over dem. Den ordinære uddeling af beklædningssager foregik ved mikkelsdag og bestod i 2 skjorter eller særke, 1 par pulshoser og 1 par træsko til hver, og hvert andet år 1 klædning, skørt og trøje og vams og buxer, muligt fordi de udleverede beklædningssager ofte strax efter udleveringen solgtes eller pantsattes. Når der i de følgende år lavedes beklædningsgenstande og sengetøj, skete det altid i små kvantiteter.

På den tid var persontallet 83 mdf. og 326 kvdf.; indtægten 9572 rdl. 14 sk., udgiften 12789 rdl. 37 sk., underskuddet altså 3217 rdl. 23 sk.

Af udgiften udgjorde lønninger 1241 rdl. 16 sk. og lemmernes kostpenge 6760 rdl.

Kosten var ganske vist kun ringe og købtes hos marketenteren, til hvem leveringen af sygeforplejningen hel og holden overdroges. Varmt vand til the og vadsk kogtes i sygehusets kælder og udleveredes hver dag kl. 10. Dette gav anledning til stor uorden, stævnemøder, sladder og smughandel med brød og brændevin, derfor foresloges udleveringen af varmt vand også overdraget spisemesteren.

Klager over uterlighed ere naturligvis hyppige. En stor del af befolkningen er jo kvindfolk af værste slags. Exempelvis skal anføres en pige, som 16 år gl. indsattes efter en affaire med officerer på vagten, 18 år gl. anden gang på 3 år og 22 år gl. tredie gang. Alle tre gange var hun frugtsommelig og ukonfirmeret. Besvangrelser vare heller ikke ualmindelige i Børnehuset. En aften var der ualmindeligt røre og spektakel på kvindernes loft efter

sengetid. En 18 års dreng havde nemlig ved oplukningen om aftenen sneget sig derind og fandtes i sengen hos en af kvinderne. Vist er det, hedder det i en erklæring fra Øest, at de fleste kvinder her i huset have hengivet sig til løsagtighed. Man må ret skamme sig over deres ubluhed og agte på hver krog her i huset, som kan tjene dem til smuthul.

Som andre bidrag til belysning af tilstanden i huset må anføres, at der i maj 1769 klages over mangel på drikkevand. Dette må hentes ved Holmens kirke. Lemmerne knurre derover og blive urolige, »da deres meste drik er vand«.

Ved den tid ere 3 unge fyre echapperede og indbragte påny. Øest vil åbenbart fri dem for prygl. Han henviser til menneskets naturlige trang til frihed. »Det usle levnet her i huset, hvor de lide kulde, frost og sult og plages af utøj, gør, at de må omgås med megen forsigtighed for ikke at bringe dem til den yderste desperation.

. . . Når en skal straffes, må en anden (af lemmerne) udføre exekutionen, hvoraf flyder uenighed, had og sammenrottelse mod exekution«.

En gave til Børnehuset af 10 rdl. foreslås anvendt til indkøb af psalmebøger. »I mangel af disse sidde lemmerne såvel i kirken som ved lovsangen og gabe, have tankerne adspredt, og ved deres sladder og uanstændige opførsel give de forargelse«.

Helbredstilstanden i anstalten må så godt som altid have været så slet, som tænkes kan. Grunden hertil har dels været den, at veneriske syge skulde behandles derinde, og af dem var der selvfølgelig mange. I 1771 siges, at 2 til 3 personer med veneriske sår ligge i 1 seng. Stuerne ere fyldte med gamle, modbydeligt lugtende pjalter. Stanken fra sygehuset lugtes helt ud i gården. Dernæst vare pladsforholdene på sygehuset altid knappe, og endelig var kosten mangelfuld og slet. Således blev

noget lammekød, der i 1772 var konfiskeret som fordærvet og værdiløst, overgivet spisemesteren, at han kunde tillave det til sygestuernes befolkning. Ligeledes blev 19 tdr. bedærvet torsk i 1773 afgivet til brug for Børnehusets lemmer. »Ved retskaffen behandling kan den gøres spiselig uden fare for sundheden . . . Den sult, siger Øest, disse usle mennesker har lidt i denne vinter, kan i sandhed ingen forestille sig uden de tilstedeværende; hvilket ynkeligt syn at se dem rode i møgdyngen efter føde . . .« »Det er ynkeligt at se, hvorledes de grådigste iblandt dem krasse den uhumskhed i sig, som udkastes af betjentenes køkkener, hvorfor endog et umælende skulde finde afsky . . . Årsagen til de her så ofte grasserende sygdomme er rent ud at sige virkelig sult og den miserable anstalt i Børnehuset med slet pleje«.

I vinteren 1771—72 omtales en på den tid grasserende usædvanlig sygdom, der hastig bortriver en del mennesker, så at 8—9 lig have henligget på en gang, fordi man ikke kunde overkomme at bære dem ud. Der er virkelig rejst spørgsmål om sygeforholdene på den tid i Børnehuset. I den anledning skriver Øest: Sygestuerne har i min tid aldrig været fri for dysenteri, plet- og inflammationsfebre. I maj—juni 1770 døde 103 personer i Børnehuset, uden at nogen bekymrede sig derom. Man kan om så mindre undre sig derover, som de allerelendigste mennesker, som ingen vil herbergere i staden og på landet, bringes hertil; her ligge år ud og år ind en 25—26 personer, som laborere med veneriske sår, hvoraf de fleste næsten ere oprådnede, før end de indkomme. Siden nytår er der indbragt 242 lemmer (i febr.), næsten alle affældige og så skrøbelige, at de strax i hobevis have søgt sygestuerne. Når 45 af 450 personer ere døde i jan.—febr. er det ikke så skræksomt (vanens magt). . . . Her er mangen til anseende ynkelig patient, som har haft den stærkeste epilepsi, kureret med tampen.

Senere, i juli s. å., viser det sig, at der fra nytår er

død 260 personer i Børnehuset. Deres samtlige efterladenskaber kunde bæres bort i en kurv og blev lagt på skarnvognen. Tidligere var det skik, at de dødes klæder fordeltes mellem lemmerne, en foranstaltning, hvorigennem adskillig smitte kunde bringes om i anstalten. Værre var dog forholdet med sengene. Såsnart en død udbæres af sengen, hedder det, lægges strax en anden i den, uden at klæderne først rystes eller forsynes med rene lagner. Klæderne burde føres ud af staden og nedgraves, så slette ere de. »Den megen sult, der er lidt, er hovedårsagen (til sygdommen). Ingen, der har haft hjælp af slægt og venner, er død«.

Skylden for hele den skildrede ulykkelige tilstand kan kun lægges på fortiden og anstaltens dermed forbundne udvikling og slette økonomiske tilstand. Lægerne have næppe kunnet foretage andet og mere, end hvad anstaltens slette forhold tillod, og det var sikkert meget lidt. Anstaltens læge var i 1769 chirurg Wilbrecht, Constantin Gottlob Voigt, † 24 april 1770, chirurg Stein til 1771, Frederich Gabriel Gottlieb Sibbern[1]) til 1794, da han døde; i 1806 omtales Ralff som læge og i 1812 Falkenthal og efter 1826 dr. C. Otto.

Ved siden af den beklagelige tilstand, hvori forholdene i Børnehuset den gang vare, var der dog også tider, hvor tilværelsen fik et mere fornøjeligt præg, i hvert tilfælde for dem, der ikke vare syge, og det var Fastelavnsmandag og St. Hansdag. Disse dage vare fridage, hvor lemmerne trakteredes med brød og øl. Fastelavnsmandag klædte de sig ud, mandfolk og kvindfolk skiftede dragt, de drog om i anstaltens gård og sang for personalets døre, hvorfor de fik en pengegave, og al sømmelig lystighed med dans var tilladt. Dette sidste

---

[1]) Sibbern nedstammede i lige linie fra Gabriel Sibbern, Borgmester i Rendsborg, død 1600, og var fader til professor Frederik Christian Sibbern † 1872.

synes præsten (Lange i 1771) at have været imod. Dette har givet Øest anledning til at udtale sig om præsten, der i dette tilfælde, som det iøvrigt ofte er gået i straf-anstalter, ikke synes at have harmoneret i sin opfattelse af et og andet med inspektøren. »Præsten alene holder sig op over alle ting, som ikke findes anført i bibelen, og gælder ingen i hans øjne uden alene det marineran-sigt, delinkventinden Johanne Michelsdatter, som dog i andres er en stor canaille og hykler. Det var at ønske, at aldrig nogen præst boede her i huset, thi da hans embedsforretninger ere meget magelige, bliver sådan mand doven, og for at få materie til at sige noget om søndagen, bekymrer han sig om alle små ting, som passerer.«

Til denne lystighed indfandt der sig også en mængde tilskuere fra staden, hos hvem lemmerne tilbetlede sig en del penge. I 1776 havde der Fastelavnsmandag indfundet sig en mængde »pøbel og canallie« udenfor Børnehuset. Da det blev dem meddelt, at ingen fremmed måtte ind-lades, brød de porten op og styrtede ind i gården. Dø-rene til opgangene, som vare lukkede, forsøgte de også at bryde op. Der blev derfor hentet 1 underofficer og 6 mand fra den nærmeste vagt, som ryddede gården og forblev derinde til aften. Lemmerne forholdt sig rolige. I 1778 blev adgangen til anstalten forbudt for fremmede; derimod havde stadens indvånere adgang til Børnehusets kirke under gudstjenesten.

Slige anløb af pøbelen, som det anførte, imod an-stalten vare gjorte tidligere og oftere, når tiggere aflever-redes. Forhen havde politiet optaget tiggere, som ind-dømtes på 1—2 måneder i spindehuset eller rasphuset; nu optoges de af folk, som vare antagne af fattigvæsenet. De indsattes første gang på 3 måneder, anden gang på 1 år og tredie gang på livstid. (Se frd. 18 marts 1778.)

Behandlingen af de i Børnehuset indsatte børn var også genstand for opmærksomhed; men forholdene, »hvor

enhver bærer omsorg for at gøre sig alle mulige fordele, hvor dertil findes mindste lejlighed«, vare desværre sådanne, at børnene, som trængte til andres røgt og pleje, ikke kunde holdes for sig, ikke heller drenge og piger separeres. Der var truffet den ordning (1777), at børn på 6—12 år, uden forældre, overgaves til de skikkeligste fanger, som røgtede dem, lærte dem at spinde, sørgede for anvendelsen af dagpengene, førte dem til kirke og skole, og denne orden overholdtes godt. Den gang fandtes 26 skolesøgende børn, 8 drenge og 18 piger fra 15 til 26 år gl., desuden 7 mødre med 10 børn. Når alderen for skolesøgende piger går op til 26 år, må det jo erindres, at der indkommer adskillige ældre piger, som ikke ere konfirmerede. Det hænder endogså, at to kvinder efter direktørernes ordre efter klage fra præsten (Lange), fordi de ikke kunne tilstrækkeligt til at blive konfirmerede, skal have prygl. Øest har åbenbart sat sig imod disse prygl, derfor fremkommer ordren dertil.

En sådan lille lysstråle som den omtalte ordning for børnenes vedkommende er så velgørende imellem alle de mørke sider, Børnehuset fremviser. Når man læser om al den forstyrrede elendighed derinde, må man beundre den mand, som kunde gå der år ud og år ind, alene henvist til sig selv, og dog holde modet oppe. Bødes der på én ulempe, viser der sig snart en eller flere ny. En barslende kvinde på sygestuen har udlagt en student som barnefader. Degnen i Børnehuset har imidlertid gjort en lille forretning deraf og er gået om til forskellige mænd i staden for at afpresse dem penge, at de ikke skulde blive udlagte som fædre til barnet. Luften derinde har været ligeså fordærvelig for moralen som for helbreden.

En prokurator, Bie[1]), en meget lastefuld person, som man havde tænkt at sende til kysten Guinea, til Munkholm eller Vardøhus, indsattes i Rasphuset, men fritoges for arbejde. Han vilde ikke erkende, at han var fange,

---

[1]) Dsk. biog. Lex., udg. af Bricka, II., s. 186—187.

spillede op, sang og trallede, modtog til kl. 11 aften besøg på sygestuen, hvor han besvangrede en livsfange, kortsagt var en i høj grad besværlig, fordrukken person. Uden tilladelse havde han indrettet en lille forretning med sukker, the, tvebakker m. m. inde i Børnehuset. I løbet af et par år havde han dog bedret sig. For ham har det sikkert været en tilfredsstillelse, at det efter samråd med lægen var blevet tilladt lemmerne at købe for 1 sk. brændevin daglig hos spisemesteren, fordi de drikke meget vand og få slap føde og må arbejde fra 5 morgen til 9 aften for en betaling af 4 sk. daglig. Men fornøjelsen af den foranstaltning blev ikke stor. Spisemesteren drak selv, tog lemmerne med ned i sin kælder, hvor de drak i forening. Det endte med, at alle blev fulde, og der blev et stort spektakel. Her træffe vi således atter en funktionær, som snarere var til skade end til gavn for ledelsen af anstalten[1]).

Mere end ved alt, hvad der hidtil er fortalt om tilstanden i Børnehuset, karakteriseres denne derved, at de uærlige fanger en onsdag i 1779 erklærede, at de ikke vilde arbejde længere i raspemøllen. Ved at tale med dem fik man dem til at tage fat igen den følgende lørdag; men straffe dem turde man ikke. Og hvem skulde også have påtaget sig det ligeoverfor det forholdsvis større antal rasphusfanger, som bestod af de groveste misdædere, mordere, mordbrændere, tyve, stimænd og deslige, og det med 1 portner, 1 justitssergeant og 2 mand til hjælp. Der blev intet gjort ved den sag, heller ikke ad judiciel vej, et vidnesbyrd om, hvor renonce man stod ligeoverfor disciplinens opretholdelse i Børnehuset. Man kommer derved til at tænke på Øest's udsagn i 1769: Det er en be-

---

[1]) Som en raritet for den tid (1779) skal anføres, at i anledning af opførelsen af et krudttårn blev det sat under afstemning blandt stadens indbyggere, om udgiften skulde reparteres på grundene i staden eller tages af brandkassens fond. Afstemningen blev opført i bøger, som ombares af rodemestrene.

synderlig guds styrelse, om det i tiden går godt af. Det lyder derfor naivt, når kommandanten mener, at en slave bedre bevogtes i Børnehuset end i Stokhuset, hvor man ikke kan forhindres i at få skrivemateriale. Øest's svar er meget træffende, at i Børnehuset kan alt indbringes, brændevin, knive, tran, fyrtøj, selv til en strengt afspærret fange. Denne indbringen af forbudne sager skete ved hjælp af gangkonerne, der vare lemmer, som gik ud i byen for at købe ind til patienterne. Disse koner bar også tiggerbreve om i staden. Forståelig er en indstilling om, nu i det mindste at få en skildvagt uden for huset; men endnu lykkedes det ikke, skønt en militær vagt længe har måttet være nødvendig, også af hensyn til de hyppigt stedfindende desertioner. Disse fandt jevnligt sted fra sygestuerne og fra spinderigården, ligesom også gennem præstens brændekælder, fra hvilke steder adgangen til at slippe ud må have været lettest. Ganske vist var der antaget to vægtere i ugevis og med bolig uden for anstalten. De vare på post fra aften til morgen som stadens vægtere og råbte hvert klokkeslet; men deres nytte var tvivlsom; i hvert fald var der tilfælde, hvor vægterne hjalp med til undvigelserne eller dog vare vidende derom. I 1750 til 59 fandt der 26 desertioner sted, 6 mord og 4 selvmord, 1760—68 17 desertioner, 1 mord og 1 selvmord.

Ved siden af de i alle retninger forkastelige tilstande i Børnehuset, som det næsten var umuligt at råde bod på, var tillige befolkningen i tidens løb bleven dårligere, idet det ikke længere alene var de dårligste kvinder, som indsattes, men også i mange tilfælde meget fordærvede mandlige elementer, der inddømtes i rasphuset. Disse rasphuskarle kunde ikke alle få plads ved raspningen af farvetræ og måtte derfor anbringes i tugthuset, hvorved de blev mere blandede med dettes befolkning. Rasphuskarlenes tilgang var fra 1774 36, i 1776 48, tallet blev derefter lavere til 1783, da det var 57, 1786 69 og i 1787

44. Af disse blev til 1776 højest 18 anvendte til raspning. Dertil kom, at raspningen gav overskud, og det havde derfor interesse for Børnehuset at udvide den virksomhed. I den anledning byggedes i 1779 en ny rasphusbygning inde i gården ned mod kirken. Indtil 1796 gav rasphuset et årligt tilskud til tugthuset af c. 2000 rdl., foruden at det afholdt alle udgifter, også til råstof. Efter frd. 1767 skulde de på livstid indsatte brændemærkede og kagstrøgne rasphusfanger årlig på gerningsdagen for det begåede mord have 3—9 slag pisk på gerningsstedet eller retterstedet. Denne execution synes at have vakt megen modvillie hos de exekverende autoriteter, hvorfor den altid indstilledes til at måtte bortfalde, hvilket gerne bevilgedes efter 3—4 års forløb. At den, som alle korporlige straffe, har haft en demoraliserende indflydelse på tilskuerne er utvivlsomt, og for den lidende part synes den at have været en kilde til indtægt, idet stadens borgere af medlidenhed med synderen gav ham eller hende penge efter executionen. I 1772 fandtes der 5 barnemordersker og 1780 5 rasphuskarle, som piskedes offenligt, men, som bemærket, benådedes efter få års forløb for dette tillæg til straffen.

Hovedtallet af rasphuskarle omfattede, efter de tidligere anførte bestemmelser om indsættelse i rasphuset, folk dømte på tid. Og tidsbestemmelserne vare som oftest korte. Således var i

1774	indsat	23	fra	14 dage	til	3 måneder.
1775	—	25	-	—	-	—
1776	—	34	-	—	-	—
1777	—	31	-	—	-	—
1778	—	38	-	—	-	—
1779	—	20	-	—	-	—
1780	—	17	-	—	-	—
1781	—	22	-	—	-	—
1782	—	18	-	—	-	—
1789	—	50	-	—	-	—

Det vil sige næsten de tre fjerdedele af de til rasphuset dømte.

Hvad alderen angår var i

1774	13	af de inddømte	16—25	år	gl.
1775	10	-	-	—	—
1776	13	-	-	—	—
1777	10	-	-	—	—
1778	6	-	-	—	—
1779	8	-	-	—	—
1780	5	-	-	—	—
1781	8	-	-	—	—
1782	10	-	-	—	—
1789	15	-	-	—	—

Alle disse personer, som således vare inddømte i rasphuset på kort tid, vare i virkeligheden dømte for mindre betydelige forseelser mod personer og reglementer. En har ageret spøgelse, en udgivet sig for skorstensfejer, udøvet vold på gaden eller truet med vold, fornærmeligt beskyldt en embedsmand, udskældt fattigfogden og søgt at lave opløb, foregivet at have dræbt en anden, støjet i synagogen, kørt i galop med renovationsvognen og spildt af den på gaden, gået nøgen på gaden, er antruffen i de kgl. gemakker på Christiansborg, har begået overfald på en borgerskildvagt, forsøgt selvmord, sammenpebet andre drenge til slagsmål, og for bøder (som afsoning?). For forsøg på selvmord går straffetiden fra 14 dage til 1 år, en er indsat indtil videre. Desuden er der straffet med flere måneder og flere år for mere almindelige lovovertrædelser som rufferi, besvangrelse, tyveri, hæleri, falskmøntneri, falsk, bedrageri m. fl. Efter det her anførte om den vide anvendelse af rasphusstraf på kort tid må den være anset for en straf af større praktisk betydning i modsætning til den tidligere meget anvendte indsættelse i tugthuset. Den har i hvert tilfælde haft den formålstjenlige egenskab at kræve et strengere arbejde af den inddømte. Hvor stor betydning den har haft som straffemiddel kan ikke ses.

På den anden side har arbejdet ikke fordret nogen livstid, og en almindelig sund person har ikke været udsat for nogen fare for helbreden ved at underkastes den. Rasphusfangerne levede derhos mere isolerede, i hvert tilfælde i deres arbejdstid.

Om den brede basis for anvendelsen af rasphusstraffen på den omhandlede tid vidner også behandlingen af Thomas Christoffer Bruun, »Fritimernes« forfatter (1783). På grund af skriftets smudsighed blev han ikendt en mulkt, og politimesteren fik pålæg om, at han som et formentlig ondt og fordærvet menneske skal holdes til at møde hos biskop Balle for at undervises i religion. »Skulde han findes uvillig eller stridig, da ville vi underrettes derom, for at han som et forargeligt og ondt menneske kan hensættes i tugt- eller rasphuset«.

Af andre mandsfanger i Børnehuset var tilgangen i 1773 44, 1776 97, 1781 61, 1784 101, 1785 129, 1786 175 og gik i 1789 ned igen til 141. Blandt disse vare i

1773	9—14 år gl.	9,	15—19 år gl.	16.
1774	—	11,	—	7.
1775	—	20,	—	8.
1776	—	16,	—	15.
1777	—	6,	—	9.
1778	—	6,	—	7.
1779	—	10,	—	12.
1780	—	10,	—	13.
1781	—	5,	—	9.

Derimod giver alderen 20 til 40 år forholdsvis lavere tal, hvorimod tallene atter stige i alderen 40 til 80 år, altså det modsatte af hvad der ellers er almindeligt med hensyn til alderens betydning for forbryderiskheden. Grunden her til må søges i antallet af betlere, som efter frd. 18 marts 1778 inddømmes for gentaget betleri til livstid.

Denne forordning galdt fremmede betlere, og de skulde indsættes i tugthus eller fæstning. Den synes imidlertid

at have foranlediget, at betlere i København dømmes på 1 år første gang, ikke som før på 3 mdr., og indsættes i tugthuset. På samme tid voxer antallet af straffede på 1 år, og straffen falder på meget unge og meget gamle, som tidligere indsattes på ubestemt tid. Denne sidste straf har fra samme tidspunkt meget lavere tal end tidligere, således i 74 45, 75 73, 76 69, derimod i 78 12, 79 14, 80 11, 81 5. Iøvrigt var indtil 1789 de korte straffetider de almindelige og anvendtes så godt som i alle tilfælde.

Årsagen til domfældelsen var betleri, tyveri, utroskab, bedrageri, for at have slået en rude ind, været fuld på gaden, løben af læren, utugtigt og slet levnet, skarnsgerninger, lejermål, drevet utugt med en tåbelig kvinde i en kirke, forarget ved altergang, mangel på evne til at betale kuren for venerisk syge. En er i 1773 indlagt som »frivillig for gamle Jens«. Han echapperede imidlertid. Flere frivillige af den art har jeg ikke truffet på, men muligt har sligt været tilfældet flere gange, og deri bunder måske sagnet om, at folk kunde stille for sig i slaveriet. Den pågældende måtte så en gang om året selv møde i slavetøjet på straffestedet.

Der var en anden frivillighed, som bestod i, at personer mældte sig af egen drift i Børnehuset til kur eller af mangel på arbejde, dette skete endnu i 1789, men tallet på disse frivillige var yderst ringe. Ligeledes indlagdes kun få for venerisk syge. Derimod benyttedes sygestuerne også til syge fra Københavns arresthus og blå tårn og fra Stokhuset mod betaling. Unge personer, som ikke vare konfirmerede, indlagdes til undervisning og arbejde. Som man ser, blev Børnehuset brugt til anbringelse af mange forskellige slags individer. De indsatte vare ellers i almindelighed læredrenge, håndværkere, karle, forhenværende soldater. Der fandtes også en gammel skoleholder, en degn, som var afskediget fra Børne-

huset, en gammel student, en maler og tegnemester og en lascar fra Indien.

I tidsrummet fra 1773 til 1781 echapperede 8 eller i gennemsnit 1 om året, et efter forholdene ringe antal.

Tugthuskvinderne findes opførte i to forskellige protokoller, uden at det af nogen bemærkning fremgår, hvad der har dannet forskellen på dem. Såvel straffetid, forseelser, alder m. m. synes at falde sammen for begge slags, og det er ikke de samme personer, som findes i begge protokoller. Tugthuskvinderne havde i 1773 en tilgang af 51, i 1775 136, 1776 130, men så faldt tallet i 1780 ned til 66 og steg atter i 1785 op til 150, 1786 til 181. I 1785 var tilgangen kun 72. Børnehuskvinderne have i 1774 en tilgang af 75, som i 1779 stiger op til 102, i 1785 til 198 og i 1789 til 228.

Hvad der er bemærket foran for mændenes vedkommende gælder også for kvindernes. Det er således også straffene på tid for betlere i modsætning til den tidligere ubestemte straffetid, der gør, at straffe på 3 mdr. og 1 år voxe betydeligt i antal. Alderen begynder også iblandt kvinderne med 9 år, men de større tal blive ved til 35 års alderen, derimod begynde de først igen med over 60 år.

Blandt sagerne til inddømmelse var råben med sild, salg af viser, brød og frugt ved dørene, utugt af enhver art, opholdt sig en nat hos 8 artillerister, eller i en vagt, indfaldet i værtshus og karesseret mandfolk, »holdt en ung mandsperson i sine strikker«, foruroliget husbeboerne ved støj og banken; »at være uden pas og gået om at kurere syge, klædedragten mistænkelig, kan være såvel mands- som kvindeperson;« lediggang og desuden de almindeligere lovovertrædelser. Iøvrigt indlagdes kvinder, som skulde barsle; deres børn døde ofte strax.

Af reglementariske bestemmelser for husets orden ses ingen at have foreligget, det er derfor lidt kuriøst, at den kongl. direktion for den almindelige plejeanstalt i 1780,

året før direktionens myndighed over Børnehuset ophører, er nået til at udstede en instrux for justitssergeanter. Denne instrux, som oplyser nogle enkeltheder om anstalten, anføres i det følgende.

Forholdsregler,

hvorefter en justits sergeant og pligts karl i Børnehuset på Christianshavn sig haver at rette og forholde.

1.

Skal han, såvidt ham selv angår, føre et kristeligt og velanstændigt levnet, ikke indlade sig i gemenskab med husets fanger og stedse at vise tilbørlig æres bevisning og lydighed mod husets foresatte inspektør, så og adlyde mesteren, i hvad de kunde have ham at befale til husets tjeneste, og ellers begegne alle og enhver af husets øvrige betjente med al høflighed, samt i alle tilfælde, såvidt ham påligger, have Børnehusets nytte og gavn for øjne og søge dets fremme.

2.

Han skal sommer og vinter hver morgen kl. 5 slett, når fangerne anvises deres arbejde, være tilstede og efter rasp-mesterens befaling oplukke rasphus-karlene, som skal til stor-raspen og møllen, og tilbringe de øvrige, som ikke blive indlukte, det raspe-redskab, som raspmesteren finder for godt, at enhver skal bruge. Ligesom han og om aftenen skal være tilstede og indlukke lemmerne igjen, som har været ude, derved tilse, at enhvers dør, klappe og overfald behørig lukkes, til den ende skal han ideligen efterse, om låsene ere i behørig stand, og så ofte nødvendiggøres, smøre samme, at de alle tider kan være i god stand. De lemmer som forbliver i deres gevelfter, skal han affordre og fratage det af dem brugte raspe-redskab og efter rasp-mesterens anvisning forvare det.

3.

De af rasphus-karlene, som ere tilladte selv at hente deres mad i marketenderiet, skal han til spisetiderne, når klokken lyder, oplukke, og, så snart de have fået deres mad, indlukke dem igjen, enhver på sit sted, og ikke tillade nogen på egen hånd at drive omkring på gården, mindre tillade, at kvind-folkene opholde sig ved deres gevelfter og sladre med dem.

4.

Når fangerne, såvel spinderne som rasphus-karlene, bringe deres arbejde til vægt, skal han stedse derved være tilstede. Og da spinderne skal bringe deres gespinst ind paa frie-spinderiets magasin, skal han passe på, at spinderiets port imidlertid bliver tillukt ud ad til canalen, at ingen finder lejlighed at undvige.

5.

Om søn- og hellig-dage, må ingen fange under prædiken eller guds tjenesten gå og drive omkring på gården, ej heller nogentid anfalde indkommende fremmede fra staden med tiggeri, antræffer han nogen herimod at handle, melder han det strax til vedkommende mester. Findes iblandt fangerne en eller anden så vanartig, at den skal efter inspektørens foranstaltning pålægges hånd-kløer eller anden straf, skal han efter mesterens sigende sådant forrette.

6.

Med ild og lys skal han, såvel hos sig selv, som i vaskeriet, med lygterne på gangene i husene som på gården og overalt have opsigt og ikke tåle, at nogen går med tobakspiber. Såsnart han finder nogen, i hvem det være måtte, som ikke varligen omgåes med ild og lys, haver han det ufortøvet at anmelde for inspektøren.

7.

Ved brændsels udlevering om vinteren til spindesalene og sygestuerne skal han være nærværende og tilse, at ethvert sted får den portion, som inspektøren tildeler det, og ikke tilstede, at en foruretter den anden. Ligeledes have indseende med brændehuggerne, at de ikke borttager noget, og sælger det ud af vinduerne i brændekælderen eller andensteds.

8.

Han skal og have tilsyn med at rasp-gevelfterne idelig holdes rene, som og at gården holdes ren og rydelig . . . . . .

. . . . . .

Den Kongl. Direction over den almindelige Plejeanstalt d. 15 Juni 1780.

RYBERG. LUNDING. WENDT.

Reskript 4 april 1781 bestemmer, at alle fattigvæsenets stiftelser underlægges Københavns magistrat undtagen Børne- og Rasphuset samt Møens tugthus, som stilles under en særlig direktør, og som sådan udnævnes etatsråd *Hans Koefoed.*

Denne forandring i anstaltens styrelse betegner selvfølgelig en ikke uvæsenlig reform. Den øverste ledelse er derved lagt over fra den upersonlige direktion for den kgl. plejeanstalt, som Øest ret indtrængende måtte anmode om at give møde i anstalten for med egne øjne at se, at hans fremstilling af forholdene ikke var overdreven, til en enkelt mand, der daglig gav møde i anstalten og tog den øverste ledelse i sin hånd og dermed også et personligt ansvar. At vente sig underværker af denne forandring vilde være uforstandigt. Børnehuset var nu engang en under et økonomisk tryk, ved vekslende bestyrelser og famlende principer forkludret anstalt, som vanskelig vilde kunne komme i rette gænge på kort tid. Der opnåedes en større fasthed i ledelsen, anstalten kom ud af den

besværlige forbindelse med fattigvæsenet, skønt alt maskepi med dette ikke strax forsvandt, og pengevanskelighederne blev for så vidt mindre, som det fra nu af var givet, at staten pligtmæssig måtte understøtte anstalten.

Fra dette tidspunkt foreligger en udtalelse om spindehuset (Børnehuset) hos Howard i hans tidligere omtalte værk om fængsler og hospitaler i Europa: I spindehuset var der 3—400 fanger, som kartede og spandt uld for de kongelige manufakfurer i staden. Rummene vare store, men desuagtet var luften indelukket og modbydelig; vinduerne holdtes lukkede. I gården så jeg flere små rum med 1 person i hvert, beskæftiget med at raspe farvetræ. 66 kvinder vare dømte på livstid, mange barnemordersker ere dømte til spindehuset på livstid, og siden det er indført at give mordersken ris på den dag, hun har dræbt sit barn, er denne forbrydelse aftaget. De syge opholde sig i særskilte rum.

Som man ser, indeholder denne meddelelse meget lidt om anstalten, egenlig ikke mere end hvad der er sagt hos Thurah i 1741: Selskabet i dette hus består mesten af kvindfolk, som tilholdes at karte og spinde uld og derfor nyde daglig efter deres arbejde 3, 4, 5 og 6 skilling. Nogle få mandfolk blive og i dette hus indtagne, så mange nemlig, som behøves til at raspe farvetræ. — Den i det foregående givne skildring af forholdene giver et langt større og bedre billede af Børnehuset end de to foran nævnte udtalelser, som ikke desto mindre for en ordens skyld ere medtagne.

På den anden side findes i Københavns Skilderi, 1ste årgang, 1786—87, altså nogle år senere, en længere omtale af Børnehuset på Christianshavn. Fremkommen i århundredets slutning bærer den såvel i indhold som i formen vidnesbyrd om tidens strømninger; men den fortjener også opmærksomhed, fordi det vistnok er den første offenlige udtalelse på det område.

Det hedder heri: Ved opmuntring til vindskibelighed

og arbejdssomhed har man stræbt at hæmme tiggeri. Man befandt, at denne kraft ikke var stærk nok til at frembringe den ønskede virkning; man lagde tvang dertil, og nu frembragte man i stedet for et plumpt og ubehøvlet fuskeri en rar og sindrig konst. Børnehuset er højskolen for denne kunsts dyrkere. Her samles fra alle stadens hjørner en mængde erfarne tiggere, der meddele hinanden deres erhvervede kundskaber og erfaringer.

Som man ser, indeholder denne udtalelse den samme klage over de store ulemper og den megen fordærvelse, som et fællesskab mellem en mængde dårlige personer altid medfører, den samme klage, som senere i tiden er ført over fællesskabet i strafanstalterne.

Forfatteren har selv besøgt Børnehuset og siger derom, at det er med et beklemt, af tanken om de menneskelige elendigheder inderligt rørt hjerte, man nærmer sig indgangen, tvivlende om man bør gå ind. Man kommer indenfor, og, de blege ansigter, gustne kinder, forrevne og pjaltede klæder uagtet, bliver man overalt en orden og venlighed vaer, man ikke formodede, og hos fangerne en opførsel og anstændighed, hvorom man ikke drømte.

I det forfatteren gennemgår de forskellige forhold i Børnehuset, fremhæver han betydningen af undervisningen i religion. Han bemærker den ulige behandling, der ligger i, at de, som søge ly i Børnehuset af mangel på erhverv, afvises af mangel på plads, medens de personer, som optages af stodderfogderne, modtages strax. — Dette er dog næppe rigtigt. Dels vise nemlig brevkopibøgerne, at yderst nødlidende, som søgte tilflugt i Børnehuset, indtoges på sygestuen, når man mente ikke at kunne forsvare deres afvisning, og de, der optoges af stodderfogderne, modtoges først efter dom.

Kontrakten med det kgl. uldmanufaktur i Guldhuset, siger forfatteren, har gjort Børnehuset afhængigt af hint; lemmerne skulle kun spinde for Guldhuset, væveri må ikke findes der. Derfra lemmernes ringe arbejdsløn, og

deraf igen sådanne forhold, at der drives låneforretninger, hvor der af 5 sk. betales $^1/_4$ sk. daglig i rente. Man ser lemmer, når vejret tillader det, gå næsten nøgne for at spare på beklædningen. Derimod sørges der for, at lejet og værelserne holdes rene. Der ligger 30 og flere på samme soveloft, to i hver seng, nogle med, andre uden lagner.

Årsagerne til den store sygelighed ser forfatteren i, at mange mennesker ere samlede i snevre rum; større rum, bedre beklædning og tilstrækkeligere føde vilde råde bod derpå.

Inspektøren (Øest), der er 70 år, betegner forfatteren således: Billighed, retfærdighed og menneskekærlighed sidde ved roret.

Til slutning samler forfatteren de væsenligste mangler i følgende: Savnet af tilstrækkeligt drikkevand, den lave arbejdsfortjeneste, hvorfor lemmerne leve uslere, end de bør, og manglen på omsorg for deres beklædning, idet han beklager, at der er sat skranker for inspektørens nidkærhed for at fremme lemmernes tarv.

Den hele fremstilling kalder forfatteren en fordomsfri udtalelse, hvad den også gør indtryk af at være.

Til foranstående kortelig gengivne skildring af Børnehuset slutter et anonymt skrift sig, som udkom 1788 under titelen: Til Forfatteren af Københavns Skilderi, Børnehusets Statistik betræffende, eller Supplement til Børnehusets Statistik.

Inspektørens formodning, at det er en løsladt fange, som har foranlediget skriftets udgivelse, synes ikke ganske greben ud af luften. Ved siden af, at tonen er stærkt raillerende og hånende, tyder fremstillingen på godt kendskab til de indre forhold og en trang til at være ondskabsfuld. Det begynder med at fremhæve degnens megen gerning i forhold til hans ringe løn. Præsten fremstilles som noget magelig, han ser ikke meget til de syge, præker mest om bål og brand, men har ingen trøst om

syndsforladelse. Justitssergenten (Jacob Poulsen) omtales som stærk og glubsk, hans fortid opregnes, og som grund til hans forfremmelse anføres, at han har passet inspektørens seletøj. Direktørens slid omtales hånligt og inspektøren ligeså. Han skildres som efterladende, kastende alt over på andre, tagende lange ferier; kort sagt ondskaben skinner her fremfor noget sted igennem. Om søndagen, fortæller forfatteren, vandre lemmerne rundt til funktionærernes døre og synge for at få lidt penge til forlystelser. Mænd og kvinder skifte da dragt og gøre musik. Ved dette sidste sigtes formodenlig til fastelavnsløjerne; ligeledes fortælles, at enhver selv må købe 1 skammel, 1 krukke og 1 ske. Endelig anføres de samme mangler, som ere omtalte i Københavns Skilderi, og ansvaret lægges på inspektøren.

Totalindtrykket af det lille skrift er, at det er en trang til at sige forskellige funktionærer ved anstalten en tak for sidst, der deri har fundet et afløb. I realiteten er det uden betydning.

Ved overdragelsen af bestyrelsen af Børnehuset til Koefoed fandt en opgørelse af anstaltens gæld sted. Denne opgives til 6077 rdl. 54 sk. eller det samme beløb, som fremkom ved en lignende opgørelse i 1774. Derimod opførtes Børnehusets kapitaler den gang til 26,448 rdl. 34 sk., medens de i 1781 opgives til 28,598 rdl. 49 sk. Møens tugthus havde på samme tid et overskud af 932 rdl. 83 sk.

Ved samme lejlighed optoges et inventar i Børnehuset. Dette er i flere henseender uden betydning, fordi pladsen for de deri opførte rum er vanskelig at påvise, eftersom der ingen tegning findes over bygningerne. I hovedbygningen gik kirken i midterpartiet gennem stue og første etage. I den nordre ende (mod kanalen) af bygningen fandtes i stueetagen inspektørens bolig, 4 værelser og køkken, og der over i første etage 3 kontorrum og pligtkarlenes værelser; i den søndre ende i stuen præstens

bolig, desuden degnens og raspemesterens bolig, disse formentlig i første etage. Oven over kirken fandtes spindesalene. I flugt med disse mod nord 2 kamre med 4 sengesteder i hver og i to etager. Alle sengesteder ere i to etager, således at der må benyttes stiger til at komme op i de øverste, ligesom i Stokhuset, og overalt i sengekamrene findes natballier. Tallet på sengestederne er 275. Til dem anføres 439 fjerdyner, 276 fjerpuder og 183 par lagener.

Blandt de ulemper, som fra fortiden have klæbet ved anstalten, var mangelen på plads, særligt på sygestuerne, og det store antal ofte sygelige og arbejdsuføre betlere, som indlagdes. Disse ulemper blev ikke strax anderledes. Forbindelsen med fattigvæsenet er endnu ikke klaret for syges og betleres vedkommende, uagtet Børnehuset ikke længere er underlagt magistraten. I 1781 hedder det, at betlere ikke modtages, uden at magistraten betaler 4 sk. daglig for hver, dog modtages betlere dømte af politikommissionen; efter direktørens ordre i 1785, ikke syge betlere.

Endelig ordnes forholdet ved anordning 15 septbr. 1786. Veneriske må ikke indlægges i Børnehuset, før de ere helbredede. Ingen blinde modtages, gamle og affældige betlere i 4—6 uger mod betaling. Arbejdsføre betlere, inddømte første gang på 3 mdr., anden gang på 1 år og tredie gang på livstid, forblive i Børnehuset, når de blive syge; derimod, når de blive arbejdsudygtige, forplejes de anden steds af fattigvæsenet. Halvarbejdsføre, som kan tjene en fjerdedel af forplejningen, modtages i 3 mdr. i Børnehuset. I sygdomstilfælde gælde reglerne foran.

Som veneriske behandles også andre betlere, som på grund af sygdom blive arbejdsudygtige. —

Inkvisiter modtages endnu i denne periode i Børnehusets sygestuer for 4 sk. daglig. Dette skete, mærkeligt nok, trods den bestandige mangel på plads, der herskede; således nævnes 57 sengesteder i 1787, medens sygetallet

jævnt væk er 70—80, og dog var sygestuernes antal året forud forøget. Men 1786 var også et slemt år for Børnehuset, hvad sundhedstilstanden angår. Der døde i alt 190 personer (blodgang), og det, siges der, af de stærkeste og raskeste arbejdere, desuden 2 mestre, 2 portnere; alle raske folk og alle døde de på kort tid. I 1782 døde 92 personer derinde, og det tilføjes, mere end halvparten kreperede af sult. Uagtet alle autoriteter må betale for indlæggelsen af de dem tilhørende betlere på sygestuerne i Børnehuset, er dette dog benyttet i stor udstrækning som sygehus, således at der i 1788 endogså tænkes på at indrette særlige sygestuer for veneriske og fnattede. På den anden side må det have været med ringe udsigter til bedring, at nogen syg er bragt derind. Det forholder sig i alle måder med sygestuerne således, at den friske af stank må krepere, langt mere de, som ere allerede helt rådne, siges der i 1781. Man får iøvrigt et begreb om de sanitære forhold derinde, når det meddeles i 1782, at 30 læs uhumskhed ere optagne fra en afløbsrende, som fra vadskeriet førte gennem marketenteriet ud i kanalen. Der er ingen grund til at mene, at forholdene i de nærmeste år have forbedret sig, efter de oplysninger om dødelighed, som ere meddelte ovenfor.

Ligesom Børnehuset stadig betragtedes som en afløbskanal for de syge, man ikke vilde have anden steds, således fandt man det passende til anbringelse af forskellige andre kategorier, der slet ikke efter deres tilstand og forhold hørte hjemme der. Man kunde fristes til at tro, at anbringelsen i Børnehuset var den simpleste udvej af et vanskeligt forhold. Således protesteres i 1784 mod at modtage en skoleholder, som i raseri har myrdet sine børn og skal arbejde i rasphuset. Der førtes ingen dårekiste, siges der, vagt eller separat opholdssted for en gal mand, og ham kan man ikke betro de farlige redskaber til træets raspning. Dette er ikke det eneste tilfælde af den art; derimod er det vistnok enestående, at et barn

fra spæd af er opfostret i Børnehuset »for at skjule moderens skam«. Dette er i 1787.

Forhåbenlig er det barn senere opfostret udenfor Børnehuset for barnets egen skyld, thi det var ikke et sted, som egnede sig til børneopfostren. Selvmord og drab hørte om ikke til dagens gerning, så dog til årets. Der er næppe gået et år hen uden den slags handlinger. Sålænge det kun kommer til forsøg, er ris på den bare krop til pælen og i de andre lemmers påsyn den almindelige straf. Desuagtet udebliver gentagelser ikke, særligt er det ikke ganske sjældent, at børn dræbes i Børnehuset.

Ved siden af skyggesiderne, som blev ved at følge med anstalten, klaredes det dog lidt hist og her i flere retninger. Fra 1783 begynder udleveringen af brød in natura til *fangerne*, som lemmerne fra 1782 kaldes. De få $1^1/_2$ pd. hver daglig, men så afkortes dagpengene noget. Således for

1 karl i raspmøllen	fra	56	til	45	sk.
1 » i rasphuset	»	42	»	$31^1/_2$	»
1 moder med barn	»	48	»	$37^1/_2$	»
1 vadskerpige	»	44	»	$33^1/_2$	»
1 livsfange	»	32	»	21	»
1 årsfange	»	28	»	21	»
1 barn	»	24	»	$17^1/_2$	»

The og sukker må fangerne undvære, dels af hensyn til vandspildet, dels fordi det ikke er nogen styrkende drik. Hemmeligheden i den foranstaltning var kogningen af det varme vand. De såkaldte gangkoner vare nogle af fangerne, som gik ud i byen for at købe fyrrepinde hos høkeren til de andre fanger. Disse pinde brugtes til i kakkelovnene at koge vand ved, som brugtes til vadsk, the og kaffe. Dette førte til spektakler og klammeri. Derfor bestemtes det på samme tid, som al kogen i ovnene afskaffedes, at det varme vand skulde hentes i vadskekælderen. Men det førte til »en almindelig sammenkomst

uden tilsyn, til svælgeri, horeri m. m.« Men 1783 henvistes fangerne til marketenteren, som solgte the og sukker for en billig penge. Ved samme lejlighed afskaffedes gangkonerne, om hvem det foran er sagt, at de gik om med tiggerbreve og løgnagtige fortællinger til folk for at vække medlidenhed og få penge, som deltes ved hjemkomsten, hvis de overhovedet kom hjem, thi nogle blev borte med det samme, såvel med de betroede som sammentiggede penge.

Et lysskær er det også i denne periode at finde en fange (Jacob Poulsen) i anstalten, som efter næsten tyve års ophold derinde findes værdig til at ansættes som justitssergent, en ganske sikkert ikke misundelsesværdig stilling. På Bremerholm tog man slaver til fangefogeder, fordi man mente, at de bedst forstod at omgås slaverne. Her sker forfremmelsen, dels fordi Poulsen ikke kunde være vel tjent med at sættes aldeles på fri fod, da han er stærkt brændemærket i panden, så han for enhver, som ikke kendte ham, vilde være afskyelig, dels på grund af hans opførsel og forhold, hvorom den følgende meddelelse fra Øest giver oplysninger.

»Bemeldte *Jacob Poulsen,* nu 35 år gammel, er barnfød i en liden købstad i Jydland navnlig Nive, og fra hans 9de år til hans 21 år tjente han på det Lewentzouske gods, siden kom han uden for godset, at tjene hos en bonde, hvor han faldt i scrupel og tvivlede om hans salighed, og over gejstlige bøgers læsning, blev han rent forvirret. For da at lade sig ordentlig præparere til en salig død, greb han til den ulykkelige gerning, at kvæle et drengebarn, på Stjernholms amt i Århus stift d. 22de april 1767. For denne misgerning blev han dømt i højeste ret d. 1ste juni 1768, at straffes efter forordningen af den 7de februar 1749. Hvilken dom, efter et kongl. rescript dateret Manheim d. 20de december 1768, blev forandret derhen, at han skulle straffes efter forordningen af 18 december 1767, hvilken

forordning ikke existerede da misgerningen blev forøvet; hans hensigt til at dø blev da ikke opnået. Efter allerhøjeste forordnings bydende udstod han første gang sin straf ved Bjerre-herreds tinghus en mil fra Horsens den 24 februar 1769 og ankom her til rasphuset den 22de april 1769. Som han nu var den første delinquent som indkom i rasphuset efter ovenmeldte forordning, måtte jeg i forvejen under den 19 april 1769 gøre forespørgsel hos da værende committerede ved det fattiges væsen om hans bevaring, behandling &c. Han blev indesluttet, i et til den ende indrettet gyselig arresthul om natten, og om dagen i et andet, som havde lysning, for deri at kunne se og raspe. Dette arbejde forrettede han så troelig, at han altid leverede mere arbejde end han var foresadt: læste og bad til Gud bestandig, visende en alvorlig anger over det begåede mord; søgte ofte Herrens Nadvere, og førte et stille levnet for sig selv, uden at indlade sig med nogen af de andre fanger. Over denne adfærd, som er rar i dette hus, blev enhver opvagt til medlidenhed mod ham, og rakt ham hånden for at lindre hans hårde kår. Udi året 1770 d. 23 april udstod han atter sin straf heri staden, efter at jeg i forvejen derom havde corresponderet med byfogden her etatsråd Suhm, for at foranstalte executionen, hvorfor han vægrede sig, indtil det ham ved et kongl. rescript blev befalet. Byfogedens skrivelse indleverede jeg d. 15 marts 1770 til daværende kongl. committerede, og må findes, tilligemed det kongl. rescript af d. 14de april samme år i direktions archivet. Denne årlige pidskning måtte delinquenten udstå indtil året 1776, han derfor allene blev befriet. Siden den tid har han idelig vedblevet i sit gode forhold, og aldrig hverken i småt eller stort givet sig af med de andre fanger, hvor meget de end har søgt hans omgang, for at profittere, af de skillinger han af fremmede blev tid til anden skenket, over den indgetogenhed har han pådraget sig sine kamme-

raters misundelse og had, og må tåle mange skeldsord af dem. Jeg har aldrig distinqueret ham fra andre fanger, men snart kom en snart 'en anden af husets betjente, og bad at bemeldte Jacob Poulsen måtte gøre dem nogen tjeneste, når han var færdig med sit arbejde for huset. Ved den lejlighed talede jeg adskillige gange med ham og lærte at kende ham bedre, og brugte ham også til en eller anden gerning her ved huset, som han villig forrettede, uden derfor, at begære nogensinde betaling; da derimod alle de øvrige fanger ikke gør det mindste, udenfor det dem vedkommende arbejde, med mindre de derfor påstå betaling. Siden har jeg immer bemærket en pålidelig troskab hos ham og aldrig fortrøden til nogen gerning, hvortil hans overmåde kræfter og ere behjelpelig. Engang da jeg manglede raspet gul træ, siden det sjeldent blev efterspurgt, og just i en hast blev fordret, raspede han 120 pd. en dag. Derimod krymper de andre fanger sig ved, at levere 20 pd. daglig. For et års tid siden kom en blind allarm her i Børnehuset, at der i 'en af sygestue skorstenene var ildløs. Fangerne bleve urolige, men ingen bekymrede sig om ilden, uden Jacob Poulsen, han krøb op af taget, og gjorde de bedste anstalter ved skorstenen for at slukke, ifald deri havde været ild. Han har med livsfare renset den afløbsrende, som går fra vaskeriet hele bygningen igennem ud i stranden, og aldrig tilforn var bleven renset, alle mente han var bleven kvalt under jorden, indtil han omsider efter 3 kvarters tid kom ud af mundingen ved canalen.

Alt sådant arbejde, det andre skye, griber han uforfærdet an. En fange Diderich Rubst, fik engang i sinde at ville ikke arbejde, han forspærrede sin dør, at ingen kunde komme til ham. Mesteren gik til hans vindu for at formå ham, men han tog sin raspe og slog efter mesteren, at hele vinduet fløj i stykker, derpå klædte han sig ganske nøgen, og hug alle klæder i stykker og

stumper, alle stod og gabede paa dette disperate creatur, og var gandske rådvilde og bange for livet. Jacob hentede en mukkert, slog dermed døren ind, anfaldt den galne som en løve. Delinquenten brugte også sin styrke, så at fire karle neppe kunde vriste hans hænder af Jacobs hår, da Jacob slap løs fra ham, sled han sig løs fra de andre, som skulde holde ham, søgte derpå lige ad porten splitter nøgen. Jacob antastede ham igen på ny og holdt ham, indtil hans hænder bleve bundne. Delinquenten Asmus Asmussen, havde ved hans slette opførsel mod mesteren fortient straf, og mesteren påstod det, jeg sagde han kunde lade ham straffe, når han dertil havde føjet fornødne anstalter. Mesteren havde dertil udvalgt nogle af de stærkeste rasphuskarle, men da Asmus Asmussen kom op på gården, viste han dem en kniv i hver hånd, som skulde være til dens tjeneste som angreb ham, mesteren kom til mig så bleg som et lig og sagde det passerede. Jeg gik derpå hen i gården og spurgte delinquenten om, hvad han foretog sig, derpå tilstod han ganske alvorlig, at han ingen hug vilde have; jeg betydede ham, at han alene havde fortjent straf for hans nærværende opførsel. Ingen turde antaste ham. Jeg fik Jacob fat, og han tog et stykke af en afbrudt lægte, slog dermed Asmussen over den ene arm, at kniven faldt fra ham, derpå sprang han til ham og tog den anden kniv fra ham, og holdt ham til han kom til pæglen. Da delinquenten Schmidt nu sidste jul voldsommelig overfaldt justits-sergenten, var Jacob og strax ved hånden for at redde ham. Jeg vil ikke opholde Deres Velbyrdighed med andre småting om hans troskab, nok er det, at aldrig nogen fange haver her i huset opført sig således i min betjenings tid og vist sig så veltænkende end han. På nærværende tid bruges han til opvarter for en del delinquenter, om hvilkes sindelag man ikke har det bedste at håbe, han bringer disse deres mad og alt hvad de behøve efter deres omstæn-

digheder, og hvad de kan forlange og kan betale, undtagen brændevin. Endskønt dette djævels tøj allermest bliver begært, er jeg dog forsikret, at han intet henter uden det mesteren tillader, og selv drikker han det aldrig. Har han siden nogen tid tilovers fra bemeldte forretninger, går han husets betjent med brænde- og vandbæren til hånde, når de forlange det, hvor ved han har fortjent sig så meget, og ved sparsommelighed oplagt, at han går klædt som en hæderlig borgermand. Når nu overvejes, at denne ommeldte Jacob Poulsens forbrydelse er skedt i sinds forvirrelse, og at hans opførsel i så mange år i hans exilium har været ustraffelig og exemplarisk, bør man da ikke i det ringeste så meget mulig lette hans ulykkelige skæbne? Jeg mener jo, bedende tillige den barmhjertige Gud om sin nåde, at han ikke vil lade os falde i fristelse, men frelse os fra det onde.

Børnehuset den 19 marts 1781.

Joh. Øest.«

Som alt sagt blev Poulsen i oktober 1785 justitssergent, og dermed går han for så vidt ud af sagaen. Kun sigtes der til ham i de såkaldte Omannske papirer i Børnehusets arkiv (Christianshavns strafanstalt), hvor han omtales som en spytslikker.

Chinapræst *Simon Jacob Omann* blev ansat som præst i strafanstalten i februar 1799 efter præst og lærer sammesteds *Michael Friderich Liebenberg*, som havde fungeret fra februar 1794. Efter de ovennævnte Omannske papirer var manden tilsyneladende en krakilsk natur. I hvert tilfælde opstod der snart strid om mange små spørgsmål mellem ham og de forskellige led af bestyrelsen af Børnehuset. I breve fra direktøren, justitsråd Koefoed, til ham findes udtalelser, der gå ud på, at hans rygte er godt bekendt, han er grov mod personalet. Han synes at have klaget over funktionærerne i det hele taget, medens der klages over, at han aldrig kommer i skolen og ikke

katechiserer Der foreholdtes ham det urigtige i, at han giver fanger adgang til sin bolig, deriblandt en meget farlig livsfange. De løsladte fanger forbydes adgang til ham, fordi de formentlig nu søge den for at komme ind i Børnehuset og få samkvem med fangerne. Ligeledes nægtes løsladte fanger adgang til kirken under gudstjenesten. Disse forbud betragter han som personlige fornærmelser, og deraf opstår der personlige rivninger af den mest nærgående slags. Han beklager sig over, at der er nægtet ham (af hensyn til mangel på staldrum) at holde heste, at inspektøren har en større bolig end han, at der kommer så få i kirke. På det sidste svarer direktøren, at han anser ikke den tvungne kirkegang for den mest attråværdige. Efterhånden synes striden at brede sig også til personalet, som præsten har holdt øje med for at finde anledning til klage; men er klagen en sådan, som den der findes i en afskrift, der indeholder 5 klagepunkter, så ere i virkeligheden de 4 kun hårtrækkeri, det femte punkt viser, at der fuskedes af fangerne og personalet, noget som er højst sandsynligt og sikkert har været uundgåeligt under de givne forhold. Af den hele korrespondance synes man kun at kunne komme til det resultat, at præsten har villet trodse sin myndighed igennem, men at han har trukket det korteste strå.

Med 1789 kom den allerede tidligere nævnte reform såvel i straffelovgivning som straffuldbyrdelse, der var i overensstemmelse med hele den sociale udvikling og tidens opfattelse i århundredets slutning. Forordningen 20 febr. 1789 forandrede og formildede i væsenlig grad straffen for tyveri, idet den præciserede straffens formål som sigtende til at forbedre forbryderen. Den måtte således også føre til forandringer i straffuldbyrdelsen. I den anledning fremkom cancelliets skrivelse af marts 1789, som er gengivet foran, hvorved direktøren for Børnehuset opfordredes til at udtale sig om forandringer derinde i overensstemmelse med det ny princip for straffuldbyrdelsen.

Direktørens svar, som ikke findes, fremgår af den nedenstående ordre af 29 maj s. å. om at iværksætte den foreslåede forandring.

. . . . . .

Som os allerunderdanigst, er bleven foredraget, at efter at vores danske cancellies, ved skrivelse til dag, har yttret det ønske, at indretningen i Børnehuset paa Christianshavn derhen måtte forandres, at de uærlige og på levetid inddømte grove forbrydere kunde, fra de mindre eller til correction inddømte, haves i særskilt bevaring og denne stiftelse således forvandles til tvende under særskilte navne, ...

. . . . . .

samt at man vel udi Børnehusets tvende side-bygninger, hvoraf der i den nordre, kan rummes omtrent 220 lemmer og i den søndre 230 foruden 30 i rasphus arresterne, har, efter arbejdets fornødenhed, ansat de uærlige og på livstid inddømte delinquenter for sig selv i disse arbejds sale og separate natte leje, ligesom de øvrige på nogen vis tid inddømte have deres særskildte arbejds stuer, men at denne fraskillelse dog ej så strikte har kundet ske, efterdi man har været nødt til, at bruge nogle af livsfangerne i arbejdets fordeling, som tillærte især udi skrublen og karden for derved at lette og befordre behandlingen i spindet af de uvante daglig afvexlende forbrydere der ikkun på kort tid inddømmes, hvilket har været årsagen, hvorfor man ikke så ganske har kunnet forekomme sammenkomst imellem de større og mindre forbrydere, hvilket dog efter den formening kunde ske, når den nordre sidebygning alene blev anvendt til at bevare alle uærlige, de på livstid, og andre på visse år for tyverier inddømte forbrydere, der skulde have indgang fra canalen, under navn af Københavns tugthus, hvor hos den anden eller søndre sidebygning måtte tillukkes til tugthus gården, men en ny trappe anlægges fra tredie etage, ned i gården på den anden

side af bygningen, som går ud til militaire ulden manufacturs plads, med udgang af en særskilt port udtil Dronningens gade, under navn af Christianshavns corrections eller forbedringshus udi hvilket Du formener, at alle de forbrydere kunne indsættes, som på en føje tid af visse måneder eller kortere dertil blive dømte, ligesom Du og, for at få et større gårdsrum end det, som nu haves, vil på uldmanufacturets vegne, af dets plads overlade nogle alen, og i henseende til den, til denne bygning behøvende portion vand, tage samme fra den anden afdelte Børnehus bygning, hvor der endda, efter det meldende, haves tre portioner tilbage, men at der tillige endnu behøves at indrette en port, for derigennem at have udgang til Dronningens gade, og en side bygning for den, til denne post antagende portner, hvilket alt Du formener at vil koste henimod et par tusende rigsdaler, hvilken udgift Børnehusets kasses overskud vel ikke kan bestride i alt, men at dertil kunde erholdes nogen hjelp fra Møens tugthus, som i følge Vores allernådigste befaling af 26 febr. 1783 er tilladt; så da Du tillige haver meldt, at spisnings indretningen kan ske uden synderlig bekostning fra samme marquetenter, som bespiser tugthus lemmer, uden nogen sammenkomst med forbryderne derfra, samt at der i kirken også er den fornødne separation, nemlig de grove forbrydere på den ene side og de mindre på den anden side, give Vi Dig hermed tilkende, at Vi allernådigst ville, at for anførte indretning iværksættes på den af Dig foreslagne måde, og at derved Københavns tugthus separeres fra Københavns forbedrings hus, men at rasphusets stiftelse herefter forbliver som den nu er, og da Vores allernådigste forordning af 20de febr. sidstleden udtrykkelig anfører, at hensigten af straffen for simpel tyveri første og anden gang er forbryderens forbedring, ville Vi, at de således til tugthuset for tyveri blot til poena correctiva, hendømte forbrydere skulle have plads i den afde-

ling, som bliver kaldet Københavns forbedringshus, samt at, om samme ikke skulle kunde rumme dem alle, bør dog i det mindste alle de, der ere dømte for begået tyveri første gang der indsættes . . . . . .

Den følgende cancelliskrivelse decbr. 1789 godtgør, at forandringen er iværksat.

Af hr. conference rådens p. m. af 20de pass. har man med fornøjelse erfaret, at Børnehus bygningernes separation såvidt er færdig, at alle uærlige og på livstid inddømte forbrydere ere forflyttede til den ene del af hoved bygningen under navn af Københavns tugthus, og at alle mindre forbrydere, som ere dømte efter forordningen af 20de febr. sidstleden for tyveri, første og anden gang begået, item de, som for en føje tid ere dømte ved politie retten, så og opbragte betlere, ere derimod indrømmede den anden halve del af hovedbygningen, under navn af Københavns forbedringshus, hvorved en fuldkommen separation imellem begge indrettede stiftelser er iværksat således, at al omgang imellem begges arrestanter aldeles er hævet. Hvad regnskaberne for begge disse stiftelser angår da, siden hr. conference råd melder, at man ikke kan separere Børnehusets fond og dets øvrige indtægter, samt at udgifterne, incl. fælles betienteres lønninger, må tages af en casse, skulde man herved tienstlig have dennem tilmeldt, at disse regnskaber kunne forblive i samme form som forhen, men under navn af Københavns tugt- og forbedringshuse, hvorimod rasphusets regnskaber, som har sine egne indtægter, kan som hidtil separat aflægges.

Det Kongl. Danske Cancelli den 19 decbr. 1789.

Brandt. Aagaard. Schou. Colbiørnsen.

Som afslutningen på den ny ordning kommer endelig pl. 15 jan 1790, som idet den henviser til, at den stedlige forandring er fuldbyrdet, forsåvidt forandrer frd. 20 febr. 1789, som den lader personer, straffede for 2 gange tyveri,

indsætte i forbedringshuset i stedet for i rasphus eller fæstning[1]). Ved rsl. 18 juni 1792 indførtes en lignende adskillelse mellem tugt- og forbedringshus også for anstalten på Møen.

Den følgende skrivelse fra direktør Koefoed viser imidlertid, at man ikke slog sig til ro med den stedlige forandring, men også tilstræbte i videre udstrækning at gennemføre det ny princip i opfattelsen af straffen. Den er foranlediget ved et gennem cancelliet fremsat ønske fra kongen om, at løsladte fanger, som ere uden erhverv ved løsladelsen, må forundes seng og forplejning i anstalten, til de kunne ernære sig.

I hørsomst følge det Kongelige Danske Cancellies høj respektive skrivelse af 21 passato, skulde jeg underdanigst formelde:

At jeg alt siden min tiltrædelse som direktør for stadens tugt- og forbedrings huse, har tilbuden enhver fra disse stiftelser løsladt forbryder, som ej har haft nogen tilflugtssted eller næringsvej at angive, at de kunde få arbejde ved det militaire uldne manufaktur[2]), hvor det samme arbejde virkes, som det de udi tugt- og forbedringshusene have lært, og hvorved en mands- eller kvindes person kan fortjene daglig 10, 12, 14 à 16 sk. og derover, ligesom de ere flittige til, til hvilken ende det udi deres løsladelses bevis er bleven mentioneret, at deslige løsladte kunde til guldhuset henvende sig og der få arbejde, men denne gode anvisning er sjelden bleven fulgt.

Nogle have rigtig indfunden sig, men ej taget arbejde længere end et par dage, siden ere de blevne borte, andre have slet ikke meldt sig, men ere igen henfalden til deres forrige laster, betleri, tyveri og flere, og påny dømte

---

[1]) Se om forandringen Stat. jurid. litterarisk Bibliothek. Første bind (1792) side 309—320.

[2]) Konferentsråd Koefoed var også direktør for denne anstalt.

til straffehusene, om hvilket ej kan sluttes andet end ulyst til arbejde, længere end de ere i tvang, kun få ere efter denne anvisning forblevne enten for bestandig, eller indtil de have fået en bedre lejlighed.

Ikke sjelden har jeg taget drenge paa 14 à 20 år fra forbedringshuset, givet dem fornødne klæder og sat dem på væven for at lære duchmacher professionen, hvorved en sådan dreng, sålænge de stå i læren, kan ugenlig fortjene 6 à 7 mark, og senere ligesom de udi arbejdet opnår færdighed til. Jeg har endog for såvidt som mulig at forekomme udsvævelser, sørget for deres logis og kost, men uagtet de i begyndelsen have vist dem lærevillige, ere dog de fleste løbet bort af læren, hvortil forbrydelse vel undertiden har givet anledning, men som oftest er fædrenes onde exempler, børnenes slette opdragelse, da de i steden for at gå i skole, betle fra små af på gaderne, som man endnu, skjøndt det meget har aftaget, daglig finder exempel på, og den deraf flydende uoplysthed udi religionen skyld udi. Endog af de udi året 1790 indbragte landbetlere satte jeg tvende drenge, som efter anseende tegnede til at blive gode, i lære, den ene hos en kleinsmed og den anden hos en sporemager, men efter en 8 à 14 dages forløb vare de begge løbet af lære, og man fik ej siden spor på dem.

Videre må jeg underdanigst anmerke, at jeg ligeledes udi min directions tid har tilladt, sålænge der var plads dertil, alle de forbrydere, som har forlangt det, at forblive udi stiftelserne, skøndt den dømte tid var udløben, indtil der muelig kunde opstå en anden lejlighed for dem[1]).

Herom vil det høje collegium gunstigst blive overtydet ved højbehagelig at lade sig forelægge den til årets

---

[1]) I april 1799 udgjorde antallet af frivillige i tugt- rasp- og forbedringshuset ikke færre end 85 mænd og 91 kvinder. (Udg. anm.)

udgang 1791 over de udi bemeldte stiftelser befindende lemmer forfattede og til det høje collegium indsendte fortegnelse, efter hvilken til den tid befindes 36 personer, således frivillige over den dømte tid forblevne udi stiftelserne, hvis antal siden den tid nu er steget til over 40 personer. Disse forblive nu til på foråret, indtil handlanger-, have- eller andet arbejde forefalder, da enhver søger de steder, hvor de tilforn om sommeren ved arbejde plejer at have opholdet, og nogle af disse, som ere svage og skrøbelige, forbliver udi stiftelserne fra et år til et andet, som aldrig bliver nogen nægtet sålænge der er plads.

Den rette årsag, hvorfor det for nogle kan være vanskeligt at få arbejde i staden, er ikke såmeget, fordi de have været udi tugt- og forbedringshusene, som formedelst deres forbrydelses beskaffenhed. Det er naturlig, at ingen tager nogen udi sin tjeneste, som man forud ved er dømt og straffet for tyveri, sålænge andre er at få, kun nøje forud bekjendte omstændigheder om personens caracter og trang gjør herudi undtagelse, og hvem kan vel være tjent med et *bevidst løsagtig* fruentimmer udi sit brød, som fra ungdommen allene dertil har opofret sig? De derimod, som dømmes for betleri, opsætsighed og deslige, have ikke så megen vanskelighed ved at få arbejde, når de kun ellers selv vil, men som oftest er betleren doven og vil hellere betle end arbejde.

Det høje collegium vil heraf gunstigst erfare, at jeg allerede, såvidt det står til mig, har sørget for, at de fra bemeldte stiftelser løsladte personer kan komme i arbejde ved det militaire ulden manufactur og der have nødtørftig ophold, i det mindste indtil en anden lejlighed opstår for dem, når de kun vil tage derimod, hvilket kan ske sålænge jeg tillige er directør for bemelte manufactur, men vilde ellers nok finde vanskelighed og neppe blive tilladt, da man i almindelighed har årbejdere nok af stadens fattige. At jeg ligeledes har tilladt,

sålænge der haves plads, at de forbrydere, som forlanger det, må forblive udi stiftelserne indtil de kunde finde en bedre lejlighed, og af hvilke der for tiden haves over 40 sådanne frivillige personer, videre kan jeg ikke gjøre og mere formår stiftelserne ikke heller. At dem alle forblive udi stiftelserne over den dømte tid, indtil de bevislig opgav en lovlig næringsvej, vilde have denne vanskelighed, at stiftelserne snart vilde blive opfyldte med 1000 mennesker, der nesten årlig ind- og udgår, som hverken kan rummes eller underholdes, og at lade dem, medens de ere der, gå ind og ud for at søge om lejlighed og ophold, kan ingenlunde tillades uden for enkelte personer, hvis caracter man nøje kendte, da sådan ud- og indgang vilde blandt det slags mennesker forstyrre den ellers udi disse stiftelser indførte gode orden, samt give lejlighed til, at de begik tyverier i staden, som de siden i stiftelserne søgte at skjule, der måske sjelden eller kun sildig bleve opdagede, item udenfor solgte de dem fra stiftelsen givne klæder og udpraktiserede andre ting af stiftelsernes inventar stykker, hvorpå man har haft for mange exempler, og noget, som ikke så nøje ved visitation altid kan forekommes.

En del, som ved løsladelsen angiver at vilde søge arbejde på landet eller måske til et eller andet sted inden- eller udenlands, blive ikke alene forsynede med rejse pas, men endog med så mange dages forplejning af brød og penge, som til det opgivne sted behøves, men ikke sjelden har man erfaret, at nogle af disse, såsnart de ere komne uden for porten, have revet det dem medgivne bevis i sønder, solgt brøddet og drukket pengene op, samt derefter for fuldskab eller andre forbrydelser igen inddømte udi forbedringshuset. De derimod, som angive at rejse til fremmede steder, søges med skibslejlighed at få bortsendte til deres hjem, og disse pleje at blive borte.

Endelig finder jeg fornøden til oplysning at anføre,

at nogle have undertiden meldt sig hos mig og anholdt om at blive modtagne udi forbedringshuset for der at have opholdet, jeg har og tilladt det, for så vidt jeg har kundet indse, at denne deres begæring har været grundet på nødvendig trang, men jeg har og siden lært at være forsigtig, thi undertiden er det ikke ugrundet at tro, at deslige personer i forvejen kan have begaet tyverier og derfor søge på den anførte måde at komme i forbedringshuset, for at undgå rettens hænder, samt for at dølge deres opholdssted for de bestjålne, som kun vanskelig kan komme efter, at de frivilligt var indgåede udi forbedringshuset, thi sådanne intriguer spille det slags mennesker. —

Ved underdanigst at have opgivet disse oplysninger, håber jeg at have opfyldt det høje collegiums skrivelse af 21. hujus.

1. febr. 1792.

KOEFOED.

Efter rsl. 19 maj 1795 må der forundes den fra tugt- eller forbedringshuset løsladte delinkvent til hjemrejse en tærepenge af 4 sk. milen.

Med den ny ordning fik anstalten også en ny inspectør, idet Øest var død i 1790 og efterfulgtes fra april af Poul Reenberg Curtz. Denne døde i novbr. 1799 og fik til eftermand Christian Gottlieb Schneider.

Som rimeligt var, måtte den ny ordning også få betydning for tallet på fanger i 1790. Allerede i 1781 var der klaget i Børnehuset over mangel på tilstrækkelig arbejdskraft, særligt mandfolk med kræfter til arbejdet, og i den anledning var der foreslået at gøre en jagt på betlere i Sjælland. I april 1790 er en sådan iværksat, og den gav over 200 betlere, hvoraf de 76 hørte til Stokhuset og derfor afleveredes dertil. I det hele viser tilgangen i 1790, hvor stor en rolle forandringen i lovgivningen i forening med betlerjagten har spillet. Den var

nemlig 874 personer, medens den tidligere år har vexlet mellem 400 og 600. I 1791 var den endnu større, 1571, og året begyndte med 470 eller over 100 flere end det foregående år, medens det samlede antal fanger, som i 1791 havde været indsatte i anstalten, var 2011. Dette betydelige tal er næsten dobbelt så stort som det højeste samlede tal i de foregående år, nemlig 1088 i 1786. Tallet ved årets udgang var dengang 392, hvilket dog er 80 mindre end i 1791. Dette viser altsammen ved siden af den

Af de i Kbhs. tugt- rasp- og forbedringshus $^{1}/_{1}$ 1789—$^{31}/_{12}$ 1799 årlig indk. fanger vare indsatte for

	mord, drab, selvmord	tyv.	barnef. i dølgsmål	løsagtighed, rufferi	løsgæng., betler	frivillige.	I alt.
i 1789	4	151	1	55	196	12	541
- 90	2	204	1	74	473	19	869
- 91	3	190	2	67	256	10	615
- 92	1	199	1	71	234	16	621
- 93	2	171	4	35	110	23	420
- 94	2	187	»	36	68	47	416
- 95	11	205	1	11	90	63	450
- 96	1	202	1	14	102	47	446
- 97	1	156	»	17	72	70	383
- 98	3	132	1	7	54	83	341
- 99	»	222	»	10	168	89	613
	19	2019	12	397	1823	479	5715

stærke bevægelighed, der er i fangetallet, hvilket aldrig plejer at indvirke heldigt på tilstanden i et fængsel, hvor stor en forandring de første år i årtiet medførte i så henseende. Det samlede tal for 1792 synker imidlertid ned til 970 og fremdeles hvert år indtil 714 i 1798, men i 1799 er det atter oppe i 932. Ligeledes er tallet på fanger ved årets udgang faldet fra 470 til mellem 300 og 400 og ved udganden af 1799 er det 335. Der er således kommet større ro i fangernes talforhold i tiåret til århundredets udgang. I 1806 er imidlertid fangetallet steget ved årets udgang til 544, 323 mænd og 221 kvinder, og det er navnlig tallet på rasphusfanger, 27 på livstid og 118 på tid, som giver tilvæxten. Den s. 116 anførte tabel viser hovedkategorierne af fangerne i det nævnte tidsrum.

Efter den ny ordning foregår bespisningen ved spisemesteren (marketenteren) med ærter, kål, grød, vælling og suppe; maden afhentes af fangen og betales efter taxt af de daglig fortjente penge. Desuden kan der købes ost, smør, kød og flæsk så meget, som der efter den fastsatte taxt kan gives for en sk. daglig. Altså en lignende ordning som i Stokhuset.

Lønningerne til funktionærerne vare i 1791 fastsatte således:

Inspektøren	fri bolig og	630	rdl.	årlig.	
Præsten	—	300	—	—	
Degnen	—	100	—	—	
Oldfruen	—	110	—	—	
Chirurgen	—	130	—	—	
2 Spindemestre	—	c. 200	—	—	
Portneren ved tugthuset	fri bolig og	140	rb.	64 sk.	årlig.
Do. — forbedringsh.	—	80	—	» »	—
Justitssergenten	—	1	—	48 »	uglig.
Natvægteren	—			72 »	—

Vadske- og sygepiger toges blandt fangerne.

Raspemesteren synes at være betalt med de ham tilstående $2^1/_2$ pct. af indkomsten ved rasperiet. I 1789 opføres indtægten af raspet farvetræ til 5746 rb. 24 sk.

Også skoleundervisningen er bleven ordnet. Der undervises i 3 Klasser om sommeren fra 7—9 og 9—11 form; 3—5 aften; om vinteren 9—11 form. og 1—3 aften. De skolesøgendes antal er 20—30 i gennemsnit.

Allerede adskillige år tidligere er der i anledning af pøbeloptøjer udenfor Børnehuset gjort indstilling om en skildvagt udenfor porten. Denne indstilling gentoges i 1795 »af hensyn til undvigelser gennem tugthusbygningens fri beliggenhed til gaden, hvorved undvigelser lettes, da den undvegne strax er på alfar vej«; derfor indstilles, at 2 skildvagter anbringes om natten udenfor tugthuset. Hvorvidt. dette andragende bifaldtes, ses ikke, derimod findes i 1801 omtalt hunde, som underholdes i anstalten. Men sikkert er det, at militær vagt også måtte kunne have haft sin betydning om dagen indenfor porten. I hvert tilfælde synes den ny ordning ikke at have bragt nogen væsenlig forandring i de disciplinære forhold i anstalten. I 1791 finder der pøbeloptøjer sted udenfor anstalten, når arrestanter afleveres, der kastes med sten o. s. v. I 1793 er en fange, som i retten har udskældt landsdommeren m. m., indsat i tugthuset på livstid. Han er opsætsig, udtaler sig med stor frihed om den franske revolution, som han ønsker omplantet til Danmark. Senere må man hælde maden i ham, da han vil sulte sig ihjel. En smedemester Lange har natten efter, at han er indsat, samlet fangerne på sovelokalet og opfordret dem til at forlange ret til at gå om i gården til enhver tid, ellers vilde de ikke arbejde. Da han senere blev irettesat, havde han taget mesteren i brystet og opfordret de andre fanger til at hjælpe sig. Nogle dage forud havde tugthusfangerne, som det synes animerede af kvindefangerne, sprængt porten ind til forbedringshusets gård efter først at have råbt op til fangerne i forbedringshuset, at de skulde komme ned. I den anledning fik to kvindefanger og en jødedreng ris og tamp. I 1797 fik en fange ris på kroppen i to

dage for forsøgt morderisk overfald og i 1799 opdagedes det, at en fange havde maskepi med søsteren til en af mesternes koner, i hvis hus hun boede, og vexlede falske sedler i byen for fangen. En neger fik 24 slag ris og blev lagt i lænker, fordi han stjal ost hos spisemesteren.

Af det her anførte om de disciplinære forhold i anstalten, og det er selvfølgelig kun de væsenlige, mere fremtrædende tilfælde, her er nævnt, fremgår det tydeligt nok, at tonen ikke er undergået nogen forandring med alt det ny, som man har indført. Ihvorvel det ikke kan nægtes, at der er gjort fremskridt i orden og renlighed, så ere skridtene så små og synes ikke at være istand til at fortrænge den dårlige ånd, som har hersket i anstalten lige fra første færd. Om denne får man en ganske god forestilling ved at gennemlæse den følgende promemoria:

Underdanigst pro memoria.

I den overbevisning, at den danske regering er en af Evropas viseste, fredsommeligste og mildeste regeringsformer, fordrister jeg mig underdanigst for retfærdighedens og menneskelighedens skyld og beder, at dette høje collegium ville nådigst lægge mærke til følgende. Omtrent den 3die november 1799 kommede Niels Bentzen, som er livs-fange her i tugthuset, en guld kæde bort, som han har fået til at gøre ved, kæden var 40 dr. værd i guld. Ejeren af guld-kæden var meget misfornøjet med, at kæden var borte, og guldsmeden Niels Bentzen var på yderste ruineret ved at betale guldkæden med 40 dr. Denne guld-kæde var otte dage borte, og ingen vidste, hvem der var tyven, og henimod otte mennesker bleve mistænkte for kæden, og dette gav anledning til misfornøjelse, hvorpå guldsmeden N. Bentzen, Bentzinovitz, Wiburg og jeg bleve enige om at anvende al flid og bekostning på at få at vide, hvem der har stjålet guld-kæden. Man formodede meget

rimeligt, at guld-kæden ikke godt kunde sælges inden for tugthuset i en hast, men i huset til en jøde, som førte det rygte, at han købte tyvekoster, denne jøde blev lovet 12 dr., dersom han kunde lokke tyven til sig og bevislig anholde ham med guld-kæden, dette lykkedes og strax efter nogle dages forløb, at en svensk, som udgiver sig for baron Stålhammer, er idømt rasphuset på tre år for begangne tyverier, gik op på salen imellem os, har taget guld-kæden fra N. Bentzen, og fordi han var godt kendt med denne omtalte jøde, som var på forbedringshuset, gik til jøden og vilde sælge ham guld-kæden for 20 til 30 dr., men jøden anholdt ham, og begge mesterne kom gesvindt, visiterede Stålhammer og fandt guld-kæden i hans store tobakspibehoved hos ham. Stålhammer blev ført for justitsraad A. Koefoed og salig inspektør Kurtz i forhør og på spørgsmålet, om han har taget guld-kæden fra N. Bentzen, og om han havde noget til sit forsvar, erklærede han sig fuldkommen skyldig, og at han ikke noget har til forsvar. Han blev derfor straffet med 15 slag tamp og lukket ind i sit hummer. Efter nogle dages forløb for at gjøre sig ynkværdig hos andre og tillige at frakaste sig dette tyverygte hos dem, som ikke kendte til sagen rigtig, og for at hevne sig imod os, som brugte sådan — i at fange ham med guld-kæden, så fortalte han til folk, som kom fra byen til ham, at han ikke har stjålet guld-kæden, men Bentzinovitz har stjålet den omtalte guld-kæde, og at Bentzinovitz har givet Stålhammer guld-kæden, for at han skulde låne på den hos den omtalte jøde o. s. v. Disse borgerfolk i byen beklagede Stålhammer og troede, det han har sagt til dem, og ansåBentzinovitz for tyv og mig for hæler, det samme sagde Stålhammer også her i huset til tre à fire personer, og således var han på en vej, at gjøre sig med tiden ganske fri for dem, som ikke vidste bedre, og andre

uskyldige til tyve. Bentzinovitz skrev klage over det, Stålhammer har sagt, og bød mester Schmidt at lade Stålhammer fremkalde til at bevisliggøre eller offentlig erklære det, han har sagt, for løgn, og give ham erindring for sådan løgnagtig beskyldning, han gjorde andre. Dette vilde mester Schmidt ikke og viste Bentzinovitz tilbage med den betydning, at han ikke skulde bryde sig om det, Stålhammer sagde, og når Stålhammer ikke vilde være rolig, så vilde han nok passe ham o. s. v. Vi blev misfornøjet med, at man Stålhammer ikke vilde forbyde den ovenmeldte talemåde, så sagde Niels Bentzen til Bentzinovitz, når man Stålhammer ikke vilde forbyde at kalde ham tyv, så kan jo enhver på grund af det, Stålhammer har sagt, kalde Bentzinovitz tyv af guld-kæden og Fischer for hæler, gå kuns og sig det til mester Schmidt. Bentzinovitz gik og påståede med orden og høflighed sin ret over denne fornærmelse. Mester Schmidt blev vred over dette, kommede gesvindt oppe på salen og tiltalte i stor vrede N. Bentzen, stampede og truede med knyttet næve og sagde: I skal Bentzinovitz ikke gøre til tyv for guld-kæden (og det var nærved, at vi har fået hug i stedet for Stålhammer) hertil svarede jeg, vær så god hr. Schmidt og sig det til Stålhammer og ikke til os, thi vi gør Bentzinovitz ikke til tyv for guld-kjæden, men det er Stålhammer, og vi have som hr. Schmidt ved, hen mod 10 mennesker til bevis om det, Stålhammer har sagt, og dersom vi ikke får ret over Stålhammer, så klage vi andre steder. Herfor blev mester Schmidt meget vred på mig og truede mig med forfølgelse. (Jeg må bemærke, at mester Schmidts grundsætning er at styre, regere og straffe efter lune og egen behag). Mester Schmidt lod Stålhammer fremkalde ud af sit hummer og holde forhør. Stålhammer erklærede, at det ikke var sandt, at Bentzinovitz har givet ham (som ovenmeldt)

guld-kæden, og at ingen var med interessent o. s. v.; men da der var så mange vidner på, at han har sagt, som oven er meldt, så fik han nogle slag tamp for sådan løgnagtig beskyldning, han har udbredet om os. Strax nogle dage herefter klagede fangerne over sipsemester Poulsen her i tugthuset, at han udsolgte til dem dårligt laget svine flæsk til 17 sk. pd., og sådan flæsk ved indkjøbet dog ikke kostede ham mere end 8 sk. pd. Og da den afdøde herr inspektør Curtz den tid lå syg, og fangerne fra forbedrings-, rasp- og tugthuset tidt klagede til mester Schmidt om dette omtalte flæsk og flere andre ting, uden at se nogen forandring, måtte man slutte, at det var mod mester Schmidts villie og fordel, at man klagede. Og imidlertid klagede de også over dårlige kartofler, som en af dem, nemlig et fruentimmer, Trine Mathiesen ved hændelse møder doktor Lorentzen på gården med kogede kartofler, som hun har kjøbt af S. Poulsen, og lod ham se disse. Doctor Lorentzen sagde, at kartoflerne vare så dårlige, at de kunde få sygdom af sådan mad, dersom de spiste dem med salt og drak vand til. Med samme kartofler møder Trine Mathiesen også mester Schmidt på trappen, og da hun lod se ham samme og vilde klage til ham, tog mester Schmidt fat på hende, trak hende i hårene og slog med knyttet næve og sparkede hende i rumpen med foden. Den daglige erfarenhed lærde dem, at en enkelt fange altså ikke turde klage over noget ud af frygt for at få hug. Så længe man tænke kan af de ældste fanger, har spisemesteren her i huset aldrig taget mere end 8 sk. for en vis slags bedre mad, man kaldte portions-mad, men denne ny spisemester Poulsen forlanger 12 sk. for en portion, som var mindre og ikke så god mad, end de første omtalte portion for 8 sk. Og derfor lader alle, som har råd til at spise af dette mad, hente sig mad fra byen for 8 sk. portionen. Da spisemester Poulsen tabte på denne måde med sine

indkomster, så tilbød han at sælge det for 10 sk., og da man så, at han ikke gav for 10 sk. så godt, som vi fik i byen for 8 sk., så blev de ved at lade sig hente mad fra byen. Det er let at begribe, når den forrige spisemester Lund, som var en simpel skrædermester og konen han giftede sig med en simpel tjenestepige, og altså . ingen af dem kapitalist den tid, de indtrådte her som spisemester, solgte alting mere forsvarlig end disse, og dog (som de selv har sagt) omtrent af 8 år har vundet som spisemester for fangerne en kapital af 15 til 16,000 dr., hvorfor han kjøbte sig en stor brændevinsgård. Hvad vil denne spisemester Poulsen vel ikke vinde for en stor kapital med at sælge mad til fangerne, når ham blev tilladt at sælge et pd. dårlig kåget svineflæsk til 17 sk., og i steden 8 sk. 12 sk. for en portion mad o. s. v. Jeg har oven sagt, at ingen alene af fangerne turde klage ud af frygt for at få hug, så var det, at omtrent 20 til 30 stk. af fangerne købte sig næsten enhver en lille portion af det oven omtalte flæsk for at ville fremvise og klage over, men vilde i forvejen nøje vide, hvormeget flæsket vejede, og da de ingen vejeskål havde, så tvang de mig med bøn til at veje dem flæsket, de gik derpå allesammen med vejeskålen og flæsket således tvende gange og klagede til mester Schmidt uden at udrette noget betydeligt. Da denne klage over Poulsen kommede for denne imod fangerne velgjørende Just. A. Koefoed, gik han strax til spisemester Poulsen, undersøgte alting nøje, smagede selv på maden og føjede sådan anstalt, at vi fik alting bedre køb og godt. At jeg vejede flæsket for dem, så at omtrent 100 mennesker så på, hvad eller hvormeget det vejede, blev mester Schmidt vred på mig endnu større, som før er sagt, og sagde offentlig oppe på salen til dem og mig, dersom vi nu ikke vare tilfreds og kommede igjen og klagede over noget, så vilde han tage en for en og slutte dem fast i lænker. Jeg kan ikke und-

lade at anmærke kun nogle exempler, hvorledes mester Schmidt uinskrænket, i vrede, efter lune straffer. Niels Bentzen og flere mandfolk fornøjede sig en søndag om eftermiddagen i gården med at lege sammen i smukt vejr for tidsfordriv, (samme tid var mester Schmidt kuns fuldmægtig hos sal. herr inspektør Kurtz) Schmidt kom og sagde til dem, de skulde lade være sådanne tosserier, og da de igen gav ham til svar, at det var uskyldig fornøjelse og ikke noget ondt i, fik han fat på Niels Bentzen og slog ham med knyttet næve så mange slag, til han fik stort hul i panden, så at blodet strømmede, og omendskønt sal. herr inspektør Kurts råbte Schmidt! lad være og slå ikke, så blev han ved, indtil sal. herr inspektør Kurtz måtte løbe til og tage fat på Schmidt og rive ham fra Niels Bentzen. Gurine Malvig og Karen Marie (begge ere livsfanger) talede nogle ord sammen i trætte om deres kaffepotter, nemlig Karen Marie sagde til Gurine Malvig, tag din kaffepotte fra ilden, jeg vil sætte min kaffepotte på, thi jeg har ikke tid at bie efter dig, Gurine Malvig svarede, du kan gerne bie lidt, thi jeg er strax færdig, Karen Marie skriger op med en høj røst, nej død og pine vil jeg ikke bie, thi du har allerede engang lavet kaffe i dag, og Karen Marie tager Gurine Malvigs kaffepotte fra ilden og sætter sin kaffepotte på, og så var strax trætten endt. Men mester Schmidt har hørt noget af Karen Maries høje røst, kom i vrede med spørgsmål, hvad har i haft sammen for trætte? og uden at anføre forklaring og bøn om skånsel, tager han fat på Gurine Malvig og lod hende give 25 stk. svære slag tamp. (Karen Marie blev fri for straf), så at hun ikke kunde røre sig for smerte ved sit arbejde, som nogle 50 år gl. svagt fruentimmer. Jeg må anmærke denne sandhed, at tampen er så svær, at af 8 til 9 slag allerede huden på ryggen bliver overalt kul sort, og sommesteder er huden itu, så at det røde kød er at se. Så-

ledes fik Johanne Martens for nogle uger siden for trætte 9 slag tamp. Og imidlertid mester Schmidt lader straffe, skriger han slå! slå dem midt over. Gurine Malvig gik til doktor Jordan; hun måtte klæde sig af, og da doktor Jordan fik at se, hvorledes hun så ud, sagde han, det er jo skammeligt! Jeg må forundre mig over, at herr Schmidt ikke gør forskel på et gl. svag fruentimmer og en gal ubændig matros. Doktoren smurte hende med salve og gav hende denne attest:

Cicilia Malvig behøvede et par dages lindring i arbejdet, da hun imidlertid vil være i stand igen.

Den 10de december 1798.

JORDAN.

Til herr SCHMIDT.

Gurine Malvig gik med denne attest til mester Schmidt med bøn at blive lindret i arbejdet, da hun ikke kunde røre sine arme til at spinde. Hun fik knap lov til at udtale det første ord, da mester Schmidt i vrede sagde, dersom hun ikke strax gik og kommede med sit arbejde til vægt, så skulde hun få flere hug. Hun gik og tiede stille, solgte noget af sit tøj, at købe arbejde for. For nogle dage siden har en og anden hugget et stk. gammel unyttigt brød itu til brænde. Mester Schmidt straffede og forbød dette og sagde offentlig til dem alle, dersom nogen for ham angav utroskab, tyveri eller sådan noget, som var ulovlig og strafværdig, den skulde få af ham to rdl. i belønning. Nogle dage herefter blev hasper-konen, som hasper garnet, fangerne spinder, fuldkommen bevislig pågreben, at hun har haspet for lidt eller falsk (rygtet siger, dersom mester Schmidt laver falsk haspet garn, og det opdages, må han bøde 40 dr.). Da denne haspe-kone er mester Schmidts højre hånd og betroede, og den daglige erfarenhed lærer os således, når garnet ikke fuldkommen bevislig var bleven taget og funden hos haspe-konen.

og at spinderen allerede har haft det i sin og var kommen med til vægt for mester Schmidt uden at vide, at det var falskt haspet, og mester Schmidt har opdaget det, så har det hedet hos mester Schmidt (da af og til sommetider en spinder hasper selv lidt af sit garn når haspe-konen har travlt), at haspe-konen var tro og haspede rigtig, og at spinderen til sin egen fordel har haspet for lidt og bør derfor have og får en stor straf. Her faldt en liden skam på mester Schmidt, at fangerne passede bedre på det han skulde have i opsyn. Og omendskønt ingen har forlangt og viselig ingen har taget den af mester Schmidt lovede 1 dr., for at undgå nu sit løfte og at det ikke skulde blive bekendt med denne falske haspning, så sagde han, det var intet noget værd at bryde sig om, og at det var kun ruller de opspand, og dersom de ikke vare rolige og tiede stille med det, så skulde de få en god portion hug, så at de skulde have godt af. Herpå fortrydede den spinner, som tilførte det falske haspede garn, og de som har opdaget og angivet det, at de skulde få hug i steden tak og den af mester Schmidt lovede 1 dr. Denne fortrydelse trak en anden trætte til sig, som skete med den omtalte baron Stålhammer og guldsmeden Niels Bentzen, så at disse tvende personer den 3die december 1799 gik til justitsråd Koefoed og sekretair Schneider for at skrifte deres trætte der. (Jeg har nogle dage forhen skrevet et brev til justitsråd Koefoed angelangende mine egne anliggende, som ikke i mindste måde angik noget af det ovenomtalte og skulde have svar den 3die december 1799), jeg må videre i forvejen anmærke denne sandhed, at jeg aldrig i de år, jeg er fangen, har gjort den mindste fortræd, spektakel eller andet strafværdigt, og derfor jeg heller ikke har fået en ørefigen, mindre anden straf. Guldsmeden Niels Bentzen, baron Stålhammer, mester Schmidt og flere andre, som oven er sagt ind hos justitsråd Koefoed og sekretair Schneider

for at skrifte den ovenmeldte trætte imellem dem. Jeg bliver kaldet ned til justitsråd Koefoed, og i det øjeblik jeg lukkede døren op og ikke har talt et ord, fik jeg med forundring at se, at mester Schmidt i justitsråd Koefoeds og sekretair Schneiders nærværelse med knyttet næve imellem en hoben mennesker, snart mod den ene og anden i den største vrede argeste og som rasende sprang og slog med knyttet næve til mig i døren med spørgsmål, hvad vil du lange rad? Jeg drejede mig gesvindt fra slaget, han tiltænkte mig, og svarede, herr Schmidt, jeg er kaldet, og blev stiltiende stående i stuen. Efter et lidet spurgte man mig, om jeg ikke har set og vidste at give nogen oplysning om deres trætte. Jeg svarede, jeg kender ikke noget til denne trætte og har ikke set noget, og blev stiltiende stående, indtil sagen var forbi, så kaldte justitsråd Koefoed på mig, gav mig mit ham tilsendte brev igen og svar derpå, og jeg gik. Da nu mester Schmidts måde er i en umodereret vrede at straffe og som rasende tager en fat, slår med knyttet næve i ansigtet, kaster en ned på gulvet, træder og sparker med støvler på, og når han sig først således har arbejdet sig træt, lader en slå med tampen. Da herr Schmidt tør vove at udøve vold mod mig, som ikke har gjort noget i justitsråd Koefoeds og sekretair Schneiders nærværelse, hvad vil han ikke da gøre, når jeg møder ham på trappen, som Trine Mathiesen mødte ham (som oven er meldt) med kartofler; thi her på trappen, hvilket er hørt, og når man bliver slaget, sparket og omkulddreven, kan man let falde således, at man brækker hals og ben. Når jeg det ovenanførte betragter, så forudser jeg den fare, mit liv og helbred er underkastet, at blive af mester Schmidts umodererte vrede ligeså behandlet, som oven er meldt. Og da mit svage legems bygning ikke kan udholde en sådan behandling og for at undgå den, så beder jeg ulykkelige underdanigst, at dette høje collegium ville nådigst befri

mig fra den mig forestående fare og nådigst bevilge, at jeg måtte flytte i det store værelse ned i gården som Steinlein, Peter Jensen og Niels Heindenreich have været i, og nu for nogen tid siden har fået deres frihed, men nu Andreas Hass alene har at være i. I dybeste ærbødighed, ærefrygt, beder jeg underdanigst om nådigst bønhørelse, underdanigst af

NICOLAUS FISCHER.

Københavns tugthus den 10 december 1799.

Hans Kongelige Majestæt vil allernådigst at justitsråd Koefoed herover snarest mulig afgiver sin erklæring.

Cancelliet den 28de december 1799.

Den forlangte erklæring supplerer klagen og bidrager yderligere til at klare forestillingen om forholdene, hvorfor også den gengives i det følgende.

København d. 4. januar 1800.

Allerunderdanigst erklæring!

For fuldkommen at kunde besvare denne herved tilbagefølgende og af Nicolaus Fischer indgivne klage af 10de decbr. sidstleden må jeg, skønt den for største del gendriver sig selv, dog igennemgå ethvert særskilt derudi anført faktum. Det af ham anførte og af fangen Stålhammer forøvede tyveri af en guld halskæde fra fangen Niels Bentzen blev efter min ordre straffet med nogle slag tamp, ligesom med de andre fanger for tyveri i stiftelsen plejer at ske, da jeg holder det for mildere behandling således at lade dem give en correction end at overlevere dem i justitiens hænder, hvoraf følgen bliver enten længere fangenskab eller også slaveriet på livstid, hvilket sidste upåtvivlelig havde blevet Stålhammers lod, da han nu allerede for anden gang begået tyveri er inddømt, og at han siden efter igen blev straffet for at ville beskylde de andre for at have forøvet det af ham begåede tyveri, var noget, som ej

kunde undgås, da en del af de andre fanger begyndte at skelde den uskyldige Bentzinovitz for tyv, hvoraf opkom megen larm imellem fangerne, så at derfor var ingen anden udvej end at straffe Stålhammer igen. Dette afgjorde mester Schmidt på egen hånd, da han ikke dermed vilde forurolige afdøde inspektør Curtz, som dengang lå syg, men han meldte mig strax derefter hele sagen, og havde det været upassende, da hele arbejdssalen var i et slags oprør over dette, først fra mig herom at indhente forholds-ordre, da sagen med nogle slag tamp kunde afgøres. Den i Oktober måned afgåede spisemester Lund opsagde i foråret sin kontrakt, da han havde købt sig en gård med brændevinsværk udi for 16000 dr., hvilket er grunden til, at fangerne tro, at han har som spisemester fortjent disse penge, men de regne ikke, at han skylder omtrent 12000 dr. på 1ste prioritet i gården, og i hans sted blev nuværende spisemester Poulsen antaget, som forhen havde været høker her i staden og tillige beviste, at han havde 14 à 1500 dr.s formue, hvormed han kunde gøre betjenelig indkøb. Lund, som indså, at han havde forkøbt sig, ønskede at vedblive, men da en anden var antaget, så kunde det ikke lade sig gøre; han søgte derfor at gøre alt, hvorved han kunde fortrædige sin efterfølger, for at gøre ham ked af spisningen; han gav fangerne, de tvende sidste måneder, han havde spisningen, langt bedre mad og større portioner end forhen, og det endog med sit eget tab for således at vinde dem på sin side, dernest overtalte han tvende af de piger, han brugte til madlavningen, og af den nye spisemester vare fæstede, til at give fæstepengene tilbage og søge anden tjeneste, og han vilde ikke tillade hans eftermands kone at se, hvorledes maden skulde laves, som fangerne plejede at få, førend man måtte beordre ham dertil, og skete dette dog med megen uvilje og tilbageholdenhed, så at hun fik liden eller ingen underretning. Således måtte den

nuværende spisemester begynde på en tid, da alting er kostbart, uden ringeste underretning om, hvorledes fangerne skulde have det, men for at hjælpe ham herudi, påtog afdøde inspektør Curtz sig selv hver dag, når maden blev udleveret, at være nærværende for at forebygge al billig misnøje, og da han nu blev syg, så troede fangerne, at det var tid at klage, for at få den afgåede Lund igen. Den omskrevne Trine Mathiesen er inddømt for tyveri på livstid og er et fræk fruentimmer, der besidder en uforskammet mund, hvorfor de andre fanger bruger hende, når de have noget for, som de ikke selv vil frembringe. De kogte kartofler vare ikke som de skulde være, og der var også sagt fangerne den dag, at de kunde levere dem tilbage imod at få deres penge igen, hvorfor kunde købes anden spise. Denne Trine Mathiesen havde hentet hos spisemesteren nogle og tyve portioner flæsk for hendes medfangne, og i steden for at lade det veje hos spisemesteren, hvor der er vægt og mål, på det alt, som leveres, kan være rigtigt, så lader hun det afveje hos Fischer for at få lejlighed til at gøre larm mellem de øvrige fanger om den slette vægt på flæsket, og dette var årsagen, hvorfor mester Schmidt, som mødte hende på trappen med kartoflerne, gav hende, som han siger, et par ørefigen og jagede hende ind på arbejds-salen.

Hvad klageren anfører om, at spisemesteren sælger pundet af flæsket for 17 sk., er urigtigt, men han skal efter sin taxt levere 2 lod kogt flæsk for 1 sk., der udgør 16 sk. pundet; regnes det nu, at han i det ringeste må give 10 sk. for et pd. råt flæsk, som foruden ildebranden til kogningen indsvinder 6 à 7 lod på et pd., og dernæst at han må, når det udskæres i så små portioner, beholde benene tilbage, så kan han ikke sælge pundet af det kogte flæsk, når det således skal udskæres, ringere end til 16 sk. Den af Fischer anførte såkaldede portions mad er spisemesteren efter

sin kontrakt ikke forbunden at levere, men det er tilladt fangerne, når de enten selv ved at arbejde noget mere end det fastsatte, kan fortjene noget eller have nogen understøttelse fra deres venner, at spise bedre mad end den, som fangerne almindelig får. Denne mad, som består udi tvende gode og ordentlig tillavede retter, havde fangerne forhen fået for 8 sk., og den afgåede Lund leverede på slutningen denne meget rundeligere end forhen. Nuværende spisemester Poulsen sagde, at sådan mad, som hans formand havde leveret dem for 8 sk., kunde han ej forskaffe under 12 sk., men når de vilde være fornøjet med den mad, han lod tillave for sig selv og sine tjenestefolk, så skulde de få den for 10 sk. Dette vilde de ikke, men klagede til mig og vilde, at jeg skulde tvinge manden til at levere dem sådan portion mad, som den forrige spisemester for 8 sk., og da dette ej med billighed kunde pålægges ham, så tillod jeg fangerne, som ej vare fornøjede med portions maden, at lade hente dem bedre mad hos marketenterne i byen. Men neppe havde de forsøgt dette i nogle dage, førend de betænkte sig, og nu toge til takke med at spise hans portions mad for 10 sk., så at der af henimod 30 fanger, som gjorde dette forsøg, nu ere ikkuns 3, som lade deres mad hente i byen. For nu at forekomme alle dispyter ved madens uddeling så må mesterne afvexle hver uge med at være nærværende, når maden afhentes hos spisemesteren, hvorved alting nu er roligt. Hvad som anføres om, at Niels Bentzen skal være slagen af mester Schmidt, er vanskelig efter så lang tids forløb at forklare, men så meget er sandt, at Niels Bentzen er en grov og brutal person, der almindeligen er beskænket om søndagen, og tror at denne tilstand giver ham ret til at gøre, hvad han finder for godt. Det påankede faktum om Gurine Malvig er passeret den 4 december 1798 altså umuligt nu at undersøges, og da jeg nu fordrede mester Schmidts oplysning herom, fremlægger han

mig en bog, som han til sin egen efterretning har holdt over årsagen, hvorfor han straffer fanger, hvoraf herved følger en extrakt, der vil vise, at hun ikke uskyldig er straffet, og at hun ikkuns har fået 12 slag tamp i steden for 25 slag, som i klagen er anført, og har jeg, skønt jeg hver tirsdag formiddag er i Børnehuset for at tale med enhver af fangerne, når de har noget at andrage, ikke erfaret det ringeste derom, uagtet Fischer adskillige gange har talt med mig og kunde have meldt denne sag strax for at undersøges, da mesteren ikke skulde have sluppet fri for irettesættelse, når han havde fejlet. Om det garn, som spindes, bliver haspet urigtig, er ingen fornærmelse imod stiftelsen, men alene for det militaire uld-manufaktur, der må betale det urigtig haspede garn for godt arbejde, hvilket er umuligt for en mester med så mange spindere at påse, og da han ikke kan give sig af med eller har tid at tælle trådene i strængene, så vælger han nogle af fangerne, som han kan have nogen tiltro til, der skal haspe alt garnet, der spindes, og som han kan tiltale, når noget er urigtigt. Disse haspekoner ere meget forhadte af fangerne, som gerne vil, at de skal haspe urigtigt for at bedrage mesterne, hvorfor der opfindes alle mulige historier imod dem af de andre fanger, som er af den tanke, at mesteren bliver tilkendt den urimelige mulkt af 40 dr., når falsk haspning bliver opdaget. Da nu Niels Bentzen og Stålhammer kom til mig for at klage over hinanden, beråbte den første sig på foranførte Trine Mathiesen, som kunde overbevise Stålhammer om, at han havde uret, og da hun blev fremkaldet, så kom der løbende med hende 12 til 16 fruentimmer spindere, som trængte sig ind i stuen, og på spørgsmålet om trætten imellem Bentzen og Stålhammer, vidste ingen at anføre noget, men Trine Mathiesen begyndte at råbe ganske højt, at de havde bedraget mesteren med urigtig haspning, og alle disse fruentimmer skreg på en gang af fuld hals det samme

i ørene på ham, så at jeg blev nødsaget at sige til mester Schmidt at jage dem ud af stuen, og just i det samme kom Fischer til døren, og Schmidt, som troede, at der kom flere ind, som vilde have del i dette optog, løb hen i forsæt at drive dem tilbage, men da han så, det var Fischer, så lod hán ham komme ind, og dette er den sande sammenhæng af den i klagen anførte fortælling, og da der ikke kom noget ud af Bentzens og Stålhammers trætte, så giver det mig grundet formodning om, at dette hele har været opspundet af N. Bentzen og Trine Mathiesen for at gøre mester Schmidt fortræd med at angive, at garnet var urigtig haspet, på det han kunde blive mulkteret på de 40 dr., som de tro han skal betale derfor.

Mester Schmidt er en meget ordentlig mand, der ikke indlader sig privat med nogen af fangerne, som hans formand har gjort, og han gør ingen forskel på dem, hvilket er årsagen, at Fischer, Niels Bentzen og flere af de formuende fanger ere ham imod, og han straffer aldrig nogen, uden at han strax melder det for inspektøren, og kan man ej betage ham denne tilladelse, da han haver rasp- og tugthus-lemmerne under sit opsyn, og hos hvilke nogle få slag strax gør mere virkning end, når man skulde undersøge deres forseelser, hvoraf ellers intet vilde udfindes. Der er i Børnehuset for tiden ialt 415 personer, som skal holdes i orden alene af tvende mestere og en justits sergeant, og de lægge sig næsten alle efter, hvorledes de kan bedrage mesterne, og kan han, når trætte eller støjen imellem dem opkommer, ej altid give sig tid til at undersøge det på det nøjeste, men får altid strax rolighed ved på øjeblikket at straffe, så at det ikke kan tilregnes en sådan mand, om den mindre skyldige bliver straffet, når den mere strafværdige ved snedighed kan gå fri. At tænke sig en sådan snedighed, hvor opfinderen eller ophavsmanden selv rolig benytter sig af en sværm mere dristige og forvovne, der

selv ej agte deres liv for noget, og som glubende ulve tør springe frem og med den dristigste forvovenhed trodse denne ene mand, som de skylde lydighed, agtelse og undergivenhed. Når sådan mand skulde betages noget af denne myndighed, han på stedet bør udøve, da blev al orden hævet. Den tamp, som bruges, er neppe så tyk som en mådelig finger og langt fra ikke af den virkning, som Fischer beskriver, og at mesterne med truende ord kan sige fangerne endel hårde ting, er en sag, der imellem sådanne folk ikke kan undgås og langt fra ikke har den virkning på denne slags folk, som det vilde have på en anden. Hvad Fischers ansøgning angår, om at måtte blive forflyttet til et andet værelse, da kan jeg ikke tilråde sligt. Han er dømt på hans majestæt Kongens nåde for falske bankosedler, har allerede engang deserteret og er en meget snu karl, og har ved at klinke porcellain samt gøre væveredskaber fortjent sig en del penge, der nu beløber sig til 80 dr., der have bestandig været dels i inspektørens og dels i andre af betjentenes bevaring; men han har nu forlangt dem alle selv til bevaring, hvilket sammenholdt med, at han vil forflyttes til et værelse, hvor der ikke kan haves så nøje opsyn med ham, giver formodning om, at han måske kunde have i sinde igen at desertere, da han nu ej mere gør sig håb om at få sin frihed, efterdi hans mange ansøgninger ere ham afslåede. Dette er alt, hvad jeg til oplysning på den vidtløftige klage ved at anføre.

Underdanigst
Koefoed.

Direktøren for anstalten var den gang justitsraad D. Koefoed, som i 1796 fulgte efter sin fader i bestyrelsen af tugt- rasp- og forbedringshuset.

Det kan jo ikke negtes, at selv om gennemlæsningen af foranstående klage og erklæring vel kan fremkalde et

smil ved naiviteten i begge fremstillinger, bliver man dog hovedsagelig i højeste grad alvorlig stemt. Lad være, at meget af det, klagen indeholder, er usandhed eller forvirret og fordrejet sandhed, på dette kan man nemlig være ganske sikker, så bliver der dog altid noget sandt deri, og desværre så meget, at man må betænke, hvormange personer, der have tilbragt kortere eller længere tid af deres liv igennem de 200 år, anstalten har bestået, i disse bundfordærvede forhold, og det såvel i moralsk som i physisk henseende. Man må uvilkårlig tænke på, hvormangen menneskesjæl, der er gået til grunde i denne kloak, hvis opgave fra første færd var at yde bistand til unge og gamle, fattige og lovovertrædere, mænd og kvinder, som trængte til en håndsrækning fra samfundet, og senere udviklede sig til at være også et sted for den faldne til oprejsning. Der fandtes næppe et værre sted, hvor man kunde anbringe sin uven. Det var i denne anstalt, man anbragte et forbedringshus. Navnet var godt nok, meningen vistnok også, men det var i en tid, hvor man i altfor høj grad lod sig nøje med denne kønne overflade. Som vidnesbyrd herpå findes nedenfor anført en velment udtalelse om tugthuset i den danske Tilskuer, årg. 1793, side 667, ret en fremstilling, som er typisk for tiden såvel i form som indhold. Man var midt i begejstringen for de lidende i samfundet og glemte at spørge om, hvorvidt lidelsen var selvforskyldt; modsætningerne berøre jo hinanden. Derfor falder Tilskueren i begejstret extase over en sådan fremtoning, at porten til anstalten står på klem, og at en livsfange er sat til at passe den. Mon man også vilde gøre det samme nu, når man så en kvindefange uden opsyn vadske strafanstaltens stentrappe ud til Christianshavns torv? Man kan ikke vide det, men i begge tilfælde er betisen lige stor.

Den anførte klage viser noksom, hvor forstyrret tilstanden er derinde. Alt og alle imellem hinanden, kvinder og mænd, mordere og tyve, unge og gamle, jøder og

græker, velhavere og fattig folk, pantelånere og ågerkarle, et helt lille samfund af kæltringer, og iblandt denne befolkning, som sulter, når den intet har, drikker sig fuld, når den har noget, arbejder og snyder derved mesteren eller kammeraten, misundelig og hadefuld, er tyv hver i sin næring, løgner og bedrager, som det passer bedst, iblandt denne befolkning lever nogle få overordnede, 2 mestere og 1 justitssergeant med tampen i hånden, altid beredt til at slå løs, og hånden bliver ved den daglige vane meget løs. Det er i virkeligheden billedet efter klagen, uagtet det ganske sikkert er i højeste grad upålideligt, som alt sagt. Og så erklæringen, som gør det meste af klagen til usandhed, og det vistnok med rette, men som ikke desto mindre bekræfter billedet af råddenskaben indenfor murene, som viser mangelen på omsigt i bestemmelserne af gangen i anstaltens liv, men som utvivlsomt tillige beviser, hvad fortiden har forbrudt i denne anstalt ved at undlade at skride ind i rette tid, hvori de økonomiske forhold kan have haft deres part. Hvilken forstyrrelse bringer ikke hele ordningen af forplejningen ind i anstalten, og denne lever med alle døre åbne og med frit samkvem overalt mellem alle, hvor er den ikke upraktisk og til skade for disciplinen!

Året efter, i 1800, kommer direktørens ordre, at arbejdssalene holdes lukkede altid undtagen en time om morgenen kl. 8—9 fra 15 oktbr. til 15 marts, den øvrige del af året fra 7—8, for at fangerne kan hente det fornødne til frokost, endvidere middag kl. 11—1 til afhentning af middagsmaden og hvad der behøves til aften og tillige trække frisk luft. Hvis varm mad kan fås om aftenen, kan en time indrømmes til at afhente den.

Iøvrigt findes i 1800 forskellige klager fra fanger over prygl og dårlig kost m. m., alle ere de prægede af fangesnedighed og ondskab samt løs snak og forsøg på at gøre spektakler og forstyrrelser.

Med alt det foran anførte om anstaltens forhold sam-

menligne man nu den ligeledes foran nævnte udtalelse i »Tilskueren«.

Kære Herr »Tilskuer!«

Den beredvillighed, hvormed De i Deres blade indrykker allehånde skrivelser, forvisser mig om, at De troer den sandhed: at fire øjne se mere end to. På grund heraf har jeg besluttet at fortælle Dem noget glædeligt, som jeg selv har set, og som jeg håber, vil interessere Dem og Deres læsere. Nogle af disse ville måske undres over, at *Kjøbenhavns Rasp- og Tugthus* var det sted, hvor jeg glædede mig; men hvilken erfaren mand bedømmer vel indretninger, bøger eller mennesker efter deres blotte titler og navne? — Dog til sagen. En bekendt af raspemesteren, *Simonsen,* bragte mig og en af mine venner derud, for at vi skulde se et positiv, som denne mand, ved et par tugthuslemmers hjælp, havde gjort, og som kendere havde fundet bekvemt til brug i en landsbykirke.

Denne omstændighed synes vel ikke så egenlig at henhøre til en beskrivelse over Rasphuset, og dog er den ikke ganske uvæsenlig. Thi ligervis som hoveribondens skæbne ofte har beroet på ladefogdens sindelag, så pleje og tugthuslemmer at befinde sig bedre under en menneskekærlig tugtemester end under en bøddel. Og skulde vel den mand, der elsker musik så meget som denne, kunne være en hårdhjertet mand? Øjesynet overbeviste mig siden om, at denne i det mindste ikke var det. Han viste min ven og mig først omkring i de stuer, hvor man kartede og spandt uld. Indbildningskraften, understøttet ved vor egen og andres erfaring, maler gerne deslige arbejdsstuer som mørke, stinkende huller, hvor gustne, belænkede og halvfortvivlede mennesker trælle som lastdyr, og siden udhvile sig på hårde brixe. Men hvad så man her? Tvende rummelige, lyse, luftige og renlige sale, hvor rolige mennesker af begge køn arbejdede med lyst.

Idé om tugthus forsvandt her så aldeles hos os, at vi troede, vi vare i en fabrik, som en velgørende mand havde anlagt, for at skaffe sine trængende brødre og søstre deres nødtørftige ophold. Til bevis på disse sales gode beskaffenhed og beboernes sædelighed kan endnu dette tjene: at to personer af middelstanden, som ere fritagne for det sædvanlige arbejde, og ellers have deres værelse for sig selv, havde, for lysnings skyld, valgt deres plads i den ene sal, hvor de sysselsatte sig med guldsmedarbejde. Derfra kom vi i en sovestue, hvor samme renhed og luftighed herskede. Sengestederne vare forsynede med fjerdyner og rene lagener. Midt i gården stod en bygning, hvori man raspede. Her var naturligvis ikke så lyst som ovenpå, men lige så rent og luftigt. I en sidebygning så vi den for et par år siden opfundne raspemaskine. Her gå de arbejdende ikke rundt, som tilforn i møllen, der nu overmåde sjælden bruges, men de stille sig på begge sider af maskinen, så at støvet falder i midten. Vi stege ned i en kælder, hvor vi fandt samme rene luft som overalt. En karl, der tilligemed nogle af sine kammerater spadserede omkring på gården efter fuldendt dagsarbejde (det var mod aften), havde her sit værksted. Raspemesteren bad ham vise os måden, hvorpå han raspede noget gult farvetræ. Han sprang ned i kælderen og gjorde det forlangte, ikke med slavens frygt, men med det høflige menneskes beredvillighed. Den samme adfærd så vi og både hos den mand, der fulgte med mesteren, da han viste os omkring, og hos de øvrige tugthuslemmer. Hvorledes disse behandles, kan end ydermere sluttes heraf: at portene til gaden stod på klem, og blev åbnet for os af en livsfange; at dørene til arbejdsstuerne og kælderne — de undtagne, hvor et par mordere forvares, — stå hele dagen åbne; at der i sovestuerne på loftet ud til gaden ikke findes jærnstænger i vinduerne; at husets betjentere overlade deres børn i tugthuslem-

mernes vold (vi så en bære spisemesterens barn op på en af arbejdssalene) og endelig, at en student, som for bancoseddelmageri sidder her på livstid, får 25 rdlr. årlig for at holde skole i tugthuset og katechiserer offenlig i kirken. Min ven, i hvis selskab jeg så og hørte alt dette, havde set deslige fængsler i Tyskland, Frankrig og Holland, men et tugthus, hvori menneskeværdigheden blev så meget respekteret, forsikrede han mig, at han ingensteds havde set. Jeg for min del tror også, at man ikke på bedre måde kunde gøre en fremmed bekendt med vor regerings ånd, end ved at føre ham ind i dette fængsel; thi han måtte nødvendig gøre den slutning: behandles tugthuslemmer, som i almindelighed anses for menneskehedens udskud, med så megen mildhed, hvad må der da ikke gøres for statens gode borgere? — og himlen være lovet, at hans slutning er rigtig. Dog hvor der er gjort så meget for mennesket, der vover man at ønske alt! Skulde ikke her, som i Holland, det allerlængste tugthusarbejde kun fastsættes til en tid af *halvhundred år?* eller måske en halv snes år kortere? og skulde ikke også her en commission, som med eget tilsyn og ved tugthusbetjenternes vidnesbyrd forvissedes om lemmernes gode forhold, kunne bemyndiges til at forkorte fængselsårene? Moraliteten vil sikkerlig vinde derved, og at dennes befordring er hensigten af ovennmeldte medfart, ses klarlig. Endnu et par ting ønskede jeg, nemlig dels at rasphuslemmernes fysiske og moralske behandling måtte ganske detailleret ved trykken bekendtgøres, og da, såvidt det var muligt, tjene til rettesnor for de øvrige anstalter af samme slags her i landet; dels at denne beskrivelse måtte oversættes i alle de landes sprog, hvor man har tugthuse, for at man sammesteds, hvor det behøvedes, kunde lære at behandle mennesker som mennesker. Endelig skulde det glæde mig, om enhver, som læser dette brev, vilde søge lejlighed til, selv at overbevise sig om sandheden af det

sagte, og ved at se det kjøbenhavnske tugt- og rasphus føle inderlig fryd, som menneskeven og dansk borger. Jeg er o. s. v.

H. W. R.

En anden udtalelse i Minerva, marts 1790, side 403, har set forstandigere på forholdene, idet den fortæller som noget, man siger, at en i Børnehuset indsat kvinde, som det pålagdes at spinde, var så flink og flittig, at hun ved middagstid kunde være færdig med sit pligtarbejde. Den øvrige tid benyttede hun til at strikke strømper, ved hvis salg hun tjente noget til hjælp til at forbedre sin tilstand med. Mesteren, som var gjort opmærksom på hende, pålagde hende det dobbelte pligtarbejde. Harmfuld over denne behandling af den flittige fange udbryder forfatteren: Og endda skal et menneske have upåtalt magt til efter eget tykke at forøge elendigheden! Nogen må der dog vel og være, som skulde have øje med, at en sådan fængselsofficer ej skulde ustraffet her handle, som ham synes, imod lov og billighed. . . . O, vågner, vågner, I, hvis pligt det er at afværge vold og uforskyldt elendighed!

Over disse udtalelser indgav direktøren en klage og indstillede, at udgiveren af månedsskriftet tiltaltes. Hvad det blev til, ses ikke.

En anden artikel fremkom i Nyeste Skilderi af København, Nr. 11, 26 decbr. 1803. Den skildrer tilstandene i stadens fængsler og støtter sig til et besøg i disse 3—4 år tidligere. Dens udtalelser om Stokhuset er omtalt ved skildringen af dette. Om forbedringshuset siger forfatteren, at anstalten ikke svarer til dens benævnelse, hverken hvad titelen eller indholdet angår. Således komme forbrydere af begge køn, uden hensyn til forbrydelsens natur, i forbedringshuset. Et menneske af anstændig opdragelse, som kommer for en eller anden forseelse derind, om så kun en måned, udsættes for at tabe al følelse for moralitet ved at komme der i selskab med de mest umoralske mennesker. Og hvad moraliteten lider på den ene

side, det lider sundheden på den anden. Henved 150 mennesker af begge køn og forskellig alder ere der den største del af dagen indespærrede i et eneste rum, hvor luften er forgiftet af de mange menneskers åndedræt og den utålelige tranlugt. Det bedste ved hele indretningen er fangernes leje, som synes upåklageligt.

At opmærsomheden for straffuldbyrdelsen på den tid (c. 1800) er bleven vakt såvel hos regering som i publikum, må anses for givet efter det, som foran er anført om anstalten på Christianshavn, som også efter hvad der senere foregår. Overhovedet kan man fristes til at sige, at det ny århundrede uafbrudt beskæftiger sig med at gennemføre en bedre straffuldbyrdelse ved siden af, at straffelovgivningen samtidig underkastes forandringer; men der skal tid til, og der går også mer end et halvt århundrede med til iværksættelsen af de mere indgribende forbedringer. I adskillige år kommer man således ikke ud over den rent indre ordning.

Som et sådant vidnesbyrd om, at man beskæftiger sig alvorligt med straffuldbyrdelsens udvikling, står en erklæring, som er affordret justitsråd Koefoed (1800) om den tilsigtede indretning af anstalten i smag med det ny indrettede tvangsarbejdshus i København. I denne erklæring gives en nogenlunde samlet skildring af Børnehusindretningen, ligesom den også har interesse ved omtalen af anvendelsen af cellen. Denne er nemlig anvendt som straffelokale ved det ny tvangshus, og det er utvivlsom den første anvendelse af cellestraf, som ved planen af 1799 er sat i værk i Danmark. I denne erklæring hedder det:

Når altså en slig indretning (som i tvangsarbejdshuset) skulde finde sted, så udfordredes:

1) At fangerne bestandig skulle være indesluttede, og at mandfolk- og fruentimmer-fangerne ikke måtte være samlede, så at enhver af dem måtte have deres eget

gårds-rum, hvor udi de engang om dagen kunde drage frisk luft.

2) At enhver fange måtte have sin egen seng og for renligheds skyld, når den indkom, blive iklædt stiftelsens egne klæder.

3) At man kunde indføre den så kaldede rumfordske suppe, der med almindelig held er antaget og bruges.

Hvad det første angår, da kan en separation mellem mandfolk- og fruentimmer-fangerne gerne finde sted, da dertil i forhold til det mindre antal fanger i tugthus bygningen gerne kan findes plads, men i så tilfælde da måtte der ske nogen anden indretning med en ny hovedtrappe, foruden den som nu haves, samt skillerum med videre, og alligevel kunde samtale mellem rasphus fangerne og fruentimmerne ikke forebygges, da det dog ikke kunde nægtes de sidste en gang om dagen at komme i den fri luft ned i gården, hvor rasphus fangerne ere indesluttede og have deres lysning.

Ved forbedringshuset derimod ser jeg ingen lejlighed til at få en sådan indretning gjort, da rummet er nu for lidet til det antal fanger, som dertil hendømmes, hvilket på lige plads som tugthus fangerne om vinteren almindelig er 250 til 300 personer og derover, når der ikke er flere end 100 i tugthuset og rasphuset tillige.

Og har man i de senere åringer, ved at påse at hvert køn betjener sig af deres egne latriner, forebygget, at ingen uægte, i stiftelsen af fangerne avlede, børn ere fødte, hvilket almindelig der foregik.

Vel findes der endnu spæde børn i stiftelsen, men enten ere de indkomne med deres dertil dømte mødre eller også ere de fødte af fanger, som har været frugtsommelige, førend de indkom der.

For tiden er fangerne indesluttede hele dagen igennem, undtagen 1 time om morgenen, da de afhente deres brød, $1^1/_2$ til 2 timer om middagen, da de afhente

deres middagsmad og bevæge sig i den frie luft, og 1 time om aftenen, da de afhente deres aftensmad, men desuagtet er der altid en del fanger, som ikke kan indespærres, da de bruges til forretninger i stiftelsen, og derfor nyde et lidet daglig tillæg i deres forplejningspenge, da stiftelsens indkomster ikke ere tilstrækkelige til at lønne frie folk, hvortil almindelig vælges de ældste og skikkeligste af livsfangerne. Således haves to natvægtere, en som assisterer justits sergeanten, der skal indelukke alle fangerne og rasphus lemmerne, samt være til stede ved mynstringen morgen og aften. Tre, som ere mestrene behjælpelige ved at modtage og udveje arbejdet til og fra fangerne, samt holde bog over enhvers arbejde og uddele brødet til fangerne, da disse alene ikke kan overkomme sligt, til at vaske for lemmerne 5 fanger, til at opvarte de syge 3 a 4, til at bortbære natballerne fra de indesluttede rasphusfanger, samt at feje over alt 2, til at reparere husets inventariesager af senge etc. samt værktøjet af rokke og haspe med videre til brug for fangerne haves 2de snedkere og en drejer, der har bestandig arbejde, og om sommeren til at hvidte væggene, reparere tagene og andet forefaldende arbejde bruges en murer og en tømmermand, hvoraf der altid gives nogen, som dertil ere skikkede, foruden andre små forretninger, såsom at opfile og slibe rasperne for rasphus-lemmerne, til om vinteren at sauge brændet for arbejds vinklerne med videre, hvor udi alt bruges nogle og tyve fanger, hvis arbejde, når dertil skulle bruges frie eller håndværksfolk, ville være langt kostbarere, og sætte stiftelsen, der ikkun har få indkomster og neppe nu kan udkomme dermed, langt tilbage. Desuden kan det ikke negtes de rasphusfanger, som arbejde i møllen, at have adgang til gården for at drage frisk luft, da de ellers ikke kan formedelst støven af farvetræet udholde dette arbejde, når de ikke af og til kan komme i den fri luft. Som en følge af denne

separation måtte dernæst ethvert køn af fangerne have deres eget gårdsrum, hvor udi de hver for sig kunde indlades for at tage frisk luft, hvortil vilde udfordres to særskilte gårdsrum for forbedringshuset og to for tugthuset, hvortil ingen plads haves. Men så måtte de til forskellige tider udlades således, at ikkun et køn af gangen var i gården.

Hvad den anden post angår, at enhver fange skulde have sin egen seng, og at stiftelsen skal forsyne dem alle med klæder for at kunne holde renlighed imellem fangerne, da er dette en højst nødvendig sag, da nogle, i særdeleshed de, som på kort tid inddømmes her fra staden, ere som oftest fulde af utøj, fnattede og næsten nøgne, og så slet forsynede, at de hverken have linned, strømper eller sko, hvortil stiftelsens formue ikke er tilstrækkelig, da der til et antal af 450 fanger, som er det, man i det ringeste måtte anskaffe klæder til . . . . . vilde blive en årlig udgift af circa 12 à 1300 rdl. Vel haves om sommeren ikke så stort et antal fanger, men om vinteren er der altid over 400 personer, så at ikke ringere forråd af klæder kunde anskaffes. At forandre fangernes senge, således at ikkun en person skulde ligge i hver eng, vilde, om det skulde ske på en gang, medtage megen bekostning, men når sligt efterhånden, ligesom de nu brugelige senge gå i stykker eller forfalde, kunde ske, så håber jeg, at stiftelsen selv kunde afholde denne bekostning.

Den tredie og vigtigste hovedpost er fangernes forplejning, men forinden jeg herom nærmere ytrer mig, må jeg først anføre.

Forplejningen for nærværende tid besørges af en spisemester, med hvem der contraheres, og som efter en ham sat taxt skal forsyne fangerne med de fornødne fødevarer, imod at de betale ham af deres dagpenge, og er portionerne således fastsatte og inddelte, at der altid kan haves varm mad for 1 sk. og andre ting, såsom

flæsk, smør, kød, kartofler etc. for 1 til $^1/_2$ sk., og har det fra de ældre tider af altid været brug, at fangerne have fået deres dagpenge leveret i contant hver morgen for derefter at kunne anskaffe sig den fornødne føde. Foruden disse dagpenge leveres der enhver fange $1^1/_2$ pd. brød in natura.

Således have forbedringshus fangerne 21 sk. ugentlig, nogle af de gamle livsfanger 25 sk., vaskerpigerne $33^1/_2$ sk., rasphusfangerne $31^1/_2$ sk. Fanger, som have husets forretninger, samt de af rasphusets, som arbejde i møllen, 45 sk., alt efter deres arbejdes beskaffenhed.

Dernæst har det altid været fangerne tilladt, når de ere færdige med det for dem fastsatte arbejde, at arbejde mere, hvorfor de have erholdt betaling, da man har troet, at hensigten, hvorfor de skulle være i stiftelsen, alene har været, at de skulle berøves deres frihed og holdes til arbejde, samt har man holdt for, at denne opmuntring har været det bedste middel til at afvænne dem fra dovenskab, der for største del er hoved årsagen, hvorfra de fleste forbrydelser af de i forbedringshuset inddømte have deres grund. At lade dem arbejde over det fastsatte i stiftelsen, og der efter lade dem få betalingen, når deres straffetid var udløben, kan ikke finde sted hos den forbryder, der på livs tid er inddømt, og af de fanger, som ere dømte på kortere tid, som egenlig er forbedringshus fangerne, ville der sandelig findes meget få, som ville tænke på fremtiden og samle sig nogen fortjeneste til den tid, de skulle løslades, hvilket den, der daglig har med slige folk at bestille, bedst kender, foruden at man af erfarenhed tillige kan se, at der iblandt det slags folk af 100 næppe ere 3 à 4, endog iblandt frie folk, som i henseende til deres økonomi handle eller tænke på mere end den nærværende dag uden at gemme noget til fremtiden. Rasphusfangerne er det ligeså tilladt at arbejde ved uld spinderiet, når de ere blevne færdige med det dem på-

lagde parti farvetræ, da de indlades paa tugthusets arbejdssale.

Og anser jeg dette af nødvendighed at må ske, da man ved deres arbejde med farvetræet, som raspes i spåner, ikke kan lade dem have lys, og de om vinteren fra kl. 4 sent om eftermiddagen ikke kan se at arbejde, udi hvilken tid de måtte være uden beskæftigelse, hvoraf følgen blev, at disse for den største del ryggesløse og snu folk ville pønse enten på desertion eller måske på opstand, når de ikke havde noget at foretage sig, da man ikke udi deres mange arrester, hvor ikkuns tvende ere forsamlede, og de til raspningen have mukkerter, tange og andet redskab, kunde have sådan tilsyn med dem, som når de oplukkes samlede på salen, udi hvilken tid deres arrester efterses, samt værktøjet bevares, på det de om natten ikke skal have sligt.

Denne indespærrelse vilde også have altfor megen indflydelse på deres helbred, om de efter at have arbejdet sig varme ved det stærke raspearbejde skulde om vinteren hele aftenen førend deres sengetid være indesluttede udi kulde og frost, hvoraf følgen blev, at de fleste kom til at ligge på sygestuerne til bekostning for stiftelsen, foruden at mange af dem vilde lide så meget på deres helbred, at de, når deres straffetid var udløben, vilde være uskikkede til at foretage sig sådant arbejde, hvorved de kunde ernære sig og altså måtte falde fattigvæsenet eller det offenlige til byrde. Dette såkaldede extra eller fri arbejde, som fangerne forrette, beløber sig sædvanlig til en trediedel af det, som for stiftelsen forfærdiges, hvilket, da ingen uden den, som kan forrette fuldt arbejde, kan fortjene noget selv, forårsager, at enhver stræber for at bringe det så vidt, at han kan tjene noget for sig selv, der overhovedet regnet, kan blive fra 1 til 2 sk. om dagen, som er for dem en ikke ubetydelig hjelp til dagpengene.

Det er unægtelig, at slet føde giver syge og kraftløse mennesker, men intet bedre bevis kan haves for, at fan-

gerne her blive forplejede med sund og god føde, end når man betragter tugthusfangerne, som dels på livstid og dels på lang tid ere inddømte, da disse alle se sunde og stærke ud og ere langt raskere end forbedringshusfangerne, der for største del enten ere syge, førend de ankomme, eller også have udi arresterne, medens de ere under tiltale, lidt så meget, at de på de få måneder, som de ere der, ikke kan retablere deres helbred. Og hvad fangernes nærværende forplejning angår, da, uagtet måske privat had mod nærværende spisemester, der formodentlig af den årsag har frasagt sig sin forretning, samt også for største del ugrundede klager af fangerne, der mærkede, at han blev efterstræbt, har jeg som oftest funden maden upåklagelig, hvorpå ej større bevis kan haves end vedlagte sygeliste fra doktoren til afvigte uges udgang den 30 august, hvorefter der ikkuns findes . . . . . 19 syge, hvorfra afgår:

frivillige fanger, og altså stiftelsen uvedkommende, hvoraf en er fra forstanden	3
indsatte, under action værende, inqvisiter fra forskellige arrester	3
som er indkommen befængt med venerisk svaghed	1
en 74 års gammel mand nr. 18	1
samt med fnat og udslet befængte, hvormed de fleste dels fra politiarresten og dels fra de andre arrester indbragte fanger ere beladte	5
	13 —
Igen ikkuns . . .	6 syge,

som af et antal af 313 fanger, indesluttet udi et så lidet rum som Børnehuset, ikke kan komme i betragtning, og visselig vilde være større, dersom fangernes forplejning var så yderlig slet, som den måske kan være udskregen for af en eller anden, der muligen vil søge at gøre sig vigtig ved at dadle og forebringe ting, som han efter sit

indskrænkede begreb, som oftest forestiller sig fra et urigtigt synspunkt. Fangernes forplejning består udi kødsuppe, når priserne er derefter, gule eller også grå ærter samt kål, hvoraf de tvende sidste almindelig koges på salt kød eller flæsk, og leveres fangerne heraf $^3/_4$ pot for 1 sk., grød $^1/_2$ pot for 1 sk., og vælling eller havregrynssuppe 1 pot for 1 sk., og til eftermad eller sul får de flæsk, salt kød, kogte tørre sild eller såkaldet tørre jyder, kogte kartofler, samt ost og smør i portioner til $^1/_2$ og 1 sk., efter samme vægt som taxterne for deslige varer bestemmes for høkeren her i byen, og om sommeren sur mælk.

Endskønt nu forestående, nemlig kål, ærter, gryn, flæsk, kartofler etc., som gives fangerne særskilt, hver for sig, er det samme som sammenrørt og kogt under et udgør den såkaldede rumfordske suppe, så er der dog ingen tvivl om, at jo denne, når man kunde indføre den, vilde være langt bedre, og især om det kunde ske på den i tvangsarbejdshuset indførte måde, at fangerne ingen dagpenge fik, og at de alle bleve satte på den samme forplejnings fod.

Det første vilde, når man på engang fratog fangerne deres dagpenge samt nægtede dem den liden extrafortjeneste, de nu have ved at arbejde for egen regning, foruden at enhver vilde beflitte sig på dovenskab, da ingen flittigheds opmuntring mere kunde finde sted, forvolde misnøje, der måske kunde gå over til opsætsighed og oprør, som vanskelig med det lidet antal betjentere, børnehuset formår at lønne, vilde kunde forebygges, og det sidste vilde ikke lade sig gøre, formedelst at der i forhold til enhvers sværere eller lettere arbejde er fastsat dem flere eller færre dagpenge, som, når føden derefter skulde uddeles, vilde foranledige megen uorden . . . . . .

Det er så langt fra, at jeg er imod at indføre den rumfordske suppe, at jeg tvertimod hellere ønsker samme og tror, at den, om nogen forandring med forbedring skulde foregå, med megen nytte kunde anvendes, samt

at den i tvangsarbejdshuset indførte diæt med at give fangerne tvende gange vand og brød, samt engang rumfordsk suppe om dagen, tillige med de ensomme fængsler, og at holde dem bestandig indesluttede og adskilte fra al samkvem med andre, vilde være den bedste måde at tæmme den der inddømmende del mennesker på; thi at tænke på at forbyde fangerne at le eller tale højt, som i tvangsarbejdshuset er sket, tør jeg ikke foreslå, da dette næppe vilde kunne overholdes i børnehuset og meget påtvivles, om det bliver andet end ved forbudet der . . . .

Meget vel ved jeg, at der urgeres på, at fangerne i Børnehuset drikke kaffe og brændevin, hvilket man sågar vil sige at gå langt videre end burde ske, men dette er noget, som den, der uden fordom eftertænker sagen, lettelig må indse ikke at være så hyppig, som det er udskregen for, thi når en fange af 3 sk. om dagen skal have frokost, middags- og aftensmad, samt undertiden lidt tobak til at tygge, som endog er gavnligen for helbreden, så bliver der ikke meget tilovers til brændevin og kaffe. Det er forbudt spisemesteren at sælge mere end en såkaldet sopken til en fange om dagen, og har jeg ved at erkyndige mig om, hvor meget brændevin der afsættes, bragt i erfaring, at der udsælges til fangerne 1 tønde brændevin i 14 og højst 13 dage, som er i det højeste 9 à 10 potter om dagen.

Regnes nu $^1/_4$ pægel til hver sopken, så udkommer daglig 144 à 160 sopkener, der for et antal af circa 320 mennesker ikke kan siges at være formeget. Denne virkelig skadelige drik, når den misbruges, kan og er ofte højst nødvendig for den, der haver stærk arbejde, da den for rasphusfangen, når han er varm og svedt, brugt med måde, til et stykke brød, kan have samme styrkende virkning som et glas vin for den mere forfinede eller formuende mand . . . . . .

Skulle det være hans majestæts villie, at en sådan indretning som i tvangsarbejdshuset skulde finde sted såvel

i henseende til forplejningen som adskillelsen samt de ensomme fængsler, så ville dertil udfordres langt flere bygninger og rum, end for tiden haves i Børnehuset, hvorover jeg, som ikke bygningskyndig, ej er i stand til at gøre nogen calculation, skønt jeg forudser, at dertil foruden flere betjenters lønninger ville udfordres betydelige capitaler til første indretning, foruden de derved årlig forefaldende flere bekostninger . . . . . .

Hvad de ensomme fanger angår, kan disse ikke i forbedringshuset have den virkning som i tvangsarbejdshuset, hvor de, som der for en eller anden forseelse i stiftelsen hensættes, når de komme ud derfra, efter rygtet ligefuldt skal udtjene den fulde straffetid på arbejdssalene, hvilket der kan ske, da stiftelsens direction er deres dommere, og altså tager enhver fange sig iagt for, at hans arrest ej bliver længere, men i forbedringshuset bortfalder denne frygt, da direktøren vel for en og anden forseelse kunde til straf sætte dem derind, men den ryggesløse, som der er inde på nogle måneder, bekymrer sig lidet, om han sidder der 8 à 14 dage, da han ved, at hans straffetid derfor ikke kan forlænges. Og endelig måtte det endvidere tillades mig at anmærke, at dersom sådan hovedforandring med fangernes behandlingsmåde skulde foregå, da fangenskabet så virkelig bliver hårdere, end nu er og det begreb, lovene dermed for nærværende tid forbinder, så vilde en forandring derudi måske være nødvendig i henseende til bestemmelsen af straffetiden, der i så tilfælde synes at burde forkortes og som en følge deraf kunde de nærværende fanger i forbedringshuset vel ikke underkastes et hårdere fængsel end det, de ere dømte til; tillige er jeg af den formening, at der udi dette hårdere fangenskab måtte ske undtagelse for dem, som hendømmes til at aftjene bøder for ulovlig krohold eller bønder for gårdforsiddelse, der skal aftjene de pådragne skatterestancer, da deslige fanger ikke kan anses som forbrydere,

men alene som et slags gældsarrestanter, foruden andre deslige tilfælde, som her ej kan opregnes.

Dette er, hvad jeg på anmodning af højvelbårne hr. kammerherre og præsident Moltke har fundet fornøden at anmærke i henseende til en sammenligning mellem Børnehuset og tvangsarbejdshuset her i staden, samt hvor vidt jeg holder for, at de i sidste stiftelse gjorte indretninger, kan enten strax eller med tiden under visse forudsætninger være anvendelige på forbedringshuset, og skal det være mig særdeles kært, om noget deraf måtte værdiges opmærksomhed.

København d. 5 septbr. 1800.

D. Koefoed.

Imidlertid var man kommet til erkendelsen af, at den i 1790 foretagne adskillelse mellem tugt- og forbedringshus i flere henseender kun var nominel, og at det fornemmeligst galdt om at fastslå principer for en ordning af straffuldbyrdelsen, der kunde komme til at stå i virkelig samklang med, hvad tiden anså for straffens opgave. Dette fandt sit udtryk i en forestilling fra cancelliet til kongen, en forestilling, som meddeles helt ud her, fordi den i samling viser, hvad det er, man vil tilstræbe:

I en tidspunkt, da det største antal af forbrydelser i de danske stater straffes med offenligt arbejde, kan der næppe være nogen genstand, justitsen og dens håndhævelse vedkommende, som i højere grad fortjener regeringens opmærksomhed, end de indretninger, i hvilke dette strafarbejde bør ydes; thi, dersom disse ikke svare til deres hensigt, må selv de bedste kriminelle love blive uden virkning; uden at forbedres ved straffen vil forbryderen, ved gentagne misgerninger, trodse justitsen, og denne, i stedet for at værne om den offenlige sikkerhed, tabe sin agtelse, kraft og tillid.

De arter af strafarbejde, som landets almindelige love have sanktioneret, ere: slaveri eller fæstningsarbejde i

jern, og arbejde i tugt-, rasp- og forbedringshusene. Fattigvæsenets bedre organisation har derhos foranlediget, at arbejde i tvangshuse er bleven indført i København. Indretningerne i fæstningerne og i tugt- rasp- og forbedringshusene have hidtil været således beskafne, at de, som hendømmes til strafarbejde på disse steder, måtte, enten under arbejdet, eller i det mindste i en fælles bolig, være samlede; men, at det er skadeligt for moraliteten, når flere hundrede mennesker, hvis alder, begreber, sindelag og forbrydelser, ere aldeles forskellige, skulle leve, arbejde og behandles på en og samme måde, kan ikke være tvivl undergiven. I stokhusene skelnes vel imellem de ærlige og uærlige slaver; men den grove forbryder, som enten for en lang tid, eller for bestandigt, er berøvet sin frihed, må, efter indretningens natur, deltage i fæstningsarbejdet med enhver almuesmand, som der ifølge forordningen af 6 decbr. 1743, afsoner de ham, endog for de ringeste forbrydelser idømte bøder. Rasp- og forbedringshusene gemme ligeledes den egentlige misgerningsmand, der kendes skyldig til at berøves friheden i flere år, på samme tid, som den kåde eller slet opdragne yngling eller pige revses for sin brøde, ved i måneder, uger eller dage at tvinges til at arbejde med hin. Kun i tugthusene, hvor fangerne hendømmes på livstid, har de grovere forbryderes adskillelse fra de øvrige hidtil været mulig, ligesom og der en mere passende fordeling af arbejdet har fundet og fremdeles kan finde sted, når disse tvangsanstalter gives en større udvidelse. At den, som ikke kan betale de bøder, hvilke hans uformuenhed hindrer ham fra at udrede, sættes i klasse med misdædere, kan ikke andet end forvirre begreberne om det virkeligen strafskyldige i begges handlinger; og når den, som har forbrudt sig med overlæg, idømmes et tvangsarbejde af samme beskaffenhed, som det, der pålægges ham, der forså sig i overilelse eller af ubesindighed, opstår letteligen tvivl om straffelovenes retfærdighed. Det er, ved de resolutioner, som ligge til

grund for plakaten af 15 jan. 1790 og 30 novbr. 1792 (angående Børnehuset på Christianshavn og tugt- og forbedringshuset på Møen) såvelsom ved forordningèn af 12 juli 1799 om kronarbejdet i Norge af hs. Majestæt bifaldet: »at de grovere forbrydere skulle adskilles fra dem, som blot til rettelse eller forbedring blive hensatte til offenligt arbejde«; og, »at den legemlige straf, som i mangel af bøden bestemmes for sådanne uformuende, der have begået forseelser, bør være mildere, end den loven fastsætter for virkelige misgerningsmænd«. I overensstemmelse med disse lovgivninger, samt på grund af sagens natur og hvad ovenfor er anmærket, har det kongelige danske cancelli, ved en allerunderdanigst forestilling af 14 juni d. å., for hs. Majestæt andraget på en forandring i henseende til de offenlige indretninger, der have strafarbejde til genstand. Cancelliets forestilling er i det væsenlige af følgende indhold:

Slaveriet, den ældste af disse indretninger, synes at være den, der mindst af dem alle svarer til sin hensigt. Det offenlige arbejde, som ved samme tilvejebringes, er forbunden med så betydelige bekostninger, at disse efter rimelighed må overstige arbejdets værdi; men staten lider et endnu større tab derved, at indretningen efter sin beskaffenhed må kvæle alt håb om forbryderens moralske forbedring. Den til sine lænker bundne slave vænnes til denne tilstand, som den ulykkelige til sin elendighed, og ved stedse offenligt at fremstille sig og sine misgerningers mærker, blive disse ham ligegyldige; ligegyldigheden går over til frækhed; hver følelse af det gode, som endnu kunde fremspire i hans sjæl, undertrykkes, og han fortvivler om nogen tid mer at vinde de menneskers agtelse, som vare vidner til hans skændsel. Disse derimod opvækkes måske til medlidenhed, i stedet for til afsky for misgerningen og til agtelse for retfærdigheden, som straffede den. Det indses ej, hvorfor de til fæstningsarbejde dømte slaver skulle behandles anderledes, end de til straf-

arbejde dømte førbrydere, og hvorfor de udmærkede ved lænker (om hvis utilstrækkelighed til at hindre deres undvigelse erfaringen afgiver det uimodsigeligste bevis) skulle udgøre en klasse for sig. Misgerningens natur udkræver ikke en sådan klassifikation; thi de forbrydelser, for hvilke de ældre love satte fæstningsarbejde, ere ikke større end de, som tugt-, rasp- og forbedringshusenes lemmer have begået, og for hvilke disse, efter mildere grundsætninger, blive straffede ligeså hårdt, skønt på en menneskeligheden ikke så dybt nedværdigende måde. Det er retfærdigt, at forbryderne, som krænke borgersamfundets fred, berøves den frihed, de have misbrugt; det er billigt, at de, i stedet for at arbejde for sig selv, nødes til at arbejde for staten, som de fornærmede; men disse grunde tale kun for hensigtsmæssigt strafarbejde i almindelighed, ikke for slaveri i særdeleshed, med mindre det var afgjort, dels at slaverne ikke på anden måde kunde arbejde til større fordel for det almindelige, dels at straffens hensigt, som er statens sikkerhed, forbryderens egen moralske forbedring og andres afskrækkelse fra lige misgerning, ikke kunde sikrere og hastigere opnås. Slavearbejdet kan ikke være mer indbringende, end det, som i tugt- og rasphuset finder sted; thi fæstningernes indretning gør det umuligt at beskæftige slaverne til alle tider på dagen; den medfører derhos, at disses offenlige arbejder må indskrænkes til visse slags. I tugt- og rasphuset kan derimod enhver arbejdstime benyttes, og enhver forbryders kræfter anvendes på en sådan måde, at hans dagværk ikke alene erstatter det offenlige bekostningen på hans afstraffelse, men endog kommer stiftelsen til fordel; disse tvangsanstalter have tillige det forud for slaveriet, at de ved en forbedret indretning kunde give lejlighed til forbrydernes beskæftigelse med arbejde endog af langt strængere art, end det, som i fæstningen kan gives; ligesom de og kunde tillade misgerningsmændenes tilbørlige adskillelse, såvel efter deres forbrydelsers beskaf-

fenhed, som efter deres forskellige, mere eller mindre fordærvede tænkemåde og handlemåde. Endeligen er det og unægteligt, at den betryggelse, der haves mod forbrydere, som i tugt- og rasphusene ere under bestandigt tilsyn inden stiftelsens mure, må være langt større end den, der kan tænkes mod slaver, hvis arbejde under åben himmel må nødvendig give anledning til deres undvigelser. Dette bestyrkes end mere ved indhentede oplysninger; thi med disse er det godtgjort, at af henimod 200 slaver, som ere indsatte i Københavns og Kronborg fæstninger, ikke mindre end 36 ere bortrømte i en tid af $^3/_4$ år, og at altså 1 kan regnes som undvegen for hver uge; når derimod af det dobbelt større antal fanger, som bevares i Christianshavns og Møens tugthus, næppe 1 eller 2 om året have fundet lejlighed til at undkomme.

I betragtning af hvad således er anmærket, er cancelliet af den formening: at det i alle henseender vilde blive gavnligt for det almindelige, om tugt- og rasphusarbejde, i forskellig grad, substitueredes det strafarbejde, som hidtil for slaverne har fundet sted. Cancelliet anmærker, at det er hs. Majestæts villie, at forbedringshusenes bestemmelse skulde være aldeles forskellig fra tugthusenes: at lovenes mindre skyldige overtrædere skulde modtages i de første med skånsel, og kun de grovere forbrydere inddømmes i de sidste til straf for gentagne onde handlinger, men at denne velgørende hensigt aldrig tilfulde vil kunne opnås, med mindre straffeindretningerne, endog i henseende til stedet, aldeles fraskilles fra dem, der have den skyldiges forbedring til genstand; thi sålænge tugthusfangerne forblive, som hidtil, under samme tag og tilsyn som de, der indsættes i forbedringshusene, vil enhver adskillelse i henseende til arbejdet være utilstrækkelig til at fremme øjemedet; og blot tanken om, at den mindre skyldige, hvis brøde kan forsones med nogle dages eller ugers arbejde i fængsel, sammenblandes med den groveste misgerningsmand, vilde bortfjerne de indtryk, som en

forholdsmæssig billigere behandling ellers måtte opvække. Forbedringshusenes nuværende bestyrelse gør det tillige umuligt for den eller dem, til hvilke denne er overdraget, tilbørligen at sørge for, at de, som udgå derfra, sættes i stand til at ernære sig på lovlig måde og således at undgå anledning til nye forbrydelser. Cancelliet formener derimod, at en nærmere forbindelse mellem de indretninger, der have den skyldiges forbedring til hensigt, og dem, hvis øjemed er de trængendes understøttelse, vilde gøre denne, så aldeles nødvendige, offenlige forsorg for de hjælpeløse mulig, og derved betrygge det almindelige for, at de, som efter at have lidt for deres forbrydelse, gaves borgersamfundet tilbage, ikke overlodes til mishåb, og ikke ved mangel forlededes til nye laster. Også anmærker cancelliet, at ligesom det er nødvendigt for staten i almindelighed, at forbrydernes antal formindskes, så er og dette en genstand af særdeles interesse for et vel indrettet fattigvæsen; thi det er fornemmeligen de personer, der udgå fra straffeanstalterne, som, berøvede næringsvej og ude af stand til at fortjene udkomme for sig og familie, må falde fattigvæsenet til byrde; det vilde følgeligt være fattigvæsenets bestyrere yderst vigtigt, at kunne anvende den muligste opmærksomhed på denne klasse af mennesker; at kunne, endog medens straffetiden varede, være betænkt på at lægge grund til disses videre forsørgelse, samt ved hensigtsmæssige foranstaltninger beskæftige deres virksomhed, når de igen måtte overlades til dem selv, og komme dem til hjælp, såfremt deres egne kræfter ikke skulde være tilstrækkelige. Tvangsarbejdshuse, under de mænds bestyrelse eller tilsyn, hvem fattig-forsørgelsen påligger, vilde derfor efter cancelliets overbevisning være den eneste slags offenlige indretninger, ved hvilke forbedringshusenes egenlige og velgørende hensigt kunde opnås.

Til dette øjemeds opnåelse har cancelliet indstillet til hs. Majestæts bifald følgende forslag;

a) At det fornødne antal særskilte forbedringshuse eller tvangs-arbejdsanstalter, til foromtalte øjemed, på bekvemme steder, måtte vorde indrettede, hvori de, som dømmes til offenligt arbejde på bestemt tid, for mindre betydelige forbrydelser, og de, som ved sådant arbejde skulde afsone bøder, kunde hensættes.

b) At tugt- og rasphusene, som strafanstalter for grovere forbrydelse, og for sådanne, som have gjort sig skyldige til frihedens tab for livstid, måtte gives en sådan forbedret indretning, at de, som bevares deri, tilbørligen kunde adskilles ved arbejdet, og dette, med hensyn til forbrydelsernes grad, gives den fornødne strænghed.

c) At de forbrydere, som efter lovene burde straffes med fæstningsarbejde, måtte inddømmes til arbejde i tugt- og rasphusene, i lige så lang tid, som den, de ellers havde at tilbringe i slaveriet.

d) At lemmerne i de nuværende forbedringshuse, såvel som de, der anden steds afsone bøder ved offenligt arbejde, måtte overtages i de nye indrettede arbejdshuse, såsnart omstændighederne sådant kunde tillade, og slaverne ligeledes afleveres til tugt- og rasphusene, såsnart de nødvendige foranstaltninger til deres modtagelse ere trufne. Samt

e) at bekostningerne på disse foranstaltninger og nye indretninger forskudsvis måtte afholdes af hs. Majestæts kasse.

Efter antallet af de forbrydere af begge køn at regne, som årligen inddømmes til forbedringshusarbejde, vilde efter cancelliets formening, 1 efter disse grundsætninger indrettet ny tvangsarbejdsanstalt være fornøden for København og Københavns amt; 1 for den nordre og vestre del af Sjælland; 1 for den sydlige del af Sjælland tilligemed Lolland, samt de flere under Lollands stift hørende øer, og i det højeste 1 for hver af rigets øvrige stifter. Fattigvæsenets tvangsarbejdsanstalt i hovedstaden

vilde, ved at gives en større udvidelse, kunne opfylde ønsket om et virkeligt forbedringshus for København og Københavns amt, og direktionen for fattigvæsenet er villig til at overtage bestyrelsen deraf, efter de samme grundsætninger, som ved den allerede værende tvangsarbejdsanstalt for betlere, ere prøvede og befundne hensigtsmæssige. Tugthuset i Stege på Møen vilde, når livsfangerne forflyttedes til det nuværende tugthus på Christianshavn, ligeledes kunne afgive et passende forbedringshus, og det formodes, at lignende indretninger, på de øvrige steder, skønt aldeles nye, dog uden store bekostninger, kunde være at indføre. Endeligen har cancelliet udbedt sig hs. Majestæts befaling til, efter correspondance med de øvrige kongelige collegier og andre vedkommende, at fremkomme med en omstændeligere plan til tugt- rasp- og forbedringshusenes indretning, i overensstemmelse med de her berørte grundsætninger, samt forslag om midlerne, ved hvilke de dertil fornødne fonds kunne være at tilvejebringe. —

På denne cancelliets forestilling har det behaget hs. Majestæt, under 18 juni d. å. (ɔ: 1802), at resolvere således: Vi bifalde samtlige cancelliets indstillinger, og ville, at det inden sex måneder indkommer med den lovede plan til tugt- rasp- og forbedringshusenes hensigtsmæssige og på de i denne forestilling antagne grundsætninger bygte indretninger«. —

I overensstemmelse med de foran anførte principer bestemte pl. 17 juni 1803, at tugt- rasp- og forbedringshuset i København skulde indrettes til forbedringshus eller tvangsarbejdshus for København og en Del af Sjælland, og at der i København skulde opføres et nyt tugthus for grovere forbrydere, dømte på livstid, for hele Danmark. Der udsås grund, og tegninger approberedes og indsendtes i 1804 til amterne i Jylland. I lige måde var et tvangs- arbejds- eller forbedringshus påtænkt opført i Sorø for det nordlige og vestlige Sjælland, men

alle disse planer kom imidlertid til at hvile, og en kommission nedsattes 1806 for at træffe foranstaltninger til at afhjælpe det mest påtrængende i selve tugthuset på Christianshavn.

Medens der således forhandledes om principielle spørgsmål, gik livet sin gang i Børnehuset, mindre ulemper voxede frem, og andre forsvandt. I 1801 bestemmes, at personer, som ønske at tale med en fange, først skal henvende sig på kontoret med deres ærinde; dette skete for at forebygge uorden, tyveri og maskepi mellem de løsladte fanger. Ikke desto mindre har portneren i 1806 skænket brændevin til fangerne og tilladt samtaler mellem dem og besøgende.

De døde begravedes tidligere af andre fanger, ved hvilken lejlighed det kunde hænde, at en eller anden tog anledning til at echappere. Fra 1792 begravedes fangerne af anstaltens egne folk. Mordere skulde efter frd. 18 decbr. 1767, når de døde, køres bort på rakkerens sluffe. I 1799 indstilledes, at en slig fange måtte blive begravet som andre fanger af hensyn til skandalen og optøjerne ved kørselen på rakkerens sluffe. Om en livstidsfange, som døde nogle måneder efter indsættelsen, hedder det som noget ganske enestående: »han blev afhentet og begravet af sine venner«. Det var en ganske ung bondekarl, afholdt og vel omtalt i sin hjemstavn. Præsten havde afvist ham fra skriftemål. Derover harmedes han således, at han overfaldt præsten i hans hjem om natten med »nævehug, jordskuf og knivslag«, og derfor var han bleven dømt på livstid.

Noget ganske nyt, en ret mærkelig misforståelse af straffens betydning, som kun kan forstås ud af tidens ufordøjede humanistiske bestræbelser, er tilladelse til fangen at afbryde straffen, »for at han kan rejse hjem og passe sin dont«. Denne foranstaltning begynder i 1802, men vedbliver ind i 1807 og 8. Det er åbenbart ikke nogen almindelig regel, man vil indføre, — der nægtes således en

at rejse for at bjerge sit hø, en anden for at se til sine ejendomme, — men har vistnok været en slags præmie for den bedre fange. En kvinde rejser hjem i 3—4 dage på egen bekostning og amtets bevogtning; dette er altid betingelserne for, at rejsen indrømmes. En anden rejser hjem for at høste. En rejser hjem for at begrave sin kone, en anden for at barsle. En slagter er borte i slagtetiden, en anden er hjemme til barnedåb. At den slags overdreven liberalitet afføder rygter, som intet har for sig, er naturligt; således fortælles der, at en urtekræmmer fra Christianshavn, som er indsat i forbedringshuset, af og til får lov til at gå hjem og passe sin butik.

Som noget ganske særegent må det også opfattes, at man i 1804 løslader en kvindefange ganske *betingelsesvis*, »hvis hun begår en ny forbrydelse, indsættes hun igen.«

Foranledningen til nedsættelsen af den foran nævnte kommission var en skrivelse af 8 septbr. 1806 fra direktøren for tugt- rasp- og forbedringshuset med oplysninger om forholdene i anstalten.

Efter denne var der i kort tid begået 3 mord, flere selvmord, og et uforholdsmæssigt antal fanger døde af en ondartet sygdom. Som årsager anføres mangel på plads:

I det såkaldte tugthus alene findes ialt	262.
I forbedringshuset mdf. og kdf.	289.
Tilsammen . . .	551.

Rummet er oprindelig indrettet til 300. Til de 182 mdf., som sidde i tugt- og rasphuset, deriblandt 47 slaver, undvegne fra fæstningen, haves kun adskilte bevaringssteder til 32 personer. Dette tilligemed det mangelfulde tilsyn med disse, som behøve streng bevogtning, har fremkaldt opsætsighed og mytteri. Man har måttet anvende de ældre korporlige straffe, og mesteren må straffe øjeblikkelig og korporligt for at opretholde disciplinen.

Fangen kan ikke leve af $1^1/_2$ pd. brød og 3 sk. daglig; han må modtage hjælp af bekendte og slægtninge

udenfor anstalten og søge at tjene noget overarbejde. Således få fangerne penge imellem hænder, og deraf opstår en stor del uordener.

Mangel på renlighed, rummelige lokaler og alimentation in natura, som ganske vist er dyrere, har medført smitsomme sygdomme.

Der behøves tilbygninger, et stort antal bevogtere, adskillelse af kønnene, forandret forplejningsmåde, renlighed, og dertil behøves bade og forråd af klæder. Begge de sidste er der mangel på.

Man kan ikke vente, til det ny tugthus bliver opført. Interimistiske foranstaltninger må træffes.

I henhold til foranstående skrivelse indstiller cancelliet 26 septbr. nedsættelsen af en kommission. Denne befales ved rsk. af samme dato at sammentræde for at undersøge og uopholdeligen at *føje* de foranstaltninger, som ere nødvendige til sikkerheds og ordens overholdelse i tugt- rasp- og forbedringshuset i København, samt til fangernes bedre pleje og de syges helbredelse, »hvor hos I have at påse, at ikke altfor store omkostninger anvendes på de af Eder føjende blot interimistiske foranstaltninger«. Til medlemmer af kommissionen udnævntes præsidenten i cancelliet Kås, deputeret i samme Knudsen, direktøren i anstalten Koefoed, justitiarius i fattigvæsenets politiret I. H. Bærens, kirurg Falkenthal, og til disse kom senere borgmester Bang. Kommissionen trådte sammen 27 oktbr. 1806. Den bestemmer, at frispinderiet indrettes til hospital for adskillige svage, gamle og arbejdsudygtige fanger, som ere idømte vanærende straffe og ikke have beslægtede ude, som kunne tage sig af dem. Af dem som ikke ere idømte vanærende straffe eller have slægtninge, som ville tage sig af dem, indstilles 6 til benådning, de 5 at henvise til fattigvæsenet.

Det første, som bør skaffes, er plads. Præstens værelse og 2 etage i kirken indrettes efter forslag til

lokaler for fangerne. Kirken ophæves som offenlig, da den udvendige menighed har 3 kirker foruden denne på Christianshavn. En præst foreslås antaget for 100 rdl. årlig og 6 rdl. for hver konfirmand. Gudstjeneste holdes 1 gang månedlig, ellers læser degnen præken op.

Da det ofte hændes, at mødre, som indsættes i anstalten, medbringe flere børn, anmodes cancelliet om, at pålægge øvrighederne, at mødre ikke sendes til anstalten med børn, når de ikke få die eller ere under 1 år.

I de påtænkte tilbygninger skal der indrettes særlige rum for fanger af bedre stand.

Det besluttes fremtidig at levere fangerne naturalforplejning, nemlig: Brød daglig $2^1/_2$ pd. — kan forøges til 2 pd. eller nedsættes til 1 pd. — og $^1/_2$ pot øl af mellemsort.

Middag afvexlende rumfordsuppe og grød.

Søndag ærter eller kødsuppe. 1 pot mad daglig.

Den ugenlige bekostning er regnet til $55^1/_2$ sk. daglig pr. fange. Indtil denne forplejning trådte i kraft, tilstodes der fangerne, efter et andragende fra dem, for 1 sk. søbemad daglig fra marketenteren.

De syges bespisning fastsattes således:

Hel diæt, daglig 6 lod sigtebrød og 2 potter havresuppe, beregnet til $52^5/_{24}$ sk. ugenlig;

halv diæt, daglig 12 lod sigtebrød og

søndag og onsdag $^3/_4$ pot suppe med $^1/_2$ pd. oxekød eller lammekød,

aften, $^1/_2$ pot byggrynsgrød;

mandag og torsdag $^1/_2$ pot grød, aften $^3/_4$ pot byggrynssuppe;

tirsdag og fredag $^1/_2$ pot grød, aften ligeledes samt $^1/_2$ pot øl;

lørdag øllebrød, aften $^1/_2$ pot grød med øl.

Den ugenlige bekostning er regnet til $51^{12}/_{20}$ sk. Leveringen af naturalforplejning begyndte i oktober 1808, da køkkenindretningen var færdig.

Til forplejningen tilstodes der i nogle år et tilskud af 4500 rdl. årlig[1]).

I 1812 blev spisereglementet forandret derhen, at der gaves:

Mandag og torsdag grød;
tirsdag og fredag rumfordsuppe;
onsdag og lørdag kål eller suppe på benpulver og hestekød;
hveranden søndag ærter på benpulver og hestekød eller alternativt ærter på flæsk og oxekødsuppe.

Anvendelsen af benpulver synes imidlertid snart at være ophørt.

Om beklædningen træffer kommissionen ligeledes bestemmelse, den anslås for mandfolkene til en årlig udgift af 9 rdl. 89 sk., for kvindfolkene til 15 rdl. 67 sk. I 1812 udkom imidlertid et andet reglement, hvorefter 1 mandsfange fik 2 skjorter, 1 halsklæde, 1 par buxer, 1 par strømper, 2 par trætøfler årlig, og 1 klædes trøje hvert andet år; 1 kvindefange 2 særke, 1 halsklæde, 1 par strømper, 2 par trætøfler, 1 hue, 1 forklæde årlig, hvert andet år 1 klædes trøje, hvert tredie 1 skørt. — Det er en selvfølge, at fangerne efter beklædningsreglementets indførelse ved indsættelsen i anstalten iføres dennes klæder, og at fangens klæder tages i forvaring; livsfangernes tøj anvendes til andre, som ved løsladelsen mangle klæder. Enhver fange får en kontrabog på sine klæder, fortjeneste og opførsel.

Ganske kort efter at naturalforplejningen var bleven indført, indgav fangerne et andragende til kongen, i hvilket de tillige klagede over, at forplejningen var for sløj for folk, som skulde være indespærrede i længere tid. Desuden androg de om, at de måtte have forbindelse med deres bekendte udenfor anstalten; at de måtte få de

---

[1]) I 1800 i skr. 31 juli til cancelliet — regnedes en fange med forplejning, klæder, medikamenter, sengeslid og bevogtning at koste 10 sk. daglig, 38 rdl. 2 sk. årlig.

spisevarer, som deres venner udenfor anstalten vilde sende dem, og at de ved overarbejdet måtte fortjene noget til bedre forplejning.

De to første punkter blev afslået (1808), men i 1810 tilstodes der fanger med fuldt arbejde 3 lod smør ugenlig, desuden fik fangerne i rasperiet og ved skrubbemaskinen 1 lod skrå hver tredie dag. Alle fanger fik $^1/_8$ pægl salt daglig. Endvidere blev der på grøddagene om aftenen givet hver fange smør eller spegesild til 1 sk. værdi; brødet uddeltes om morgenen istedenfor om aftenen, og direktøren bemyndigedes til at forhøje brødrationen til $2^1/_2$ pd. daglig, når det i visse tilfælde ansås for nødvendigt.

Med hensyn til overarbejdet fastsattes som almindelige regler, at det betales efter en fastsat taxt, men pengene udbetales ikke fangen. Mestrene opgøre hver uge overarbejdet. Halvdelen af beløbet kan fanger på tid få leveret i fødemidler fra anstalten, den anden halvdel godskrives til løsladelsen. Livstidsfangerne kan få godtgjort 24 sk. ugenlig i fødevarer, resten oplægges.

De fødemidler, som kan købes, blive ost, smør, tobak, kød, flæsk, sild og andre efter almuens brug, dog undtages kartofler, kaffe og brændevin. For den sidstes vedkommende havde anstalten gjort kommissionen opmærksom på, at overarbejdspengene blev drukket op, og at marketenteren trods givet forbud solgte brændevin til fangerne.

I 1809 mælder kommissionen, at sygehuset er færdigt; det er nyt, 40 al. langt, 16 al. bredt og 3 etager højt med en beplantet gårdsplads ud til frispinderigården og har kostet 16719 rdl; endvidere ere indretningerne færdige i tugthuset, så at kønnene ere separerede såvel der som i sygehuset; rasperiet er udvidet. Forbedringshuset er alene tilbage. Men efter krigen ere materialierne dyre, hvorfor det henstilles, at man søger at få kønnene adskilt også i forbedringshuset, men iøvrigt venter til bedre tider.

I den anledning forlanges en udtalelse om, hvorvidt den engang påtænkte ny tugthusbygning er nødvendig, når forudsættes, át et eget tvangshus for Københavns fattigvæsen indrettes. Det foran nævnte ny tvangshus var nemlig brændt under bombardementet 1807.

Herpå svarede kommissionen i juli 1810 og udtalte blandt andet:

Skulle fangerne fremtidig udrette noget gavnligt ved arbejdet, må spind på skotrok afskaffes, og arbejdet indrettes efter køn, alder og kræfter. Fattigvæsenets tvangsarbejdsanstalt brændte under bombardementet 1807. Tvangsfangerne forøge nu antallet af fanger i forbedringshuset, hvor det er meningen, at de fremdeles skulle optages, når tugthuset helt blev skilt derfra, og den hele anstalt blev et *almindelig tvangsarbejdshus*. — Men hensynet til udvidet lokale var ikke det eneste formål. »Regeringen havde også et langt vigtigere mål for øje, ved passende tvangsarbejde og nogen tids udelukkelse fra borgersamfundet at virke moralsk forbedring hos dem, som ikke have forbrudt sig i den grad, at de for bestandig måtte berøves friheden.«

Man kan med temmelig sikkerhed antage, at næppe den halve del af dem, som første gang inddømmes til arbejde i forbedringshuset, have forøvet sådanne handlinger, der røbe, at de ere i nogen høj grad moralsk fordærvede, men da forbedringshuset er i samme bygning som tugt- og rasphuset, hvor vel i særskilt længe — og da forbedringshusfangerne daglig må se sig indesluttede på et og samme sted med de mest grove og forhærdede forbrydere, tabe de snart al agtelse for sig selv og udgå mere fordærvede end de vare, da de kom derind. Når de sættes tilbage i samfundet, kunne de vanskelig finde udkomme ved lovligt erhverv, thi den menige mand tager blot hensyn på at den, der vil søge tjeneste, har været i bemeldte strafanstalt uden at agte på i hvilken afdeling, og således er det kommet dertil, at arbejde i

forbedringshuset, tværtimod øjemedet, — nu virkelig er en i den *offenlige mening vanærende straf.*

Kommissionen indstiller: at det nærværende tugt- rasp- og forbedringshus omdannes til tvangsarbejdshus for København og den nordre del af Sjælland for dem, som tildømmes forbedringshusarbejde, og ved politiretterne i den samme del af landet straf af offenligt arbejde; at der opføres et nyt tugthus for hele landet.

Af ny stillinger ved anstalten er oprettet en kongelig fuldmægtigplads med 300 rdl. årlig og fri bolig samt brændsel, han skal udlevere fødemidlerne til spisemesteren og have tilsyn med bade, vadsk og inventar, med andre ord, der ansættes en økonomi- og inventarieskriver.

Endvidere er en spisemester ansat med 500 rdl., hvilke senere forøgedes med 240 rdl årlig til folkehold, idet man har negtet ham fanger til hjælp i køkkenet, tillige 2 hjælpemestre antages til 3 rdl. ugenlig lønning uden bolig.

Den faste betjening i anstalten må imidlertid fremdeles have været ringe nok uagtet dens forøgelse. Af hensyn dertil og til de hyppigt stedfindende undvigelser anbringes 3 skildvagter udenfor anstalten i de gader, hvortil den vender ud. Men allerede året efter, 1810, etableres en fast militær vagt på 1 underofficer og 13 mand i selve anstalten, en foranstaltning, som ganske sikkert for adskillige år siden skulde have været sat i værk. Trods denne vagt fortsættes undvigelserne i 1811, hvorfor betjeningen får en irettesættelse for mangel på omsigt og påpasselighed af major *d'Auchamp,* som fra 1810 er meddirektør for anstalten. Han har åbenbart spillet en rolle ved anstaltens ordning på det tidspunkt, og adskillige af de iværksatte foranstaltninger skyldes sikkert hans initiativ. Alene tonen i hans erklæringer og resolutioner lader en forstå, at han er en administrativ og myndig mand.

Der skal, siger han i 1811, fortsættes på samme måde, som der er bestemt, »med den antagne fremgangs-

måde mod fangerne, hvis rigtighed er bevist, uden mindre straf og uorden i en lang tid har fundet sted.« Af alt, hvad der er anført foran om kommissionens virksomhed, vil det fremgå, at en del mere og mindre betydende foranstaltninger ere trufne, som imidlertid alle sigtede til og vare nødvendige for at skaffe ro og orden i anstalten. I så henseende er naturalforplejningens indførelse og begrænsningen af samkvemmet mellem fangerne de mest betydningsfulde. Enhver vil således godt forstå betydningen af, at rasphusfangerne, som tidligere om aftenen samledes på tugthussalen med tugthusfangerne for at skrubbe og spinde, hvad der let kunde føre til mytteri, fremtidig anbragtes om aftenen i en sal, som indrettedes over rasphuset.

Kommissionen synes at være bleven overflødig, da d'Auchamp er bleven direktør; han foreslår således direkte til cancelliet, og 1 juni 1812 holdes dens sidste møde, som kun er underskrevet af d'Auchamp[1])

Fra dette tidspunkt findes i Nyeste Skilderi af København, niende årgang, nr. 55 af 7 juli 1812 en skildring af anstalten, hvoraf der i det følgende i uddrag meddeles nogle oplysninger.

Jeg vil nu føre mine læsere ind i denne mismodets og fortvivlelsens skumle bolig, og ved at male genstandene med deres naturlige og uoverdrevne farver, søge at gøre maleriet så træffende som muligt. Allerede bygningens hele udvortes bebuder alvor og strænghed. Høje, svære, mørkerøde mure, jerngitterværk for vinduerne, igennem hvilke enkelte fanger se ud i guds skønne fri natur, som ikke er skøn eller fri for dem, og misunde

---

[1]) Iblandt breve og resolutioner fra 1812 for Viborg findes et omslag til et forslag fra major d'Auchamp om at blive generaldirektør for alle de offenlige strafanstalter i Danmark. Forslaget er sendt til Viborg strafanstalt til betænkning; da ellers intet kendes til det, er det formodenlig bortfaldet.

den mindste spurv, der dog besidder den frihed, som er dem nægtet, den store uvurderlige ret, at tumle sig og øve sine kræfter frit og ubunden, allerede dette lærer os, at denne bygning har en alvorlig, sørgelig bestemmelse. Den af en skildvagt bevogtede port åbnes. Vi træde ind i den skumle gård. Her står en pæl oprejst, under hvilken allerede mange have følt forbrydelsens og straffens umiddelbare virkning. Vi gå nu op ad trappen. Rokkenes hule surren frembringer en rædsom musik, der genlyder i alle gangene. Vi befinde os nu indenfor mure, hvor den paradisiske blomst i den menneskelige lyksalighеds blomsterhave — frihed — er død som rosen i en mephitisk dunstkreds . . . . . — Arbejdsstuen åbnes, og vi træde derind. Man bliver nu ganske omstemt. Vi se her en stor del fruentimmer af forskellig alder, alle ens, men meget renlig klædte i en hvidladen dragt med numer på, og afskåren hår, sy skræderarbejde. Alting går så flink og ordenlig, at man mindst skulde formode, at dette arbejde er tvangsarbejde. Vi gå videre og træde først ind i spindestuen, hvor man er i fuld drift med at spinde, karte, væve o. s. v., derpå i et snedkerværksted, så i et skomagerværksted, og hvor man kommer, møder man arbejdsomhed og industri. De fangne finde ordenlig en glæde i at kunne vise den fremmede gæst frugterne af deres flid og føle en mærkelig selvtilfredshed i hans bifald. Man glemmer nu efterhånden årsagen og hensigten, *hvorfor* disse mennesker befinde sig på dette sted, og beundrer deres utrættelige virksomhed. Vi se her intet uden såkaldte *årsfanger* eller forbrydere, som ere inddømte på visse måneder, for det meste for tyveri . . . . . Vi træde ind blandt *livsfangerne*. De er alle klædte i en sortagtig dragt, ligeledes med numer på; mandfolkene gå med bart hoved, fruentimmerne med en sortagtig hue på . . . . . .

Hvo er det, som putter hovedet frem af hint aflukke? En mand med stærke træk, lynende øjne og en barsk

mine . . . . . I sin blodtørstighed har han dræbt en medfange, som aldeles ikke havde fornærmet ham; man har måttet indespærre ham som en glubende tiger, for at tæmme hans vilde natur . . . . . Se her et menneske bleg som et lig, med hule øjne og indfaldne kinder. Han bærer et halsjern, som vejer 36 pd., og som gnaver ham huller i halsen, men som de retfærdigste, de mest ømtfølende foresatte have set sig nødsagede til at pålægge ham. Han har grå hår og ser ud som en olding og er dog ikke over 30 år. Hans liv er en kæde af forbrydelser . . . . . Vi gå videre og komme nu i den gård, hvor rasperiet er. Her står et hus med jerngitterværk for vinduerne, hvor raspehuslemmerne raspe farvetræ hver i sit aflukke. De står her sommer og vinter i ondt og godt vejr. Vanen, som gør mennesket ked af lykken, hærder det også mod ulykken, og man har havt forbrydere, som ere blevne gamle mænd på dette rædsomme sted . . . . . Nogle skridt videre, og vi komme til den såkaldte mølle. Her arbejde bestandig sex af de groveste forbrydere. Vi se her kobberfarvede mennesker, der af det røde støv have fået denne røde farve. Det er et tungt og usundt arbejde, thi støvet slår sig på brystet; skønt også her vanen er et meget formildende middel . . . . . .

Vi komme nu til *sygehuset*, en for fire år siden fra ny af opført bygning i den bageste del af hovedbygningen på et meget luftigt og frit sted med en åben plads foran, hvor reconvalescenterne kunne nyde den friske luft, og som vil blive en meget behagelig grønning, når engang de unge træer, man har plantet her, ere voxne til. Dette sygehus opfylder ganske sit øjemed. Allevegne er her sørget for luftighed og renlighed. Der siges ikke for meget, når man påstår, at det fuldkommen kan sættes ved siden af ethvert af det bedre slags indretninger af den natur, hovedstaden ejer, og man forbauses, når man sammenligner fattighospitalerne i adskillige købstæder med

dette forbryderhospital i København. De syges tal er sædvanlig omtrent 60. På den anden siden af sygehuset er *vaskerhuset,* hvor 5 kvindelige fanger ere sysselsatte med at besørge lemmernes vask. Ved vaskerhuset er en stor rummelig tørreplads.

Fangernes antal var i juli 1812 i

forbedringshuset:	mdf. 119,	kvf. 129	ialt 248	
tugthuset:				
ærlige livsfanger:	— 34,	— 70		
uærlige —	— 1,	— 8		
årsfanger	— 7,	— 1		
				— 121
ruspehuset:				
ærlige livsfanger:	mdf. 24			
uærlige —	— 46			
årsfanger.	— 67			
				— 137
			Tilsammen . . .	506

Vi se heraf, at omtrent af hver 200 af hovedstadens befolkning er én en fange . . . . . .

I året 1811 var *tugt- og forbedringshusets* indtægt

ialt	100756 rdl.	43½ sk.	
deraf fangernes fortjeneste ved:			
uldspind	6436 —	64	—
væveriet	640 —	31	—
skomagerarbejde	2127 —	62	—
skræderarbejde	579 —	8	—
linnedsyning	1505 —	92	—
bomuldsspind, linnedvævning, krøl-hårsplukning, trådtvinning og snedkerarbejde	1295 —	16	—
for leverede strømper til varedepoten	4387 —	88	—

Udgiften beløb sig til	118994 rdl.	53¾ sk.	
deraf til naturalforplejning	34166 —	24	—
brød	14230 —	75	—

begravelsesomkostninger	50 rdl.	72	sk.
beklædning	9177 —	76	—
brænde og tørv	6547 —	16	—
vask.	894 —	16	—
betjenternes lønninger	9176 —	39	—

Stiftelsens stående fond udgjorde 12473 rdl. — For bekomne fødevarer skyldte den til proviantgården ca. 25000 rdl.

Raspehuset havde i året 1811 følgende indtægt:

for bortsolgt farvetræ	18235 rdl.	48	sk.
for particulaire raspet farvetræ og hjortetak	16418 —	23	—
Summa . . .	34653 rdl.	71	sk.

Udgiften var	35782 rdl.	62	sk.
deraf for indkøbt farvetræ	32759 —	70	—
de inspectøren bevilgede pct.	1828 —	35½	—
mesternes løn	778 —	4½	—

En af de ældste fanger i tugthuset var på den tid Heidenreich, som efter at være benådet for en idømt straf for forfærdigelse af falske bankosedler stjal guldhornene på kunstkamret, hvorfor han blev inddømt som livsfange. I anstalten gjorde han sig udmærket nyttig ved at istandsætte og opfinde maskiner til brug ved arbejdet. Han blev derfor tilstået 1 rdl. ugenlig i extrafortjeneste, en efter forholdene sjelden begunstigelse.

For fangerne var der 24 septbr. 1811 udfærdiget en instrux, som viser, hvorledes man søgte at skaffe orden og ro i anstaltens liv og opretholde den nødvendige disciplin. De væsenligste bestemmelser i den var:

Ingen fange tør uden i naturlige forretninger forlade den ham anviste plads på arbejdssalen; al råben ud af vinduerne ned på gaden og i gården forbydes strængeligen; intet af hvad navn nævnes kan må hensættes eller henlægges i krogene; ingen snore må trækkes eller søm

dertil opslås på arbejdssalene; fangerne skulle, på den tid, de nedlades i gården, vaske deres hoved, ansigt og hænder ved vandposten, og i disse deres forretninger må de ikke indlade sig i samtaler med de indelukte og andre fanger i rasperiet eller på værkstederne, og forbydes dem strængeligen al vasken af uldent og linned på arbejdssalene; for at vedligeholde renlighed skal alt hovedhår afskæres på alle længere end på et halvt år inddømte fanger, hvilket skal gentages hvert fjerdingår; af de tvende til barbering betroede skulle fangerne uvægerlig enten hver onsdag eller løverdag lade sig barbere; når det er spisetid om middagen, skal enhver fange, efter givet signal, rengøre den plads, han har på salen, og derpå opholde sig, indtil maden er opbragt; på given befaling af mesteren bliver maden bragt omkring, og må da hver fange strax spise samme, hvorpå han, efter givet signal af mesteren, skal hensætte madpotten i den tilhørende bakke, og må denne spisetid ikkun vare en halv time, så at spisetiden i hele stiftelsen er tilendebragt fra kl. 11—12 om formiddagen; derpå begynde fangerne igen deres arbejde, som varer til kl. 6, da de atter få $^1/_2$ times spisetid; andre tider af dagen end forbenævnte må ikke anvendes til spisetid, og de levnetsmidler, fangerne ikke strax kunne nyde, skulle opbevares i det på arbejdssalen indrettede skab; på samme tid, som middagsspisningen sker, uddeles øllet, og brødet uddeles om aftenen; for at holde orden ved madens uddeling skulle fangerne være inddelt i roder af 20 personer, af hvilke ved spisetiden 2 nedlades for at hente de til madens opbringelse indrettede bakker til 20 madportioner, hvoraf de til hver rode henhørende fanger får det dem tilkommende. — Enhver forseelse mod disse her anførte forholdsregler straffes med formindsket madportion i en eller flere dage, vand og brød, indsluttelse, krumslutning, ris og kat, cachot, halsjern m. fl.

Til disse bestemmelser slutter plakaten af 31 august

1813 sig om straffebestemmelser for forbrydelser, som forøves i Tugt- Rasp- og Forbedringshuset i København m. v.

§ 1. Direktøren for Tugt- Rasp- og Forbedringshuset skal være bemyndiget til selv at bestemme straf for ringere forseelser, som fanger måtte begå i strafanstalten. Sådan revselse må bestå i straffearbejdets forholdsmæssige skærpelse for en tid af indtil 8 uger, i kat eller tamp for mandfolk, og ris for fruentimmer, indtil 27 slag, i krumslutning i et særskilt aflukke, fra 4 til 24 timer, eller og i ensomt fængsel indtil 15 dage, hvilket sidste, efter omstændighederne, kan være forenet med at sidde på vand og brød, eller være uden dette tillæg i straffen, men, i første tilfælde, bør den skyldige dog ikke lide mere end 5 dages straf ad gangen med ligeså lang mellemfrist.

§ 2. Denne strafferettighed kan direktøren udøve, såvel uden som efter foregående forhør, alt efter sagens beskaffenhed. Finder direktøren fornødent, at der optages forhør, skal sådant, uden ophold, iværksættes af en særskilt embedsmand, som vi dertil udnævne. Denne protokol, som bruges til deslige forhør, skal autoriseres af vor lands-overret samt hof- og stadsret i Københavns.

§ 3. Såsnart forhøret er sluttet og direktøren meddelt, må han, i tilfælde at den begåede brøde er så grov, at den ej kan afgøres med de udi § 1, fornævnte revselser, henvende sig til justitiarius i vor lands-overret samt hof- og stadsret, som strax har at udnævne tvende af denne rets tilforordnede til uopholdeligen at sammentræde med den efter § 2 beskikkede embedsmand, der tillige skal forrette skriver-embedet, for i stiftelsen nærmere at undersøge og påkende forbrydelsen; og have de derved i et og alt at iagttage de former, som ere foreskrevne for offenlige politisager. Ved forhørernes optagelse er stiftelsens direktør berettiget at være tilstede.

§ 4. Den således nedsatte rets domme må, når de ikke gå ud på en større straf end kat, tamp eller ris i 2

dage, 27 slag hver dag, eller ensomt fængsel indtil 6 måneder, strax sættes i execution, ...

§ 6. Når en fange skal straffes, enten på livet eller med en legemlig revselse, bør executionen altid ske i straffe-anstalten i fangernes påsyn.

§ 7. For sådanne forseelser, som stride imod den orden, der i straffeanstalten bør finde sted, uden i medhold af de almindelige love at udgøre nogen forbrydelse, må der ikke pålægges hårdere straffe, end de i § 4 benævnte, af hvilke de større grader i sådanne tilfælde ej bør anvendes uden for gentagne forseelser.

§ 8. Når fangerne gøre sig skyldige i voldsgerninger imod hinanden indbyrdes, eller i andre forseelser, hvorfor de almindelige love påbyde bøder, skulle de, forsåvidt de bøder, som efter disse love erlægges, ej ville overstige 100 rdl. sølvværdi, istedet herfor, anses med en forholdsmæssig grad af de i § 4 benævnte straffe; men, når forseelsen efter de almindelige love, kunde pådrage højere bøder, må dertil føjes forlængelse af den straffetid, hvori fangen er inddømt, én dag for hver mark mulkten overstiger bemeldte sum, eller, hvis det er en livsfange, skærpelse i straffearbejdet på en forholdsmæssig tid.

§ 9. Når en fange udøver fornærmelser imod dem, som i stiftelsen have at befale, bør slige fornærmelser altid anses for at være udøvede i anledning af de den fornærmende påliggende forretninger, og strængeligen straffes efter analogien af de love, som hjemle offenlige betjenter en fortrinlig sikkerhed under udøvelsen af deres kald.

§ 10. Når en fange gør sig skyldig i sådanne voldsomheder mod sine foresatte, at de, enten med hensyn til redskabet, hvormed de ere forøvede, eller, formedelst andre dermed forbundne omstændigheder, kunne anses at medføre livsfare for den fornærmede, bør den skyldige, endskønt hins død ikke virkelig forårsages, eller bestemt har været tilsigtet, dog have sit liv forbrudt.

§ 11. Ligeledes skal livsstraf finde sted, når flere fanger have sammenrottet sig, for at udøve eller tilvejebringe et voldeligt angreb på deres foresatte, og det uagtet den virkelige udøvelse af den aftalte vold forebygges.

§ 12. Simpel desertion anses med en forholdsmæssig grad af de udi § 4 omhandlede legemsrevselser. Sammenrotte flere sig for at undvige, må dertil føjes forlængelse i straffetiden fra 6 måneder til 2 år, eller, hvor sådant er uanvendeligt, passende skærpelse i straffe-arbejdet, således, at det ved straffens bestemmelse, foruden andre omstændigheder, bør komme i betragtning, om forbrydelsen er bleven fuldbyrdet eller hindret.

§ 13. Når fanger, som have forbrudt friheden for livstid, gøre sig skyldige i misgerninger, som, efter almindelige love, straffes med offenligt arbejde, bør de under § 5 benævnte straffe træde istedet herfor, og hvor de, efter forbrydelsens grad, findes utilstrækkelige, kan dertil føjes straffearbejdets forholdsmæssige skærpelse . . .

§ 15. Stiftelsens embedsmænd og betjente skulle, endog i de tilfælde, der omhandles i §§ 9, 10, 11 og 14, anses som aldeles lovfaste vidner, forsåvidt ellers ingen særdeles grund måtte tale imod deres edelige forklarings troværdighed.

Hvor der blot er spørgsmål om de i § 4 benævnte straffe, skal en sådan betjents enlige vidnesbyrd være nok for at fælde den pågældende, når det tillige understøttes af sagens omstændigheder [1]).

Det påligger iøvrigt såvel betjentenes foresatte som vedkommende retspersoner nøje at våge over, at betjentene ikke misbruge den tillid, der således vises deres vidnesbyrd . . . . . .

Den 31 august 1813.

Som supplement til det foran meddelte fremtræder to beretninger om arbejdsforholdene i anstalten, den ene

---

[1]) Herom se J. Nellemann: Den ord. civile Procesmåde, s. 518—19.

for 1812 og den anden for 1813. De give begge en meget interessant forestilling om, hvormeget der under kommissionen af 1806 er udrettet for at bringe anstaltens indre forhold på en bedre fod, og hvormeget der er arbejdet for at bringe en flersidig og indbringende arbejdsvirksomhed istand, det fornemste moment i en strafanstalt til at bringe alvorlig udbytte af straffuldbyrdelsen også i moralsk henseende. Det ses af disse beretninger, at adskillige værksteder af forskellig slags håndværk ere satte i gang i 1810 og 1811. Den tidligere arbejdsvirksomhed i anstalten havde omfattet foruden raspningen af farvetræ næsten udelukkende spind af uld for den kongelige uldmanufaktur eller guldhuset, som den almindelig kaldtes. Denne virksomhed var begyndt et godt stykke tilbage i det foregående århundrede. I 1776—77 nævnes det således, at 498 personer i anstalten ved spind af uld havde fortjent 8210 rdl., medens deres underhold havde kostet 10805 rdl. Den såkaldte frispinderibygning i Børnehuset var således formentlig opført af hensyn til guldhuset; navnet havde den, fordi fri folk kunde henvende sig der og få arbejde ved uldspind. Hensigten med denne forbindelse mellem de to anstalter var sikkert også den at skaffe guldhuset billig og stadig arbejdskraft, og på samme tid at skaffe Børnehuset et fast arbejde i modsætning til den tidligere vexlende udlejning af fangerne til private entreprenører, hvorpå anstalten altid havde store tab, og desuden benyttedes guldhuset som arbejdssted for folk, som vare løsladte fra anstalten og gerne vilde have arbejde, fordi de vare uden erhverv. Nu blev princípet et andet for anstaltens arbejdsvirksomhed; særlig søgte man at benytte de evner og færdigheder, som enhver fange var i besiddelse af, i anstaltens tjeneste, hvorved begge parter stod sig, og man fik tillige lejlighed til at lade fanger oplære i forskellige af de fag, som dreves derinde. De følgende oplysninger give bedst en forestilling om virksomheden:

Der var i 1813 spundet og vævet uld, bomuld og hør, strømper, syet støvler, deri også til kavalleriet, og sko, lavet trætøfler og træsko, syet beklædningsgenstande af alle slags, også til militære, lagener, tornistre, brødposer, kugletasker, fouragesække, chacots, skåret kamme, flettet kurve, lavet messingstifter af forskellig slags og til forskelligt brug, slebet kobberplader til kobberstikning, lavet gigtringe, ravlokker, ravsigneter, beslag til piber, guldringe, brystnåle, uhrnøgler og kæder, penneknive, messingskruer, gardinkroge, sølvknapper, knapper til stokke. Alle de fra messingstifter nævnte sager ere ikke forfærdigede i stort antal og ere forarbejdede i maskinværkstedet. Endvidere · nævnes 16 pianoer og alle de mindre dele til 83 instrumenter, finerskæring af forskellige træsorter. I det i 1813 oprettede smedeværksted var der forarbejdet en mængde forskellige genstande af jern og andet metal. Af det gennemsnitlige daglige fangetal 568 vare 305 anbragte ved uldarbejdet, dette var altså endnu hovedarbejdet. Og i 1813 nedsattes en kommission, hvori d'Auchamp havde sæde, for at tage under overvejelse, om det måtte være fordelagtigt at overdrage det fine uldspind for det mil. uldmanufaktur til tugthuset. Den hele arbejdsvirksomhed synes at være dreven dels ved entreprenører, dels for anstaltens egen regning; dette sidste var altid tilfældet for raspningens vedkommende.

Ved at gennemlæse oversigten over alle de arbejdsgrene, som dreves i anstalten, forstår man og kan unde direktøren, d'Auchamp, den berettigede glæde, han åbenbart føler ved at kunne anføre alt dette i sin beretning, særlig i modsætning til fortiden. At regeringen var ligeså tilfreds med resultaterne, ses også af, at kongen lod cancelliet udtale sin påskønnelse af den hele bestyrelse af anstalten. Når d'Auchamp imidlertid formener, at han i 1814 vil nå til at kunne undvære det i 1808 tilståede tilskud på 18000 rdl. til den årlige forplejning, er det ganske vist et håb, som glippede. Således var finanser-

nes tilskud i 1815 10000 rdl., som i 1817 steg til 96466 rdl. og i 1819 til 149999 rdl. I disse to sidst nævnte summer var der dels udgifter i anledning af branden 1817, dels gammel gæld fra 1814, 15 og 16; tilskudet faldt også i 1821 ned til 9600 rdl.

Når der ovenfor er nævnt 568 personer som dagligt gennemsnitstal i anstalten i 1813, så er dette tal i den periode og egenlig i en længere periode et meget højt tal, som sjelden nås eller overskrides. Ved udgangen af 1804 er fangetallet 421, i 1806 544, 1807 576, 1815 633, ved ildebranden 1817 495, og først i 1824 er det daglige gennemsnitstal over 500; ved udgangen af det år er tallet 558. Hvad der for en del foranlediger stigningen af fangetallet er, at tallet på rasphusfanger voxer. Medens disse i det sidste decennium af forrige århundrede ikke udgjorde 50, er deres antal i 1804 101, i 1806 145, 1807 167, og det holder sig fremdeles en del over 100. Noget bidrog den bestemmelse, at undvegne slaver, som atter pågrebes, skulde anbringes i rasphuset, til, at rasphusfangernes tal voxede, i 1806 fandtes der 11 sådanne. Iøvrigt var anstalten ikke istand til at fuldbyrde rasphusstraf på flere end 38 på en gang på grund af pladsen i rasphuset. Et andet moment, som bidrog til stigningen i det hele taget og også for rasphusfangernes vedkommende, var denne strafs anvendelse for tyveri. Medens således i 1792 rasphusstraf på kort tid var idømt for uforsigtighed med ild og lys, for at have slået husbonden, bortgået af tjenesten, ført et ørkesløst levnet, forsøgt skrue og begært højere løn, overfaldet broderen, mishandlet heste, taget ophold i en sandkiste, skældt mesteren ud, slået en hund ihjel o. s. fr., idømtes denne straf senere næsten udelukkende for tyveri, således i 1792 20, i 1806 91; ligeledes steg tyvsstraffen fra 29 kvindfolk med tugthusstraf i 1792 til 50 i 1806, fra 60 mandfolk med forbedringshusstraf i 1792 til 98 i 1806, og henholdsvis 58 og 75 kvindfolk, altså en almindelig stigning i tallet på personer dømte for tyveri.

Af alt, hvad der foran er meddelt, fremgår det klart nok, at den foregående årrække fra 1806 har medført betydelige forandringer og forbedringer i de indre forhold i strafanstalten på Christianshavn. Der var åbenbart al grund til at mene, at man var kommen til en forstandigere, hensigtsmæssigere og bedre behandling af fangerne såvel i sanitær som i disciplinær henseende. Kort sagt, alt lod formode en beroligende og betrygget fremgang i anstaltens udvikling, hvoraf meget måtte tillægges d'Auchamps energi og praktiske sands. At dette i flere henseender var en illusion, fik man desværre snart at se. Alle de mange forbedringer kunde ikke med et slag udrydde gammel slendrian eller den ved en hundredårig tradition udviklede ånd og tone blandt fangerne. Befolkningen var dertil ikke bleven en anden og bedre, snarere derimod en værre, og et godt personale skal der år til at opdrage ved siden af evne dertil fra oven.

Fangerne, navnlig rasphusfangerne, havde alt 29 juli 1815 klaget over kosten, særligt ærterne og hestekødet; men 31 juli blev disse klager skarpere. Man lovede dem bedre kost; men dermed var der ikke tilvejebragt ro. En stor del tugthusfanger havde samlet sig i gården og råbte hurra, ligesom et vindu blev slået ind. Om eftermiddagen forlangte fangerne extrakost, øl og brød, som blev nægtet. Om natten mishandledes en fange, som havde spist de vragede ærter, og mandsfanger brød ind på et af fruentimmernes sovelofter. Næste morgen vilde fangerne ikke arbejde. Dørene til arbejdssalene blev åbnede, for at fangerne kunde gå ned i gården; en stor del af dem samlede sig så i gården, brød mellemporten op til forbedringshusgården, fratog portneren nøglerne til gadeporten ud til Dronningensgade, og en del fanger slap ud på gaden. Disse fik man dog samlede igen indenfor porten. Men imidlertid trådte vagten an i gården med fældede bajonetter. Derved hidsedes fangerne, og i kampen, der opstod, blev soldaterne drevne udenfor gadeporten,

hvortil nøglen atter blev tagen fra portneren, og c. 50 fanger slap ud. Roligheden tilvejebragtes kun ved løfte om uddeling af extrabrød til hver fange, hvilken også fandt sted. I flere dage vedblev fangerne alligevel at undlade at arbejde, og forskellige excesser foregik, således brødes ståltrådsgitrene fra vinduerne. Først da 24 af de værste urostiftere vare førte til Stokhuset, kom der atter ro på de øvrige.

En kommission var imidlertid bleven nedsat for at undersøge fangernes klager. Disse gik ud på, at forplejningen var mindre god, så at man endog havde set fanger samle affald op af rendestenene og affaldstønderne; når det saltede hestekød sattes i vand om natten før dagen, da det skulde spises, stod det i åbne kar, som hunde og katte søgte hen til; var der ikke mad nok i den til fangerne tillavede portion, heldtes hele spande vand i for at forøge portionen; øllet var slet og ligeså hestekødet; madkarrene rensedes ikke til hvert måltid. Derimod klagedes ikke over grød og brød. Kogningen af maden foregik i en ufortinnet kobberkedel, hvoraf der jevnlig opstod lettere mavetilfælde; vadsken foregik ikke hyppigt nok; madkarrene fornyedes ikke tidt nok, og utøjet formeredes stærkt i anstalten.

Som man ser, var der trods alle forbedrende bestræbelser klager nok, og værre var det, at kommissionen erklærede dem for ikke ubeføjede. Dertil kom desuden andre misligheder. Direktøren havde overskredet bestemmelserne i pl. 31 aug. 1813 om hustugten ved at lade give 38 slag tamp, medens det største antal slag, han kunde tildele en fange, var 27. Ligeledes havde han tilladt mesteren at uddele 8 slag og inspektøren 15 slag, en tilladelse, han ikke kunde give.

Den foreskrevne adskillelse mellem tugthus- og forbedringshusfanger overholdtes ikke, fordi der kun toges hensyn til det for den enkelte fange passende arbejde, således sattes uærlige raasphusfanger til at oplære unge

forbedringshusfanger. For at bøde på dette uheldige arrangement var der påbudt tavshed ved arbejdet.

Justitssergeanten havde været straffet med 5 års tugthusarbejde og ansås for mindre pålidelig.

Endelig havde d'Auchamp i den pengeknappe tid i 1813 lånt en del penge hos private til anstaltens brug. Skønt disse penge vare udbetalte ved anvisninger på 80 pct. af det pålydende beløb, vare de tilbagebetalte med det fulde beløb i rede mønt.

D'Auchamps forsvar for disse uregelmæssigheder fandt kommissionen ikke tilstrækkeligt og udtalte, at meget måtte lægges ham til last.

Efterat undersøgelserne vare endte, indstilledes i 1816, at underinspektøren (Bjerring) skulde sættes under tiltale for svigagtig omgang med fangernes provisioner, to mestre ligeledes for efterladenhed mod givne ordrer, at justitssergeanten afskediges, og direktøren tilkendegaves kongens mishag med hans mangel på tilsyn, hans overtrædelse af pl. af 1813 om hustugten og hans foretagne pengetransaktioner. For disse sidste var det vistnok tvivlsomt, om der, under de vanskelige pengeforhold i landet, kunde tillægges ham nogen brøde i anledning af de pengelån, han hos private måtte stifte til anstaltens tarv. Med hensyn til fangernes anbringelse efter den dem idømte straf tilkendegaves det, at den befalede afsondring skulde opretholdes. Efter at direktøren havde forklaret, at sammenblandingen kun havde fundet sted, da værkstederne indrettedes, for at de yngre kunde lære af de ældre, samt at der kun var plads til 34 rasphusfanger, medens der den gang fandtes 126 i anstalten, befaledes det ved rsl. 26 oktbr. 1816, at afsondringen mellem fangerne efterhånden også skulde udstrækkes til rasphusfangerne.

Ved udgangen af 1816 foregik atter en væsenlig forandring i bestyrelsen af tugt- rasp- og forbedringshuset i København samt Møens tugthus, idet denne bestyrelse ved rsk. 18 decbr. 1816 gik over til den administrerende

direktion for stadens fattigvæsen og politidirektøren i København. Samtidig fratrådte generalkrigscommissær d'Auchamp efter eget ønske stillingen som direktør for anstalten fra 1 jan. 1817. Han var ligesom sin forgænger tillige direktør for det militære uldmanufaktur (Guldhuset). Årsagen til hans fratræden var forståelig nok, efter hvad der foran er oplyst om forholdene i anstalten; men beklages må det, at hans i så mange retninger heldbringende arbejde for anstalten skulde få en så lidet tiltalende udgang for ham, om det endogså må erkendes, at det uden tvivl mere var følgerne af en vis administrativ egenrådighed end andre mere graverende årsager, som tvang ham til at søge bort fra stillingen som direktør.

På den anden side er det mindre forståeligt, at direktionen for fattigvæsenet, trods de lige forud gangne uroligheder, idet den overtog bestyrelsen for anstalten, kunde anse forholdene derinde for gunstigere end tidligere og mindre brydsomme, og derfor lod sig bevæge af cancelliet til at gå ind derpå. Dette fremgår nemlig af et concept af 1819 til en ansøgning fra fattigvæsnets direktion om at fritages for bestyrelsen af anstalten, hvilken ansøgning imidlertid bærer påtegning om, at den ikke er indsendt[1]).

Besværlighederne for direktionen lod imidlertid ikke længe vente på sig. Allerede i april 1817 blev der forsøgt et større udbrud af anstalten. Dette kom ikke længere end til forsøget, men så meget bedre lykkedes mytteriet den 25 juni s. å. Herom forklarer direktionen, at der den nævnte dag kl. 5 om eftermiddagen, da den var tilstede i anstalten for at holde møde, meldes den, at der er tegn til opstand iblandt fangerne. Der råbes således i gården, at fangerne skal holde på deres rettigheder. Vagten træder an og lader geværerne, ligesom den forstærkes ved mandskab fra nærmeste vagtpost. Direktionen begiver

---

[1]) Papirer vedkommende branden 1817 i Christiansh. strafanst. ark.

sig med vagten over gården for at gå op i arbejdssalene. Fra vinduerne i disse kastes selve vinduerne og alle mulige inventariesager ned på den. Man bemærkede da desuden ild på kirkesalen i hovedbygningen. Før man fik opstillet en cordon af skildvagter uden om hele anstalten, var allerede flere fanger brudt ud. Særlig søgte fangerne at slippe ud igennem vinduerne ud imod Dronningensgade, idet de brød ind i de tjenesteboliger, som vendte ud til denne gade, og naturligvis medtog de, hvad de i hastigheden kunde få fat i af værdifulde ting.

At få et klart billede af hele begivenheden i alle dens enkeltheder er umuligt. Det samler sig i en storartet forvirring af triumferende fanger af alle slags, bevæbnede med selvlavede knipler, hvormed de true dem af fangerne, som holde sig tilbage fra mytteriet; mandfolk og kvindfolk imellem hinanden, kvindefangerne ikke de mindst ophidsede og ophidsende, blandet med et opsyn, der i øjeblikket måtte føle sig magtesløst lige over for tumulten. Råben og skrigen af den ene i munden på den anden, tilintetgørelse af alt, hvad der først faldt for hånden, husgeråd, arbejdsredskaber, det hele for så vidt uden mål og med, som, udover det at sætte mytteriet i gang, enhver kun tænkte på at sørge for sig selv. Forvirringen bidrog utvivlsomt til, at de velsindede, disse særlig blandt forbedringshusfangerne, ikke led nogen overlast, fordi de undlod at tage del i mytteriet.

Dette var ganske sikkert forberedt længere tid forud, dels ved mundtlige aftaler mellem fangerne i de forskellige afdelinger, dels ad skriftlig vej ved sedler, som ligeledes expederes imellem afdelingerne fra hånd til hånd. Heri får man et vidnesbyrd om, hvor stor betydning man har kunnet tillægge den tidligere omtalte aflåsen af arbejdssalene og adskillelsen i det hele taget mellem de forskellige slags fanger. At mytteriet længe var forberedt fremgår også af, at der, som ovenfor sagt, var sørget for

våben. Rasphusfangerne havde forsynet sig med selvlavede knipler, hvormed de truede dem, som ikke vilde føje sig efter dem. Ligeledes var der forarbejdet forskellige nøgler til at lukke de aflåsede porte og døre op med. Kunde man ikke på den måde slippe ud, fratog man opsynet dets nøgler eller sprængte simpelthen porte og døre.

Det var navnlig rasphus- og tughusfangerne, som tog del i optøjerne, og det var også i tugthuset, at ilden blev påsat. Dog synes dette først at være iværksat, da adgangen til at slippe ud var spærret, og fangerne derfor vendte tilbage til bygningerne, hvor de krøb omkring på tagene, og skildvagterne skød på dem, hvorved en fange blev dræbt og en såret. På den anden side nævner direktionens ovenanførte meddelelse, at ilden strax viste sig i tugthusbygningen. I og for sig har dette ingen betydning. Faktum var, at en del af tugthusets- og forbedringshusets bygninger brændte, og at mytteriet for så vidt var lykkedes, som 10 til 12 fanger i øjeblikket slap ud; men det blev for de fleste kun en stakket frihed. For anstalten derimod blev resultatet dårligere forhold end tidligere med hensyn til bygningernes indretning til straffens fuldbyrdelse, og det varede mange år, inden der kom en tilfredsstillende ordning af straffuldbyrdelsen for den del af landets forbrydere, som skulde anbringes i tugt- rasp- og forbedringshuset i København.

Af de i anledning af opstanden optagne forhør synes det at fremgå, at årsagen har måttet søges i de ved de foran omtalte reglementariske bestemmelser på fangernes gøren og laden lagte bånd i modsætning til den tidligere temmelig ubundne frihed inden døre. Således fandt forbedringshusfangerne sig forurettede ved, at håret skulde klippes kort af og vinduerne på arbejdssalene holdes lukkede. Livstidsfangerne så sig afskårne fra alt håb om løsladelse, når ingen benådning fremtidig vilde finde sted,

hvad en af direktionens medlemmer skulde have udtalt. På bunden lå vel den frihedstrang, som er nedlagt hos ethvert menneske, og som må røre sig stærkest hos dem, hvor håbet om nogensinde at blive fri synes at være lukket ude. Derfor taler også den tankesløshed, hvormed mange, særlig unge mennesker, blandt fangerne syntes at være gåede med til mytteriet.

I »Dagen« for den 26 juni 1817 beretter et øjenvidne: »Igår eftermiddags kl. henved 6 gjorde livsfangerne i tugt- rasp- og forbedringshuset opstand. Begyndelsen skete med, at de under vild storm forsøgte på ved hjælp af væverredskaber at få jernstængerne løse i vinduerne, men de vare dem for stærke, og kun en enkelt hist og her fik de krummet. Uafladeligen nedkastede andre imidlertid store kampestene og mursten på folk, skildvagter m. v. Et øjeblik efter så man ild udbryde ved kirketårnet og fra begge ender af fangehusets fløje, som vende ud til børnehustorvet. Misdæderne løftede selv taget ivejret og tog derpå flugten ned, og 14 af dem tvang portneren til, som man siger, at udlevere sig nøglerne til en dør og undslap, men kun kort, thi de fleste kom ikke længere end ud på tømmerpladsen, hvor den tililende vagt skød ved første skud 3de, og de øvrige gav sig på nåde og unåde. Tre af dem vare komne foran disse, men blev med bagbundne hænder og lænkede til hinanden bragte ind ved vesterport. Såsnart efterretning om opstanden var kommen til Amagerports vagt, indfandt militæret sig imidlertid strax og skød på de forhærdede, der ikke synderligt syntes at bryde sig om flinteskud, skønt adskillige blev trufne. Men nu tililede artilleri, og med kardætsker tvang dem til at forføje sig bort. Ved allarmtrommens rørelse kom ved sagnet om, hvad der var påfærde, hele staden i bevægelse, og med beundring så man, hvor hurtigt og nemt, når farens time slår, såvel de militære som brandkorpset ere på rede hånd. Øjeblikkelig vare alle broerne besatte dels med

husarer, dels med infanteri. Hele regimenter drog ud for overalt at besætte de vidtløftige steder, hvor deres nærværelse gjordes nødvendig, og i særdeleshed til søkvæsthuset, hvor fangerne såvel de bortrømte (når de pågribes) som de tilbageblivende skulde forvares, indtil standret over dem, der efter sigende foregår i dag, er holdt. De kom også under vort årvågne politis og militærets ledsagelse i flokkevis efter hinanden under ildebranden derhen, hvor de i nat sammenbundne til hinanden have overnattet. Ildens stærke udbrud på så mange steder hindrede imidlertid ikke vort raske brandkorps fra at lægge troligen hånden på værket, og efter uudsigelige anstrængelser lykkedes det dem mellem kl. 1 og 2 om natten at standse ilden. Omtrent en time efter brandens begyndelse faldt klokketårnet ned i lodret linie under et skrækkeligt bulder. Gyseligt var det at skue flammerne af den megen uld, som opbrændte, og siden slottets brand har man vel ikke set en så stærk ildebrand på enkelt sted, der især var påfaldende ved nattens indtrædende mørke«. —

En standret nedsattes samme dag, mytteriet fandt sted, bestående af politidirektøren Kjerulff, en assessor i politiretten og en assessor i overretten. Denne standret holdt møde i søkvæsthusets gård, hvor alle fangerne, da de vare blevne samlede, vare satte under bevogtning. Efter standrettens dom, som blev approberet 27 juni, henrettedes strax 7, 6 rasphusfanger og 1 forbedringshusfange, i samtlige fangers påsyn, 3 fanger fik forlænget straffetid med forøget arbejde og kat. Da standretten imidlertid med så kort tidsfrist umulig kunde fuldende sin undersøgelse af den hele sag, fortsattes dens virksomhed, og ved den endelige dom straffedes andre 50 fanger. Af disse vare 10 dømte til at miste livet, men to af dem blev ved rsl. 26 septbr. 1817 benådede med rasphusarbejde på livstid. De øvrige straffedes i forhold til deres forbrydelse på forskellig vis.

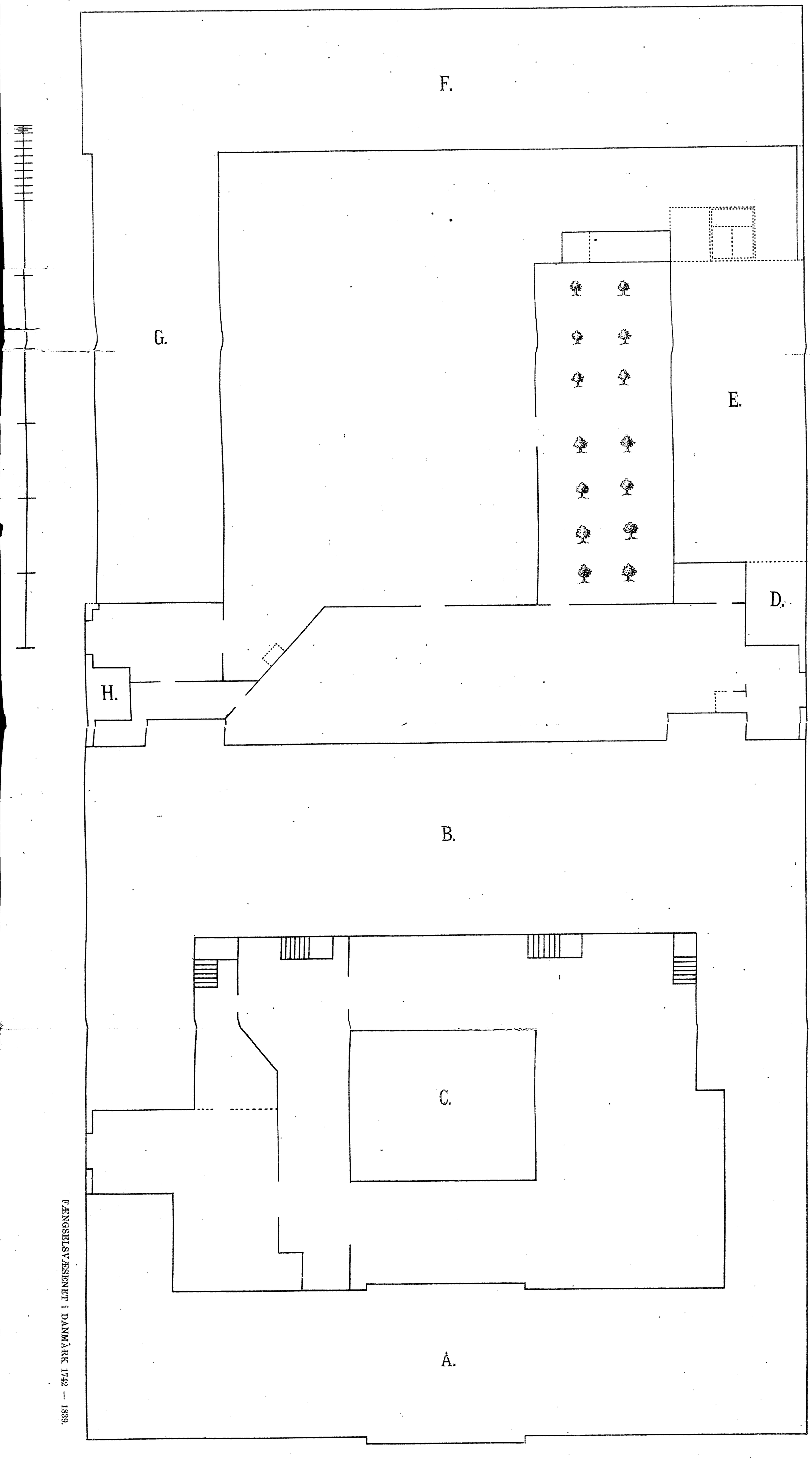

FÆNGSELSVÆSENET i DANMARK 1742 — 1839.

A. Tugthuset.
B. Forbedringshuset.
C. Rasphuset.
D. Forbedringshusets Portner Bolig.
E. Sygehuset.
F. Frispinderiets Arbejdstue.
G. Frispinderiets Boliger for Betjente.
H. Sprøjtehus.

Den dag branden fandt sted, var der i anstalten

rasphusfanger	132
tugthusfanger mænd	87
— kvinder	54
forbedringshusfanger mænd . .	133
— . kvinder .	89
Tilsammen . . .	495

Til disse skulde der jo skaffes passende plads, — og det tålte ingen opsættelse, — fordi branden havde ødelagt en stor del af de rum, hvor fangerne arbejdede og sov. Ilden var påsat i de øverste etager af tugthusbygningen. De på den tid så meget anvendte brækkede tagkonstruktioner bestod af træværk, der altså brændte let. Det var derfor også væsenligst disse tagetager i tugthusbygningen og forbedringshusbygningen, som vare ødelagte af branden, ligesom også rasphusbygningen. En plan af anstalten fra 1814, som vedføjes, giver oplysning om bygningsforholdene på det tidspunkt, da branden fandt sted.

Til ordning af belægningen indstillede kancelliet 27 juni 1817, at

100 til 120 fanger, formentlig kvindefangerne, såvel fra tugt- som forbedringshuset, indlægges på det gl. søkvæsthuses lofter og der gives beskæftigelse ved spind;

50 indtil 60 fanger af farligere art holdes på Gl. Holm under bevogtning;

de gamle bygninger og frispinderibygningen anvendes til de øvrige fanger; der vil således blive plads i forbedringshuset til 130, i rasphuset til 32 og i frispinderihuset til 50, ialt 212 fanger;

at der til fangernes bevogtning, indtil et plankeværk er opført mellem brandtomten og de øvrige bygninger, og indtil fangetallet formindskes, afgives en militær vagt på 30 mand og 1 officer;

at der til foranstaltninger i anledning af branden

anvises 30000 rdl. af finanserne, da anstalten ingen penge giver til sligt;

at alle øvrigheder pålægges ikke at indsende dømte forbrydere til anstalten, men at straffens execution udsættes.

Der blev også indstillet, at c. 50 fanger, som ved branden viste mønsterværdig opførsel, *benådedes*. Kongen forlangte særlig forestilling; hvorom imidlertid intet ses i sagen.

Denne indstilling bifaldtes iøvrigt af kongen ved rsl. af 27 juni 1817.

Derefter anordnes ved reskript af 4 juli 1817 nedsættelsen af en kommission til at udfinde et passende bygningslokale for tugt- rasp- og forbedringshusfangerne, idet der efter cancelliets indstilling opstilles som hovedpunkter for arbejdet:

1. At fangerne adskilles efter de tre kategorier under hensyn til stedet og grunden.
2. At bygningernes indretning sker på bedste måde.
3. Omkostningernes afholdelse.
4. Udfindelsen af et interimistisk lokale for de på Gl. Holm anbragte fanger.

Allerede 26 juli 1817 foreligger en indstilling om punkt 4, som er betragtet som det, der er mest påtrængende, da de omhandlede fanger ere af en farlig karakter. Indstillingen gik ud på, at de to krudttårne, som lå i grevens og dronningens bastioner i citadellet, indrettedes til midlertidigt opholdssted for 60 farlige fanger. Efter forslaget vilde der i hvert tårn blive indrettet to etager, med 8 rum til 4 fanger i hvert rum. Hver fange vil få 8 □ alen, og de 4 fanger ville få ophold i samme både nat og dag. Arbejde vil ikke kunne udføres af hensyn til den knappe plads og vistnok også af hensyn til det sparsomme lys, som der vil falde ind i rummene. Ovne er der heller ikke plads til, men man trøster sig med, at de tykke mure ville gøre rummene kølige om sommeren og lune om vinteren. Ligeså lidt er der plads til at ind-

kvartere fast opsyn; dette må derfor overtages af militæretaten. En cachot eller mørkt fængsel skulde indrettes i hvert tårn. Det ene tårn var 24 al. langt, 9 al. bredt og $8^1/_2$ al. højt til hvælvingens slutsten; det andet 18 al. langt, 10 al. bredt og $10^1/_2$ al. højt, alt indvendigt mål.

Bekostningen ved indretningen af tårnene ansloges til 15400 rdl. Ved kgl. rsl. af 30 juli 1817 bifaldtes indstillingen om krudttårnenes indretning.

Disse tårne benyttedes i adskillige år til de værste fanger; således bestemtes i 1825, at fanger, som undveg fra tugthuset, og hvor ordenens opretholdelse der krævede det, skulde anbringes i tårnene. Årsagen til denne bestemmelse var, at der var iagttaget en urolighedsånd i tugthuset. I 1826 anholdt chargé d'affaires Brown, pastor Rønne og Raffard om tilladelse til at oprette et selskab, som skulde tage sig af de i tårnene hensatte livsfangers åndelige tarv, men ved rsl. 18 marts afsloges dette af hensyn til lokaliteterne. Først i 1836 foreslås i en canc. skrivelse af 29 novbr., at fangerne i tårnene skal flyttes til strafanstalten på Christianshavn, når det formodes at kunne ske uden fare for anstalten. Dermed må benyttelsen af tårnene være ophørt. Det ene er nu nedrevet, og det andet er magasin.

Begivenhederne ved mytteriet affødte endvidere plakaten 16 juli 1817 om yderligere bestemmelser om forbrydelser, der forøves af fanger, dømte til arbejde i tugt- rasp- og forbedringshuset i København. Heri fastsattes, at når for fremtiden nogen sammenrottelse finder sted imellem fanger i tugt- rasp- og forbedringshuset, hvorunder vold øves mod stiftelsens embedsmænd og bestillingsmænd eller andre, som sætte sig i virksomhed for at tilvejebringe orden og rolighed i strafanstalten, eller og på stiftelsens bygninger, redskaber og materialier eller andre ejendele, så bør alle, der enten have taget del i slig fredforstyrrende aftale, eller som under udførelsen foretage nogen af hine voldsomme handlinger, eller deri,

være sig endog i fjærneste måde, understøtte eller styrke andre, eller som vise sig ulydige mod de befalinger, som ved slig lejlighed gives til ordens og roligheds oprettelse, straffes på livet.

Andre, som have været vidende om slig sammenrottelse og ikke have gjort noget for at forebygge, straffes med livet. De, som søge at skjule sandheden, straffes med tamp, ris, hårdt ensomt fængsel i flere måneder.

Når voldsom sammenrottelse har fundet sted, afholdes standret strax.

Disse bestemmelser udvidedes ikke til at gælde for slaverne i fæstningerne, da General Kommissariats Kollegiet i skr. 19 august ikke anså det for nødvendigt.

At der også måtte træffes foranstaltninger for at aflede tilgangen er en selvfølge. Af hensyn til øjeblikkets krav standsedes al tilgang. Ved rsl. 16 juli 1817 bestemtes, at alle undvegne slaver, som grebes pånу, skulde forblive i fæstningen og ikke, som tidligere fastsat, afleveres i rasphuset. Allerede 14 oktober 1815 havde en cancelliskrivelse påbudt, at, hvor dommeren havde valget imellem fæstning eller rasphus, skulde hin foretrækkes, da rasphusfangernes antal var så stort, at de ikke kunde finde plads i de dertil bestemte rum. Overhovedet var i en årrække pladsforholdene afgørende for aflevering i fæstning eller rasphus. Bestemmelsen i rsl. 25 juli 1812, at personer på 25 år og derunder, dømte til slaveriet, hensattes i tugthuset, måtte ligeledes forandres. Disse fanger måtte indtil videre blive i fæstningen efter canc. skr. 2 septbr. 1817.

Til vejledning for den, som foran nævnt, under 4 juli nedsatte kommission angående forslag til nybygninger udtaler en cancelliskrivelse 19 aug. 1817, at der behøves tre bygninger, 1 til livstidsfanger og andre særdeles grove forbrydere, på et afsondret sted i eller udenfor København og med plads til 150 fanger, 1 for mindre grove forbrydere med plads til 225 og 1 til den ringeste klasse med plads til 225 fanger. Dette realiseres imidlertid ikke og

ligesålidt en i 1818 truffen bestemmelse, at gamle søkvæsthus skal købes og indrettes til den ringeste klasse af forbrydere; den gamle anstalt derimod til de grovere og groveste, den ene klasse i en ny bygning på den afbrændtes grund ud til torvet, den anden i forbedringshusbygningen. Derimod blev sikkert resolutionen af 16 maj 1821 realiseret, at søkvæsthusets vestre fløj, som ikke benyttes, indrettes til mandsfanger fra forbedringshuset, og disses lokaler i tugthusbygningen til rasphusfangerne. Derved blev det muligt fra april 1822 atter at bringe undvegne slaver i rasphuset eller, hvis der er mangel på plads, i tugthuset. I Stokhuset er der nemlig ingen plads på den tid.

Hvad forholdene i selve anstalten angår, viser det foran omtalte concept af 1819 til en ansøgning fra direktionen om afsked, fordi der i anstalten er forefaldet 1 forsøg på mord og 1 fuldført mord på to af anstaltens funktionærer, nok som, at tilstanden ikke på nogen måde er mere beroligende end i de foregående år. Dette i forbindelse med besværlighederne ved benyttelsen af de ved branden i 1817 korrumperede bygninger og meget andet, således penge- og arbejdsforholdene i denne fra gammel tid mislykkede anstalt, bevirkede naturligt nok, at opmærksomheden for forbedringer i fængselsforholdene i det hele stadig blev holdt i ånde. Det er derfor ikke ordnende bestemmelser for anstalterne, der komme til at spille en rolle i de kommende år, men derimod søger man at komme til en endelig ordning af strafforholdene i det hele taget i følelsen af, at dette er en bydende nødvendighed. Kommissioner komme således til at afløse den ene den anden ligetil 1840.

Ved Stokhuset er det alt omtalt, at der 1822, 15 maj, nedsattes en kommission til at tage under overvejelse, hvorvidt en fælles bestyrelse for samtlige strafanstalter, men især for dem i København, måtte være tilrådelig; men tillige forlangtes det overvejet, hvorledes

livstidsfangerne kunde fuldstændigt sondres fra årsfangerne, samt hvorvidt den fælles bestyrelse burde have myndighed til at flytte fangerne under straffetiden fra en anstalt til en anden. Grundlaget for denne kommission var en beretning fra cancelliet til kongen 17 april 1822, som ved siden af korte ikke uinteressante udtalelser fremhæver, at de fremsatte spørgsmål fordre indhentelsen af oplysninger, hvorfor nedsættelsen af en kommission synes naturligst.

Selve kommissionen blev sisteret ved nedsættelsen af en anden, hovedsagelig militær kommission, 5 jan. 1823, som ene skulde befatte sig med ordningen af Stokhusets forhold, fordi det formentlig snart blev klart, at Stokhusets militære administration vanskelig lod sig forene med en civil, fælles bestyrelse af alle strafanstalterne. Om resultaterne af denne henvises til skildringen af Stokhuset.

Kommissionen af 1822 synes imidlertid at have fortsat sin virksomhed en tid med at indhente oplysninger. Af disse skal de væsenligste anføres her, som vedrørende tugt- rasp- og forbedringshuset på Christianshavn, ligesom også nogle oplysninger fra den tid findes i en pakke erklæringer i Christianshavns strafanstalts arkiv.

Således findes en ret mærkelig opgivelse fra strafanstalten om den plads, som i forskellige retninger er nødvendig. Et rum med 10 □ al. gulvflade kan modtage 10 sengesteder, siges der. Sengestederne regnes hvert til 2 personer, altså 20 personer kan rummes i et sådant soverum. Dette anføres kun, fordi enhver kan dømme om de opgivne rumforholds lidenhed, selv om man vil gå ud fra, at sengestederne ere tænkte anbragte i to etager.

Med hensyn til anstaltens økonomiske forhold have disse, som altid forhen, fremdeles været vaklende. Inspektøren, Lund, konstitueret 1 juli 1815, oplyser således, at den kort tid forinden hans ansættelse stedfundne ophævelse af anstaltens arbejde for guldhuset medførte en betydelig vanskelighed ved at finde beskæftigelse til fan-

gerne og bragte derved indtægten ned og statens tilskud til at voxe. Fra april 1818 modtog anstalten påny arbejde fra guldhuset, nemlig forfærdigelsen af grove varer, kappebay, heste- og slavedækkener, slaveklæde og slavebay. Derved forandredes situationen således, at medens staten i 1815 havde tilskudt 10000 rdl., i 1816 51000 rdl., i 1817 96466 rdl. og i 1818 62481 rdl., blev tilskuddet i 1819 14999 rdl., i 1820 12720[1]), i 1821 9600 rdl. og den samme sum i 1822; men samtidig var middeltallet af fanger også gået ned fra 600 til 425. Desuden havde anstalten i de sidste år sysselsat fangerne ved uldspind og klædevævning for stadens klædefabrikanter samt ved hør- og blårspind ligesom også ved sejldugs- og lærredsvævning, alt af leverede materialer. Ved disse foranstaltninger var den økonomiske status for anstalten stadig forbedret i de sidste år.

Hvorledes fangetallet fordeles på de forskellige grupper og køn af fangerne ses af en skrivelse 14 juni 1822, hvorefter det samlede tal den dag var 430. Af disse vare

forbedringshusfanger	på livstid	6	md.	1	kv.
—	på kongens nåde .	6	—	1	—
—	på tid	79	—	113	—
tugthusfanger	på livstid	50	—	74	—
—	på kongens nåde	8	—	1	—
—	på tid	3	—	1	—
rasphusfanger	på livstid	79	—	»	—
—	på kongens nåde	1	—	»	—
—	på tid	7	—	»	—

Når der iblandt forbedringshusfangerne nævnes livstidsfanger, ligger det i, at sådanne overflyttedes fra tugthuset til forbedringshuset for senere at løslades derigennem.

---

[1]) Andensteds i oplysningerne findes anstaltens samlede udgift opført i 1820 til 62649 rdl., hvoraf overskuddet fra rasphuset dækker 39325 rdl., således at den egenlige udgift bliver 23323 rdl.

Om de sanitære forhold foreligger der også en del oplysninger, som langtfra ere tiltalende og påny vise, hvorledes forholdene i det hele i denne anstalt, snart på et punkt snart på et andet, fremtræde i en sørgelig belysning. Mortaliteten udgjorde i 1807 1 af 19 fanger, i 1808 1 af 16, i 1810 1 af 15 og i 1811 1 af 10. På den tid er man nået til at give naturalforplejning, som foran er meddelt, og dermed synes en bedring at være indtrådt. Efter oplysninger af professor Otto, anstaltens læge, viser dødeligheden derimod senere følgende klimax:

i	1823	af middeltal	480	er død	12
-	1824	—	558	—	17
-	1825	—	611	—	22
-	1826	—	618	—	26
-	1827	—	638	—	40
-	1828	—	673	—	40
-	1829	—	639	—	62
-	1830	—	610	—	69
-	1831	—	636	—	53
-	1832	—	672	—	102.

Fra 1829 bliver stigningen endogså i høj grad betænkelig. Et lignende bedrøveligt resultat får man af oplysninger for de enkelte kategorier af fanger.

I	1828	indkom	76	forbedringshusfanger,	af dem døde	16
-	1829	—	61	—	— —	12
-	1830	—	77	—	— —	19
-	1831	—	85	—	— —	23.

Altså omtrent en fjerdedel døde.

I	1828	indkom	56	rasphusfanger,	af dem døde	21
-	1829	—	43	—	— —	18
-	1830	—	72	—	— —	23
-	1831	—	86	—	— —	36,

eller omtrent halvdelen døde i anstalten. Og dog herskede ingen epidemisk sygdom i alle de nævnte år i anstalten.

Ifølge sygelisterne er der behandlet i

	1825.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.
for brystsyge	35	36	8	37	44	82	55	94	83
- hoste . .	51	17	11	4	2	2	3	»	»
- feber . .	»	»	116	76	98	109	147	146	137
- gigt . .	69	64	53	54	50	25	35	»	46
- fnat . . .	217	205	286	281	346	414	362	293	334.

Her er kun medtaget hovedsygdommene iblandt fangerne. Af disse ses fnat at spille en dominerende rolle, hvilket vistnok for en del også må lægges anstaltens slette renlighed og øvrige dårlige sanitære forhold til last. Den med så store tal optrædende feber må vist henføres til den mathed med aftagende kræfter, som Otto nævner i 1833, da han omtaler den store sygelighed blandt fangerne.

De her anførte senere oplysninger, der høre til en kommission, som nedsattes 1834, gøre imidlertid ikke sagen klar, når der bliver spørgsmål om anstaltens disciplinære tilstand, som fremdeles er slet. Der anføres således, at en fange er bleven mishandlet af de andre, uden at opsynet forsøgte at hindre det, og i 1833 siges der, at 17 sager have i årets løb været under behandling i anstalten for forsøg med eller trusler med kniv og for opsætsighed mod opsynet. Årsagerne til den iblandt fangerne tiltagende demoralisation søger man dels i skolevæsenets slette ordning, dels i det utilstrækkelige opsyn i anstalten, dels i den utilstrækkelige føde, hvorfor der stadig dreves handel med brød blandt fangerne. At på den anden side arbejdet i almindelighed ikke kan have stillet for store fordringer til fangernes arbejdskraft, fremgår deraf, at overarbejde og derved altså også en forøget indtægt for fangen er overvejende almindeligt.

Under 31 decbr. 1833 har direktionen for strafanstalten mældt cancelliet, at adskillige voldsomme optrin have fundet sted i anstalten, deriblandt at en fange har forsøgt at ramme portneren med en kniv. Denne sag bliver undersøgt af to assessorer i hof- og stadsretten og

samtidig indstilles, at en kommission nedsættes til at gøre en plan for strafanstaltens genopførelse. Indstillingen motiveredes ved, at bygningsforholdene i Christianshavns strafanstalt, således som de vare ordnede efter branden i 1817, lagde uovervindelige hindringer i vejen for disciplinens overholdelse og gjorde det umuligt at adskille de forskellige klasser af forbrydere på en hensigtsmæssig måde. I henhold hertil nedsattes således ved reskript af 5 novbr. 1834 en kommission for at tage under nøjeste overvejelse, hvorledes strafanstaltens i året 1817 ødelagte bygninger snarest muligt igen kunde vorde opførte, og, efter at have forfattet en plan til genopførelsen af Københavns rasp- tugt- og forbedringshuses afbrændte bygninger, at indsende samme. Kommissionens medlemmer blev: overpræsident Kjerulff, hofbygmester Koch, justitsråd Petersen, medlem af direktionen for fattigvæsenet, justitsråd Holm, assessor i overretten, læge ved strafanstalten Otto.

Denne kommission afgav sin betænkning 31 juli 1838 og gjorde deri opmærksom på de betydelige hindringer, den har haft at overvinde. Grunden for den ældre anstalt var meget indskrænket i forhold til det store antal fanger og vendte med den ene side ud til et torv; gårdsrummet vilde blive utilstrækkeligt til fangernes luftning. Det var vanskeligt at skaffe særskilt plads for de forskellige kategorier af fanger, rasp- tugt- og forbedringshusfanger. Rettest syntes det at være at opføre to anstalter, en for mænd og en for kvinder, hvori livstidsfanger ikke optoges, men kun fanger dømte for grovere forbrydelser. Ligeledes fordrede arbejdsdriften stor plads. Enten måtte de gamle bygninger benyttes og den, mod torvet vendende, nedbrændte bygning genopføres. Men dette vilde ikke tilfredsstille de krav, som måtte stilles til anstalten.

Den anden udvej var at inddrage de gamle bygninger under indretningen. I så tilfælde måtte de to sidefløje mod Annagade og kanalen nedrives, ligeledes rasp-

husbygningen i gården, og den midterste bygning i gården måtte tildels nedrives. Efter den på dette grundlag hvilende plan vilde man opnå de væsenligste betingelser for en tilfredsstillende anstalt, nemlig at fangerne isoleredes om natten, og at arbejdslokalerne lagdes således, at de til enhver tid vare under nøje tilsyn. Der foresloges således anvendelsen af en cellebygning, hvor man skaffede plads til samtlige mandsfanger. Cellerne blev kun $171^1/_2$ kubikfod eller c. 22 kubikalen, men dette stemmede med de amerikanske mønstre. Ligeledes opnåedes adskillelse mellem kønnene og fangekategorierne, ligesom også de unge fanger kunde få særskilte rum. Gaden langs kanalen måtte så inddrages til gårdsrum. Der påregnedes efter modtagne oplysninger for 1825 til 1834 ialt 660 fanger:

240 mandlige forbedringshusfanger (30 under 20 år)
60 — tugthusfanger (5 under 20 år)
150 — raasphusfanger
110 kvindelige forbedringshusfanger (10 under 20 år)
100 — tugthusfanger.

Det bemærkedes tillige, at en gejstlig, som kunde ofre sig helt for anstalten, burde ansættes, hvad hidtil ikke var tilfældet.

Imidlertid gør kommissionen opmærksom på, at efter overslaget vilde det foreslåede foretagende koste 338000 rdl., hvilken betydelige sum hellere burde anvendes på en hel ny anstalt, et spørgsmål, som havde ligget udenfor kommissionens opgave, og som den derfor heller ikke havde taget under overvejelse.

Under 30 august 1838 sendes disse forslag fra kommissionen til Københavns magistrat til betænkning; men 8 febr. 1840 har denne endnu ikke afgivet noget svar.

Denne kommissions arbejde såvelsom den efternævnte forhandling mellem cancelliet og direktionen for Viborg strafanstalt om dennes ombygning, få således kun betydning som forarbejder for kommissionen af 8 april 1840.

I 1836 indberettede imidlertid direktionen for Viborg

strafanstalt, at fangetallet var 235, og at der savnedes plads til at anbringe flere fanger i anstalten, på samme tid som tallet på de fanger, der efter de bestående bestemmelser skulde indsættes i anstalten, var stadigt voxende.

For at afhjælpe dette forhold i øjeblikket henvendte man sig til direktionen for Odense tugt- og forbedringshus, som erklærede sig villig til at modtage 12 mands- og 12 kvindefanger mod godtgørelse (fastsat ved rsl. $^{18}/_{2}$ 29 og $^{3}/_{6}$ 35) af 21 rdl. 5 mk. 4 sk. pr. fange, hvilken godtgørelse ydedes entreprenøren i Viborg strafanstalt. Ifølge heraf bestemte pl. 15 febr. 1837, at forbrydere, som idømtes indtil 3 års strafarbejde, fra Ribe og Vejle amt skulde afgives til Odense strafanstalt mod godtgørelse til denne som ovenfor nævnt. Dog, medens fangeantallet i denne anstalt var 25 i 1836, steg det i 1837 til 55, hvoraf 15 vare jyder. For at skaffe plads blev det derfor nødvendigt at indrette sovesteder i kælderen. Ikke desto mindre er der allerede i febr. 1838 ikke længere plads til flere fanger. Der må således atter gribes til extraordinære foranstaltninger. I samme måned påbyder således cancelliet indretningen af 2 sovesale på loftet, og de 2 tidligere sovesale indrettes til arbejdslokaler. Denne ordning approberes ved rsl. af 25 septbr. 1838. Omkostningerne derved udgjorde 2651 rdl.

Imidlertid havde direktionen for Viborg strafanstalt i maj 1838 indberettet, at fangetallet siden 1836 var steget til 249. For at råde bod på mulighed af at mangle plads lejedes derfor et i nærheden af anstalten liggende, major Undal tilhørende hus i St. Leonis Stræde for 200 rdl. årlig. Dette indrettedes til 60 fanger for en omkostning af 2965 rdl. og overleveredes 13 decbr. 1838 entreprenøren for fangernes underholdning og beskæftigelse til afbenyttelse og vedligeholdelse.

Året 1839 igennem forhandler cancelliet med direktionen for Viborg strafanstalt om en større udvidelse af anstalten, som man, på grund af det bestandig stigende

fangetal, tilsidst erkender må omfatte plads til 80 à 100 fanger.

Bygningsinspektør Friis indgiver efter opfordring i årets løb et forslag, som i hovedsagen går ud på at anvende den ældre bygning til kvinder, dømte til forbedringshusstraf, i et antal af 105, og at opføre en tilbygning med plads til 240 mandsfanger på en tilstødende lod, som kan fås tilkøbs. Ombygningen er nemlig påregnet til 330 à 350 fanger ialt med 60 kubikalen rum til hver. Tugthusfangerne foreslås anbragte i en bygning på hjælpetugthusets grund eller i det af Undal lejede hus, som vilde kunne indrettes for 6814 rdl. 83 sk. foruden købesummen.

Da imidlertid emanationen af den ny tyvslovgivning vilde bevirke, at forskellige fanger, som tidligere indsattes i andre anstalter, vilde blive inddømte i forbedringshuset, og man som følge deraf ikke kunde bedømme, hvor stort tallet af tugthusfanger vilde blive i fremtiden, var cancelliet ikke tilbøjeligt til at foreslå udgifterne til indretning af tugthuset i Viborg.

Dertil kom, at den tidligere omtalte kommission af 1834 forhandlede endnu om opførelsen af et nyt tugthus i København. Denne bygnings bedre indretning havde det sin store interesse at kende, forinden bestemmelse toges for Viborgs vedkommende.

Imidlertid er fangetallet i denne anstalt steget fra 249 i 1838 til 274 i marts 1840, nemlig 54 tugthusfanger, 16 mandlige og 38 kvindelige, og 220 forbedringshusfanger, 171 mandlige og 49 kvindelige.

I henhold til det foranstående indstiller altså cancelliet under 11 marts 1840, at afgørelsen af spørgsmålet om tugthuset i Viborg opsættes, og at de kvindelige tugthusfanger midlertidig anbringes i hjælpetughuset, de mandlige i Undals hus. Forbedringshuset foreslås indrettet efter det foran nævnte forslag af Friis, og overslaget til samme med inventar påregner c. 60000 rdl.

Svaret på indstillingen blev en kgl. resolution af 8 april 1840, som anordnede nedsættelsen af en kommission til at undersøge, hvilken indflydelse rettelig bør tillægges de i den nyere tid optrådte systemer for strafanstalternes indretning på de flere betydelige bygninger af sådanne anstalter, som forestår såvel i Danmark som i Holsten.

Møens tugt- og forbedringshus.

Denne anstalt blev, som tidligere anført,[1]) formentlig tagen i brug senest 1740. Den var et appendix til tugt- rasp- og forbedringshuset på Christianshavn og stod således under direktionen for de fattiges væsen i Danmark. I Pontoppidans danske Atlas siges der: Stiftelsen er i god stand, og et par lemmer, som ellers i lediggang lære at gøre ilde, lære der at spinde og væve så vel, at adskillige slags uldne varer til nogle tusinde dalers værdi årligen af dem forfærdiges, og af et skrift i anledning af kronprinsens nærværelse på Møen 1746 anfører Paludan i sin beskrivelse af Møen, at æreporten var beklædt med smukt blommet flonel af adskillige couleurer, som var af Stege manufakturhuses eget fabrik. Det var også i god overensstemmelse med forholdene i almindelighed, at anstalten oprindelig kaldtes tugt- og manufakturhuset på Møen. Manufakturerne vare den gang inderligt knyttede til tugthusene, disses existens var baseret på hin virksomhed, hvormed man håbede fortrinsvis at udrydde al lediggang og tiggeri. Derfor hed det jo også, at huset skulde tage mod stærke og friske betlere, og ligeledes måtte børn, anklagede for grove og liderlige ting, af forældrene indsættes uden lov og dom i tugthuset på Møen (rsk. 9 decbr. 1740). Ved pl. 30 juli 1745 bestemmes endvidere

---

[1]) Fængs. i Dm. 1550—1741, s. 160.

om de betlere, løsgængere og ulydige børn udi Lolland og Falster, som skal indsættes til arbejde udi det for Sjællands stift på Møen indrettede tugthus. I denne hedder det i punkt 1, at de betlere, som imod forordningerne om de fattiges væsen af 24 septbr. 1708 og 6 oktbr. 1731 mere end en gang gribes udi betleri (hvilke første gang afstraffes med at stå en time udi det i hver by eller sogn ordinerede halsjern) skal anden gang forsendes til arbejde udi tugt- og manufakturhuset på Møen på et år, tredie gang på to år og fjerde gang på deres livstid.

Den direkte bestyrelse af tugthuset under direktionen for de fattiges væsen bestod af 4 inspektører, som boede i Stege, nemlig provsten og byfogden sammesteds samt to af byens borgere. Disse inspektører tillægges der 27 decbr. 1749 ret til at lade de strafværdige lemmer i tugthuset afstraffe med ris eller tamp efter eget godtbefindende og sagens omstændigheder. Senere må efter cancelliskrivelse 16 oktbr. 1802 små tyverier fra andre fanger eller betjente straffes med håndtugt i huset. Senere er ansat som værkskriver ved anstalten Niss Boyesen, for hvem der foreligger en instrux af 10 juli 1748.

Spindemesteren ved anstalten tillægges der 17 novbr. 1741 5 sk. daglig for hver af lemmerne at spise, sålænge en tønde rug koster 2 rdl. Den gang var lemmernes antal kun 18.[1]) En spisetaxt approberes 20 jan. 1744. Under 9 april 1749 approberes en anden spisetaxt, som kun indeholdt få forandringer i bestemmelsen af kostens slags, men ingen i quantitativ henseende. Efter denne sidste var forplejningen følgende:

Søndag og torsdag	1 pot kål og	$^1/_4$ pd. flæsk,
mandag	1 —	vælling og 2 kogte sild,
tirsdag og fredag	1 —	ærter og 3 stk. mådelige ål,
onsdag og lørdag	1 —	grød og $^1/_2$ pd. gråsej,
	istedenfor dette sidste lørdag	1 spegesild.

---

[1]) Extr. prot. f. Møens tugth. 1738—1757. [2]) En torskeart.

Dog er det ikke spisémesteren forment udi slagtetiden iblandt at give dem anden slags mad, når det ikkun er forsvarlig frisk og god kost, ligesom det også i mangel af ål, til de tvende dages sul må tillades andet sundt og frisk fiskesul i steden at give. En pot af hvad slags søbemad, som spises om middagen, spises og om aftenen pro persona. Hvert menneske bekommer daglig 1 pund rugbrød, fidt og sennop til dyppelse til fisk og eddike til sild, samt at enhver får $^1/_2$ pot godt øl eller mælk til grøden og ellers så meget tyndt øl til måltiderne, som de behøve. I 1766 sluttes kontrakt med en ny spisemester, hvem det blandt andet pålægges, at han ikke må holde brændevin eller tobak tilfals for lemmerne og heller ikke tillade dem at sidde i sine værelser og drikke.

I 1750 opføres en ny tilbygning til tugthuset, i hvilken anledning der lægges vægt på, at kønnene adskilles, hvilket erklæres for det allernødvendigste ved siden af, at lemmerne få gode rum og blive velforvarede; desuden pålægges det, »at der bliver nogle aparte kammere indrettede for skikkelige folks børn, som indsættes og blive betalte for«. Dette har været en ombygning af den oprindelige hovedbygning; thi en taxation 13 febr. 1778 nævner kun et forhus på 26 fag med to etager, indrettet til arbejdssale, magasiner m. m., og et baghus som udhus. Samme taxation nævner også farvergården, som i sin tid (1758) tilligemed farveriprivilegiet tillagdes tugthuset, men som aldrig benyttedes af dette og derfor bortforpagtedes. Paludan giver i sin beskrivelse af Møen, 1824, en skildring af Møens tugt- og forbedringshus, hvorefter hovedbygningen mod gaden den gang var af grundmur, 33 al. lang og 14 al. bred. Den havde to etager og kælder, fangerne opholdt sig i 2den etage, hvor der var en arbejdsstue for mandfolk og en for kvindfolk, et værelse, hvor gudstjenesten holdes, og fire kamre. Ovenover 2den etage var der to loftsrum, indrettede et for mandfolk og et for kvindfolk. I underste etage var der

køkken, spisekammer og fem værelser, hvoraf tugthusskriveren benyttede de fire. Ved den søndre ende af bygningen var der opført (1795) en grundmuret bygning, en etage høj med 8 kamre, med kakkelovne, for sindssvage. Baghuset brugtes til udhus. Denne bygning er ikke den oprindelige, på hvilken der var sat en tilbygning i 1750. På den anden side kan indretningen af 1809, som kostede en del penge, ikke have undladt at gribe ind i selve indretningen af bygningen, der har været brøstfældig i mange henseender. Adskillelse af kønnene var forøvrigt alt fremhævet som en nødvendighed 1750, og uden tvivl alt gennemført, som den fremtræder i den nævnte beskrivelse.

Et lille fingerpeg i retning af den påpasselighed og orden, som fandtes i anstalten, får man gennem en skrivelse 13 oktbr. 1751 fra direktørerne til anstaltens inspektører, hvori de opfordres til at føje de bedste og nyttigste anstalter for at hindre lemmernes undvigelse, og da der ved tugthuset en ny portner vorder antagen, må han på det skarpeste instrueres: At holde porte og døre lukkede, at beholde nøglerne hos sig, at visitere lemmerne hver aften, ikke at understå sig til under straf at gå ud af tugthuset uden først at mælde det, så at det altid kan vides, hvor han er, samt at en anden kan sættes til at tage vare på port og døre, sålænge han er ude. Og må skriveren og mesteren advares selv årle og sildig at have opsigt med portneren, så vidt mulig er, og når herudi noget overtrædes, da at mælde det strax for en eller flere af d'hrr. inspektører. Skulde nogen af lemmerne formedelst portnerens forsømmelse efterdags undvige, skal portneren betale 2 rdl. i straf for hvert lem, som undviger, foruden anden straf efter de gode herrer inspektørers sigende og sagens omstændigheder.

Man får af disse forskrifter en fornemmelse af, at det har manglet noget på tilsyn i anstalten. Og det viser sig også, at to lemmer, en mand og en kvinde, ere rømte,

men senere indsatte i Børnehuset. Den forrige portner har desuden, synes det, ret ageret herre i anstalten, han har besvangret en af anstaltens lemmer, har været grov og ulydig mod de overordnede og skal i rasphuset for sit »ugudelige levnet«.

Skønt det ganske sikkert har været tugthusets bestemmelse at danne et appendix til Børnehuset, og skønt det således er underlagt den samme bestyrelse som dette og følger med i den almindelige udvikling af straffuldbyrdelsesforholdene, som Børnehuset gennemgår, kom der dog i en og anden retning afvigelser frem, som efterhånden kom til at give tugthuset et noget særeget præg. Den forholdsvis ringe befolkning, der så godt som udelukkende var en landbefolkning, den deraf følgende mindre udbredte fordærvelse, dette bidrog vistnok til at give anstalten et roligere præg og en mindre demoraliserende karakter, end Børnehuset nu en gang havde og i en lang årrække aldrig mistede. Anstalten blev således snart benyttet til opholdssted for bedre folk; det hedder sig jo således, 1750, at der skal indrettes aparte kamre for skikkelige folks børn. Mod betaling for kost og klæder modtoges således i årenes løb adskillige i anstalten til forvaring eller forbedring efter direktørernes ordre, som det synes uden lov og dom, hvorfor tiden altid var ubestemt. Det var døtre navnlig, børn af »skikkelige« forældre, officerer, jagtjunkere, præster, handlende, som vare liderlige, drikfældige, ulydige, kort sagt ikke til at få skik på for familien; betalingen var 20 til 60 rdl. om året for en slig person. Fra 1756 forlanges attester for slige vanartige børns forhold forinden indlæggelsen, men der føjes til, »om de kan fås«. En ufravigelig betingelse var det altså ikke. Fra 1760 må dog ingen modtages uden efter et kgl. reskript. Ved at arbejde for anstalten kunde disse personer få afkortning i den fastsatte betaling, der iøvrigt syntes noget afpasset efter folks vilkår. Blandt de således indsatte fandtes en præst, som af drikfældighed for-

lod sit embede og familien, en aktør blev for konens og familiens skyld indsat for sit uordenlige levnet, en kone, som behandlede sin mand slet, en drukken skoleholder, en kone, som forarmede sin mand ved drik, en kvinde med sin 10 årige datter, som hun havde fordærvet og forledt til drik. En kvinde blev indsat i 1755; hun navngives ikke, men omgives med en vis mysticisme. Hun skal have et aparte kammer og sømmelig underholdning, men må ikke tale med nogen og ikke korrespondere med nogen. Når politiløjtenanten fra København kommer og medbringer en anden herre, må denne tale med hende; hun skal ikke tvinges til arbejde, men det kan tilbydes hende at spinde. Når hun forlanges udleveret af politiløjtnanten, kan hun løslades. Ligeledes blev i 1758 indsat en »ukendt« mand i et aparte kammer, hvortil en kakkelovn strax købes, da der ingen findes i kammeret. Der betales for ham 8 mk. ugenlig, og samme år indsattes en lignende kvinde. Senere modtoges ligeledes to officerer, hvoraf den ene skildres som nederdrægtig. Efter dette får Møens tugthus noget bastilleagtigt ved sig. Det synes næsten, som man for gode ord og betaling kunde få anbragte i anstalten som i et pensionat børn og pårørende, som vare besværlige for familien. Noget almindeligt var det dog heldigvis ikke.

På den anden side synes anstaltens ringere og mindre fordærvede befolkning også at have bidraget til, at man foretrak børns anbringelse i Møens tugthus fremfor i Børnehuset, selv om de ikke indsattes til straf. Også i så tilfælde var der tale om betaling. En vanfør dreng og en vanskabt dreng omtales, og ligeledes en dreng, som led af en i øjeblikket inkurabel sygdom, men som ingen vilde have i lære. Det blev i disse tilfælde snarest som en slags fattigforsørgelse at indlægges her. Men også fra Børnehuset overflyttede man drenge til oplæring i Møens tugthus.

Også sindssyge personer indsattes der til forvaring.

En mand indsattes »for de ham til tider påkommende svære og urolige tanker, der forvolde, at han løber i mark og skov, hvor han er funden forkommen og halv omkommen«. I 1782 løslades en mand, som for 13 år siden er indsat af mangel på forstand. Ligeledes er en uregerlig klokkerenke og en anden vanvittig kvinde indsat. I 1788 skal en dårekiste indrettes på et bekvemt sted i tugthuset til at bevare en rasende, og i 1794 befales en indretning opført, nebenbygning til 6—8 personer, som mangler forstanden, med små indretninger for hver, med plads til seng og en natstol, og hvor der kan opvarmes om vinteren. Omvendt er en ufordragelig mand flyttet fra Møens tugthus til rasphuset. Sådanne omflytninger fra en anstalt til en anden af en anden karakter har næppe altid været en følge af retslig forfølgning, men vistnok kun foretaget som en disciplinær foranstaltning af direktionen for de fattiges væsen, eller fordi man manglede arbejdskraft i Møens tugthus. Således hedder det i rsk. 16 decbr. 1768: Når der er mangel på spindere i Møen, må udtages fra Børnehuset de dueligste, som ikke ere livsfanger eller for grove delicta dømte, og sendes til Møen, og en resolution 30 marts 1793 tillader, at personer fra de sydlige amter i Sjælland, som ere dømte til forbedringshusarbejde, må overflyttes til Møen. Iøvrigt er anstalten alt udvidet 1758 med en sidebygning, 2 etager høj, 39 al. lang og $14^1/_4$ al. bred. Samme år reglementeres 2 par lagner, 1 over- og underdyne samt 1 fjerpude til hver seng i anstalten, og i 1763 indrettes et aparte kammer for de syge.

At tilsynet med fangerne i denne lille anstalt imidlertid ikke var, som det burde være, fremgår ikke blot af de idelige opfordringer og advarsler til mestrene og skriveren om at passe på fangerne, men også af mere håndgribelige begivenheder. Et lem har således overfaldet morderisk et andet lem og et barn hos portneren og såret dem begge. I 1776 har der fundet tvende be-

svangrelser sted i anstalten. I begge tilfælde straffes de pågældende med vand og brød, og mesteren må betale 4 rdl. bøde, fordi sligt kan ske i anstalten. Også undvigelser finder af og til sted, således er i 1780 en fange rømt ved fastelavnsløjernes afholdelse i tugthuset, hvorfor disse forbydes. For sådanne rømninger får rømningsmanden, når han pågribes, tamp for pælen, en anden får en klods om benet.

Imidlertid var bestyrelsen af Børnehuset og Møens tugthus i 1781 gået over fra direktørerne for de fattiges væsen til etatsråd Hans Koefoed, således som det er omtalt ved Børnehuset. I anledning af denne forandring foreligger der en fortegnelse over »betjentene ved det Møenske tugt- og manufakturhus« af 13 juli 1781[1]). Derefter var der ansat en fabrikmester, en skriver, en læge, en portner og præsten, som katekiserede. Deres løn udgjorde tilsammen 345 rdl. om året. Noget arbejdsreglement fandtes ikke; »men mesteren skal påskønne og sætte enhver efter sit geni til arbejde«. Den gang vare 3 væverstole i gang i anstalten. I Koefoeds rapport om overtagelsen af bestyrelsen af Møens tugthus anfører han, at de arbejdende lemmers antal er 20, og at arbejdet er slet, hvorfor han foreslår uldspind istedenfor væveriet, og 16 septbr. 1781 sluttes kontrakt med det militære uldmanufaktur om uldspinderi for dette, da der tabes på fabriken i tugthuset. Ved samme lejlighed opgives tugthusets kapital til 31000 rdl. i obligationer. At en enkelt mands bestyrelse altid har sin betydning for ledelsen af en anstalt, er ganske naturligt. At der træffes bestemmelser, som kan være af betydning, ses deraf, at en skole for ukonfirmerede indrettes i anstalten, og at der indføres et arbejdsreglement som i de andre tugthuse; men iøvrigt blev ledelsen for Møens tugthus vedkommende i hoved-

---

[1]) Papirer vedk. Møens tugt- og forbedringshus 1697—1781 i Chvns. arkiv.

sagen den samme. Inspektørerne i Stege vare de nærmeste stedlige overordnede, og de tog sig åbenbart kun lidt af sagerne, skriveren var tillige postmester i Stege, han kom der næppe hver dag, så blev det mesteren, som skulde føre tilsynet, og han får også den ene advarsel og reprimande efter den anden, men bedre blev det ikke derfor. Det var åbenbart meget slappe forhold, der herskede i anstalten, og der var ikke meget at stille op i så henseende, fordi der manglede den nødvendige stedlige overledelse. Hvad der hjalp på tilstanden var, at befolkningen, bortset fra dens liderlighed og drikfældighed, ikke var af den værste, skønt der sikkert var samlet en del forslagne kvindfolk derinde.

I 1786 indsattes således den såkaldte Jomfru Dyssel. Hun hed egenlig Bodil Sørensdatter, men drog om iblandt landalmuen og kaldte sig Dronning Caroline Mathilde. Hun blev troet af mange, som hjalp hende med penge og på anden måde, indtil hun efter tidligere at have siddet i Odense tugthus nu blev dømt til at kagstryges og indsættes på livstid i Børnehuset. Denne straf formildedes til livstidsstraf i Møens tugthus. Dette var åbenbart en gunstbevisning, der tillige medførte, at kagstrygningen måtte bortfalde, thi i Møens tugthus indsattes ingen, som var uærlig. Dette udtaltes vistnok først i rsk. 3 jan. 1789, men det var ingenlunde sket tidligere, og da en kagstrøgen kvinde var kommen ind i anstalten, klagede fangerne strax og anså sig for nedværdigede ved hendes nærværelse. I den anledning kom reskriptet, og den kagstrøgne kvinde overførtes til Børnehuset. Dyssel undveg forøvrigt 1792, men attraperedes strax igen.

Ligesom i Børnehuset havde man også i Møens tugthus såkaldte frivillige, som på grund af alder og mangel på erhverv ude blev i anstalten som frivillige og der gjorde den nytte, de kunde. Portnerens enke bliver i 1799 også anset for frivillig fange med 7 sk. daglig mod, at hun skal hjælpe til at passe de gale, en anden form formoden-

lig for at gøre hende til pensionist. En anden form for frivilligheden præsenterer sig, idet en mandsperson, Lorentzen, som er indsat ved kgl. reskript, gerne vil ud. Generalauditør Mandix enke er hans eneste slægtning, og hun betaler for ham. Hun frygter for, at han skal falde tilbage til sine forrige laster, når han kommer ud, hun tilbyder ham derfor at ville betale 2 mk. mere ugenlig for ham, hvis han vil blive derinde — og han bliver i Møens tugthus.

Den store reform af 1789 med indførelsen af forbedringshuset ved siden af tugthus berørte også Møens tugthus. Også det kaldtes nu tugt- og forbedringshus efter pl. 30 novbr. 1792, og til denne anstalt dømtes forbrydere fra Møen, Lolland og Falster samt Vordingborg og Tryggevælde amter i Sjællands stift, som ved dom fandtes skyldige at arbejde i forbedringshuset på en bestemt tid eller til tugthusarbejde for livstid. Vare de kagstrøgne og brændemærkede, kom de til Børnehuset. Men i den indre ordning findes ikke nogen antydning af en forandring. Det gik vistnok som det bedst kunde; fangernes antal var så lille og den hele indretning så ringe i omfang, at der næppe har været grund til at gøre meget væsen af en ordning, som måtte gribe stærkt ind i den gennem lang tid bestående, hvis den skulde have nogen betydning, og hvem skulde vel indføre den og søge den overholdt?

I 1796 i juli måned er etatsråd Koefoed død, og hans søn, justitsråd Koefoed, blev hans efterfølger i bestyrelsen af Børnehuset og Møens tugthus. Han bestemte i 1799, at arbejdssalene om sommeren skulde stå åbne fra om morgenen, når bønnen holdtes, til 5—6 aften. Om vinteren skulde det være tilfældet fra det blev lyst og til en halv time, før mørket faldt på. Når dørene lukkedes, skulde fangerne tælles, ligesom også ved indladelsen på sovesalene. Ligeså megen betydning denne foranstaltning kunde have for de sanitære forhold i an-

stalten, hvorover der iøvrigt aldrig er ført klage, ligeså lidt kunde den have nogen gavnlig indflydelse på fangernes samkvem, som derved blev større og stadigere.

Som det alt under Børnehuset er omtalt, foranlediger en skrivelse fra Koefoed om tilstanden i denne anstalt, at en kommission nedsattes i 1806 for at træffe midlertidige foranstaltninger til en bedre ordning af forholdene i anstalten, og denne kommissions virksomhed blev i mange retninger af stor betydning for den indre orden i denne, ligesom den også fik nogen betydning for Møens tugt- og forbedringshus.

I en skrivelse til cancelliet af maj 1806 har Koefoed skildret tilstanden i Møens tugthus. Han gør deri opmærksom på, at adskillelsen mellem mandfolk og kvinder alt for nogle år siden er bragt i stand. Hvert køn har sit særskilte gårdsrum, også naturalforplejning er indført. Men uagtet de trufne foranstaltninger komme fangerne dog sammen. Inspektionen samles aldrig på tugthuset; den sender tugthusskriveren i sit sted. Det er en 70 årig gammel mand, hvis pengeforhold ere derangerede, og som er i gæld til betjentene, som han skulde føre tilsyn med. Derfor er der ingen orden i anstaltens forhold.

På foranledning af disse Koefoeds udtalelser bliver den i 1806 nedsatte kommission spurgt, om den vil tage sig af omordningen af Møens tugthus, hvad den går ind på. I 1807 bliver så den hidtilværende tugthusskriver afskediget og en ny konstitueret med 40 rdl. kvartårlig og uden bolig, hvilken ikke anses nødvendig i en anstalt til højst 60 fanger. I 1811 ansættes tugthusskriveren fast og bliver tillige spindemester, ligesom han også får bolig i anstalten. De nødvendige forandringer i bygningens indretning, som efter overslaget beløbe sig til c. 6000 rdl., blive approberede, og dermed påbegyndes arbejderne, som vare endte 1809.

Det er iøvrigt en selvfølge, at forholdene i anstalten ordnes i deres enkeltheder såvidt muligt i lighed med

moderanstalten på Christianshavn, med hvilken den har fælles bestyrelse. Dette gælder for så vidt også for arbejdets vedkommende, dog kom den betydelige udvikling af en mere selvstændig arbejdsvirksomhed, som den er omtalt under d'Auchamps ledelse i strafanstalten på Christianshavn, ikke frem i Møens tugt- og forbedringshus, hvor man holdt sig til behandlingen af uld, hvoraf noget vævedes i anstalten; ellers gik den behandlede uld til Christianshavn. Desuden blev der også plukket tovværk; men efter Paludans beskrivelse over Møen, 2 del, hændtes det dog, at fangerne i en hel måned manglede arbejde. Det var såvel af den grund, som også på grund af det ringe fangetal, temmelig naturligt, at anstaltens økonomiske forhold blev dårlige. I 1821 var den samlede indtægt 5745 rdl. 70 sk., men udgiften 5996 rdl. $74^1/_4$ sk. Det var derfor ikke så uforståeligt, at det spørgsmål opkastedes i 1822, om tugthuset ikke burde ophæves og fangerne føres til Christianshavn for at undgå det årlige tab, som anstalten på Møen gav. Spørgsmålet blev dog ikke afgjort den gang, fordi man var i tvivl om, hvor lemmerne i dårekisten i så tilfælde skulde anbringes. Disses antal var den gang 5.

Fangetallet var ved begyndelsen af 1810 23 mandfolk og 19 kvindfolk; ved udgangen af 1821 var der henholdsvis 31 og 14.

Ved udgangen	af	1826	var der	32	fanger og	6	dårer,
—	-	1827	—	41	— -	8	—
—	-	1828	—	39	— -	7	—
—	-	1829	—	29	— -	4	—
—	-	1830	—	27	— -	4	—
—	-	1831	—	45	— -	9	—
—	-	1832	—	41	— -	10	—
og i oktbr.	. .	1833	—	32	fanger.		

Medens således antallet af lemmer i dårekisten i almindelighed var så stort, som anstalten vel kunde rumme, holdt derimod fangetallet sig lavt i forhold til pladsen.

Om anstalten i det hele taget foreligger der meget lidt i de arkivsager, som findes bevarede. Betegnende for forholdene ved den hele indretning er det vistnok, at cancelliet fra juli 1833 til juni 1834 gentagende og gentagende forlanger oplysning om, hvad en fange årlig har kostet i de sidste 10 år. Men spørgsmålet synes at være blevet ubesvaret. Ligeså betegnende er det vistnok, at der i 1836 er begyndt en forhandlingsprotokol for inspektionen for Møens tugt- og forbedringshus, hvoraf det fremgår, at inspektionen i 1836 har boldt 3 møder i januar og februar. Det næste møde er først afholdt i jan. 1838, det følgende i oktbr. 1840. Inspektionen havde den gang fået to ny medlemmer, og den bestemmer i dette sit første møde, at medlemmerne skiftevis hver i en uge skal føre tilsyn med anstalten, samt at den skal samles en gang i hver måned, og denne sidste bestemmelse synes at være bleven overholdt.

Af det sidst anførte får man et indtryk af, hvori for en del anstaltens brøst har ligget. Inspektionens gerning var ulønnet, og nogen stor interesse har den i og for sig næppe indgydt de pågældende, som hver for sig havde anden gerning at passe. Det er allerede foran skildret af anstaltens daværende direktør Koefoed, hvorledes inspektionen aldrig kom i anstalten, og tilsynet var åbenbart ikke blevet bedre i årenes løb. Den ny forhandlingsprotokol af 1830 er uden tvivl et tilløb til større orden med tilsynet, men, som det er vist, blev det også den gang kun ved tilløbet. Efter disse forhold have de øvrige ved anstalten rettet sig. Direktionen sad alt for langt borte til med den tids kommunikationsmidler at kunne komme jevnligt på inspektion. Anstaltens hele virksomhed har været slæbende, man har været tilfreds, når alt blot gik nogenlunde; store ulemper har der næppe fundet sted; nogle få gange omtales der, at der er dikteret straffe, således for en kærlig brevvexling mellem en mands- og en kvindefange; men er der forekommet misligheder, ere de

vistnok i flere tilfælde dækkede over med tavshed. Overhovedet har Møens tugt- og forbedringshus haft en fredelig karakter og ansås for en mildere strafanstalt, siden tilladelsen til at blive indsat der istedenfor i en anden strafanstalt betragtedes som en nådessag.

Viborg tugt- og manufakturhus.

Denne anstalt, hvortil grunden var lagt i 1740[1]), blev først færdig til at tages i brug i 1743, se rsk. 8 marts 1743.

Dens fundats blev konfirmeret 14 novbr. 1743 og gengives i efterstående uddrag:

Første kapitel, om gudstjenesten.

§ 1. Hvilken skikkelig studiosus, som af biskoppen dertil kan befindes dygtig og bekvem, og vil påtage sig at forrette *præste-embedet* i tugthuset, uden løn og betaling i 3 år, må dertil ordineres og kaldes, imod at kongen ved de 3 års tro og forsvarlig tjenestes endskab vil give ham et godt convenable, enten købstad- eller landsby-præstekald; og imidlertid nyder han fri logemente, lys og varme i manufakturhuset, for mest muligt er, at være tilstede og ved hånden, og nyder hvad *offer* betjentene eller nogen anden vil meddele ham højtidsdagene, item af bryllupper, barseler og ligfærd, af betjentene og arbejderne, såvelsom og til en præstekjortel årlig af manufaktur- og tugthusets kasse 25 rdl.

§ 2. *Præsten* bør være ædruelig og skikkelig, foregå andre med et godt exempel, søge at vende de forseende fra deres forrige ondskaber, flittig undervise alle i guds rene og sande ords lærdom, andrage for administratøren,

---

[1]) Fængsv. i Danm. 1550—1741, s. 160.

om han mærker nogen forargelse eller utilbørlighed at ske af nogen, og iøvrigt rette sig efter den hannem af *biskoppen* givne instruction.

§ 3. Der bør holdes daglig *morgen-* og *aftenbøn.*

§ 4. *Søn-* og *helligdagene* er alle fri for al *arbejde;* og bør de dage med en *prædiken* kl. 10 om formiddagen, og siden i rolighed og stilhed helligholdes; dog må enhver efter gudstjenesten sye og reparere deres klæder og tøj; og bør betjentene have flittig indseende med, at ingen modtvillig *allarm, skænden* eller *banden* øves.

§ 5. Alle betjente bør gå foran andre med et godt exempel, og bivåne bedestundene, såvelsom prædikerne, og det uden vigtig årsag ikke forsømme, ligesom og have god opsigt med arrestanterne, at de forrette *gudstjenesten* med vedbørlig andagt, og at de skikkelig og ordentlig vorde i og af kirken bragte, såvelsom selv entholde sig fra alt ondt, og forargelig opførsel, være ædruelige, enige og hørsomme i alt, hvad enhver er, eller vorder befalet.

§ 6. Hvorledes med *gudstjenesten, katechisation, morgen-* og *aftenbøn* skal forholdes, instruerer *biskoppen* nærmere præsten, item regulerer og foranstalter, hvorledes *sangen* i kirken bedst af 2 *Viborgskoles disciple* kan og bør ske.

Andet kapitel, om hvilke som arrestanter i tugthuset antages.

§ 1. Alle *gemene folk,* som i Nørrejylland vorde tildømte nogen *penge* eller *mulkt* at betale, og ikke kan sligt betale inden dommens formeldende tid, må med dommen forsendes og imodtages i *Viborg tugt- og manufakturhus* som arrestanter, til at arbejde inden og uden, hvad dem forevises, så længe til de efter *administratørens* skønsomhed kan have aftjent, hvad de ere skyldige, tillige med deres forsendelsesomkostning til Viborg; og imidlertid nyde sin underholdning af tugthuset.

§ 2. Alle både af mand- og kvindekønnet, som vorde dømt *lejemåls bøder* at betale, og ikke kan, må

med den over dem ergangne dom forsendes som arrestanter til Viborg tugthus til arbejde, indtil de efter administratørens skønsomhed kan have aftjent, hvad de ere tildømte at betale, tilligemed omkostningerne på deres forsendelse til Viborg, og der nyde sin underholdning imidlertid.

§ 3. Alle *utro* og bevislig *modtvillige tjenestefolk,* alle *løsgængere,* fremmede og indenlandske *betlere,* der ikke kan forevise kongelig dem givne bevilgning eller *collectbog* til at indsamle penge, eller begære almisse, så og de, som betjene sig af sådanne dem forundte collectbøger og breve over den tid, dem derudi er tilladt, i hvad tingsvidner, beviser eller attester de ellers kunde forevise, skal af ethvert steds *byfoged, herredsfoged* og *birkedommer* efter 2 eller 3 vidners førelse og afhørelse, inden *3 solemærker* efter at de ere anklagede eller antastede, dømmes som arrestanter til *Viborg-tugthus* på vis tid, efter personens og tingens beskaffenhed, for at arbejde hvad dem vorder anvist, inde, eller ude, indtil den tid er exspireret, som i dommen anmeldes, og siden så længe, indtil de kunne aftjene så meget som deres pågribelsesomkostninger, og forsendelse til Viborg kan bedrage sig.

§ 4. *Børn,* som ere imod forældre *ulydige* og *opsætsige,* eller ikke vil lade sig styre af forældrene, eller af forældrene have medhold i slig ondskab, såvelsom de, der med *drikken, banden* og *sværgen, ondt forligelsemål i deres ægteskab,* og anden sådan *ukristelig opførsel,* om hvilken loven taler i 2den bogs 9de kap. 8de art., således forholde sig, at deres *præst* har billig årsag at klage over dem, at den i samme kapitels 6te og 7de art. foreskrevne og virkelig brugte omgang er hos dem frugtesløs, skal af hver steds *provst* eller af provsten beskikket *herredspræst* efter 2 til 3 vidners førelse og forhør, inden *5 solemærker* efter at de ere anklagede, dømmes som arrestanter til arbejde i *Viborg-tugthus* på en vis tid, efter deres forseelses beskaffenhed, og indtil de kan derefter aftjene så meget,

som omkostningen og deres forsendelse til Viborg kan bedrage sig; dog skal *stiftamtmandens* og *biskoppens* approbation først indhentes på slige provstens eller præstens domme, før den skyldige afsendes til Viborg.

§ 5. Alle de i de næst foregående 3die og 4de art. ommeldte sager, som af *byfogderne, herredsfogderne, birkedommerne*, såvelsom *herredsprovsterne* eller *præsterne,* skal påkendes, må føres og udstedes på *slet papir* og *uden betaling,* item uden videre appellation, undtagen hvis meldt er om *stiftamtmandens* og *biskoppens* approbation på provsternes og præsternes domme.

§§ 6—13. Om *arrestanternes modtagelse* og *forhold* i tugthuset m. v.

§ 14. Når de blive *syge,* nyde de tilsyn, opvartning og medicamenter af den accorderede *chirurgus.*

Tredie kapitel, om *andre, som uden arrest imodtages* i manufakturhuset.

§ 1. Alle de, som af *Viborg-byes fattiges kasse* nogen ugentlig hjælp nyde, eller have vilde; skal arbejde hvis de kan, efter deres helbred og kræfters beskaffenhed, i *manufakturhuset,* og der nyde deres daglig underholdning, og ingenlunde anses som arrestanter, men må med bogholderens tilladelse, gå ind og ud, når deres foresatte arbejd er forrettet, og sove i byen, hvor de vil om natten, såfremt de ikke vil ligge i de dem anvisende sengesteder i manufakturhuset; men bør lade sig indfinde om *morgenen* så tidlig, at de holde bøn med de andre i manufakturhuset; ligeledes ikke gå bort om aftenen, før de have holdt *aftenbøn,* uden vedbørlig straf strax at lide: dog de *sengeliggende* og *vanføre,* som af *fattigkassen* nyde, eller bør nyde ugentlig penge, herfra exciperet. Til hvilken ende *Viborg-fattigkasses direktører,* som distribuere kassens ugentlige penge, til hver påske og til hver mikkelsdag give tugthusets administratør en *rigtig designation over kassens lemmer,* og deres kræfters og helbreds omstændighed, for at erfare deraf, om nogen af dem til manufaktur-

arbejde er tjenlig, og for så mange, som manufakturhuset imodtager og forplejer, betaler administratøren enhvers tillagte ugepenge af fattigkassen, som anføres manufakturhuset til indtægt.

§ 2. Skulde nogen, som noget håndværk lært haver, eller som spinder og væver godt, eller kan anden manufakturhusets tjenlige arbejde udrette, og ikke formedelst armod kan ernære sig, ville godvilligen indtræde i *manufakturhuset,* for at nyde *husværelse* og *underholdning,* må slige indtages, imod de forrette, hvad dem vorder anbefalet; og kan de sig da hos administratøren anmelde, at han dem lader af bogholderen i protokollen anføre; ligesom og de af fattigkassen indføres ved navn og alder, datum, når de indkomme, hvor meget de af fattigkassen ugentlig nyde, hvad enhver for sig kan arbejde eller udrette, og derefter, hvad de skal have om dagen til underholdning.

§ 3. Ingen må *bebrejde* eller lade enten nogen af tugthusets betjente eller arbejdere, og de fattigkassens lemmer, eller andre fattige, der sig godvillig til arbejde har indgiven, og i manufakturhuset arbejde, høre i nogen måde, at de arbejde i tugthuset med arrestanter, og derover ligesom kaste nogen slags *forhånelse* på nogen af de ommeldte betjente, arbejdere, eller fattige mennesker; sker det, bør han af administratøren efter bevis og omstændighed at tiltales, og på hårdeste afstraffes. —

Fjerde kapitel, ang. *arbejde* og *forretninger i tugthuset*, eller *uden for,* af dets arbejdere og arrestanter, og deres *udeladelse*, item begravelse.

§ 1. Administratøren haver flittig opsigt med bogholderen, at han som provisor tillige ser derhen, at enhver vorder anvist det arbejde, som de ere bedst tjenlige til, vadmel og uldene strømper, som kan tjene til tugthusets arrestanter og lemmer; ligeledes lærred og linned, såvel til dem selv som til at sælge; andre som ere bekvemme til at komme og kradse uld, og til baj, ry, rask, chalon og deslige til underfoder, og omhænge til senge,

at spinde til, ulden- og trådstrømper at binde; endelig bolster, olmerdug, cattuner, klæde og sækketøj at spinde og væve.

§ 2. Andre til *andet arbejde, inden* og *uden tugthuset,* endogså til *byens* og *andres nytte,* for billig og tålelig betaling af vedkommende, som til at jævne og brolægge *gaderne* i byen, hvor det behøves, *vejene* på byens grund at forbedre, *stendiger* om byen istedenfor *risgjerdsel,* eller tørvediger og planker at sætte, eller alt andet slags forefaldende arbejde, efter deres kræfter og helbred; hvorover bogholderen skal holde akkurat bog, og ved dag og datum anføre, når og hvor mange slige bruges på arbejde, og hvad enhver daglig kan fortjene, og betales af om dagen, som alt af administratøren beregnes *tugthuset* til indtægt.

§ 3. Når da nogen arrestanters tid, i hvilken han har været dømt til arbejde, og andre omkostninger, ere afarbejdet og tilendebragt, da løsgives han, og forskaffes en *vogn* til næste *sognefoged* på landet, som strax skaffer den fra sig til en anden, indtil den kommer til det sted, den skal til, og er kommen fra; dog før deres afrejse gør *præsten* en formaning til arrestanten, at den lader denne straf være sig til en forbedrelse, og ikke laver det så, at den atter skal vorde i tugthuset indsat, som han da må forvente sig en dobbelt hårdere traktemente og mishandling: derefter den bortføres, såsom det ingenlunde må være nogen af tugthuset løsgivende arrestant tilladt at *forblive i Viborg,* eller have nogen samtale eller omgang med nogen af de i tugthuset tilbageblivende arrestanter eller arbejdere. Skulde den end have været hjemmehørende i Viborg, da den kom i tugthuset, bør den dog forskaffes fra byen, og ej mere under straf og ny indsættelse lade sig der i byen finde, med mindre administratøren, bogholderen, og de andre betjente kende dens skikkelige forhold, således at have været, og er, at den kan tillades at forblive i byen, da den derom af administratøren skal skriftlig tilladelse til forevisning meddeles.

§ 4. Til at *begrave de arrestanter og fattige* udi, som dø i tugthuset, lader administratøren et stykke *jord* af fornøden størrelse indhegne og lukke, og, såsnart nogen arrestant eller fattig arbejder ved døden afgår, gives det strax tilkende for *bogholderen,* og han igen til administratøren, da *fangefogderne* besørge den *dødes klædning* og *ligfærd,* ligesom de fattige af fattigkassen i Viborg vorde begravne i en slet *fyrrekiste,* og *graven kastes af byens vægtere,* hvorfor de nyde 1 mk. af hvert lig. Så mange af de øvrige *arrestanter,* som udkræves, *henbære liget,* og de to byens *vægtere,* som graven have kastet, møde ved tugthuset, og følge så med, for at have tilsyn med arrestanterne, at de bære og nedsætte liget ret, og strax i skikkelig god orden forføje sig til deres steder i tugthuset igen; hvorhen *vægterne* følge dem ligeledes igen; og bør *vægterne* have deres morgenstjerne med sig, og så siden henbringe ligbåren til sit sted. Men de af *byens fattigkasses lemmer,* eller andre *fattige,* som dø i manufakturhuset, *begraves* ligesom fattigkassens lemmer altid er bleven begraven, og henbæres som sædvanligt.

§ 5. Den *afdødes* klæder og alt andet den *tilhørende* bliver til *tugthusets* bedste, og, efter de ved *auktion* (der ligesom fattigkassens auktioner uden betaling forrettes) er gjort udi penge, af *bogholderen* i protokollen anførte til regnskabs forgørelse af administratøren.

§ 6. Skulde nogen af den *afdødes venner* eller *pårørende begære liget,* til selv at lade begrave, overlades det vennerne, som antegnes i protokollen.

Femte kapitel, om *tugt-* og *manufakturbetjentene,* deres *forretning.*

§ 1. *Overdirektøren* er og bliver *stiftsbefalingsmanden* og *biskoppen* for Viborg stift. De tage mod administratørens kaution for sin betjening, og årlig efterse og revidere hans indgivne regninger, inden 6 uger, eller i seneste inden næste augusti måneds udgang, efter de ere overleverede; igennemdrage og forsegle alle *tugthusets proto-*

koller, og dem efterse, når fornøden eragtes; foranstalte al *ny bygning* og betydelig forandring, som overgår 10 til 12 rdlr.; og antage og salarere, tilligemed administratøren, tugthusets udfordrende betjente af dets kasse, såvelsom administratøren, indhenter kongelig resolution om forefaldende ting, som kan tjene til dette værks forbedring, med videre.

§ 2. Om *administratøren* og hans regnskabers aflæggelse m. v.

§ 3. Om *bogholderen,* som tillige forretter en *provisors* funktion.

§ 4. *Manufaktur-købmanden.*

§ 5. *Materialskriveren.*

§ 6. De udkrævende *værkmestre* eller *fabrikører.*

§ 7. Om spisemesteren og spisningen, m. v.

§ 8. *Farveren* og *farverløn.*

§ 9. *Chirurgus* skal med årlig løn om lørdagen barbere arrestanterne og arbejderne; på advarsel strax lade sig indfinde, når nogen vederfares nogen skade, eller med sygdom vorder belagt; have god opsigt med de syge, ordinere dem tjenlige og i betalingen letteste medikamenter

§ 10. Om de 3 fangefogder.

§ 11. Opvartersken.

§ 12. Tvættersken og fejeren.

Sjette kapitel, ang. *arrestanternes* og *arbejdernes underholdning, klæder* og *linned* at nyde af tugthuset.

§ 1. Enhver arrestant gives daglig rede penge, ligesom hans forseelse efter dommens indhold er, til daglig underholdning 4 sk.; men, er den dømt på vand og brød, da 2 sk.; hvorfor de hos spisemesteren købe, hvad de vil have at spise. Og skal arrestanterne som vorde indsatte, opslide deres medbringende klæder, så længe de kan vare; og, når de ere opslidte, gives dem buxer, trøje og kjortel af det slags vadmel, som dertil i tugthuset vorder fabrikeret, hvide-grå, som uld kulør, alle gjorte på en måde,

med hægter at spændes: item strømper af samme kulør og i huset fabrikeret, et par sko; ligeledes kvinderne af samme vadmel, skørt, trøje, strømper, huer og et par tøfler: dog må samme vadmel ej overgå 10 sk. alen i prisen, men vel ringere; da enhver efter fornødenhed nyder slige klæder, sko og tøfler, hver andet eller tredie år, og ligeledes 1 a 2 særker eller skjorter om året.

§ 2. De, som *godvilligen give sig derind* at arbejde, vorde anvist *arbejdsstue for sig selv,* og ikke arbejde blandt arrestanterne; og skal de være forsynet med gode stærke fornødne klæder, og så meget som de eje og have, og samme opslide så længe kan vare; og når de da ere opslidte, så de selv intet have mere, gives enhver mandsperson buxer, trøje, kjortel af blåt vadmel, som gøres i tugthuset, med strømper af samme kulør, ligeledes der gjorte, og knapperne i klæderne af samme tøj overtrukken, og knaphullerne dermed indkantet, item et par sko, og det hvert andet eller hvert tredie år efter fornødenhed, såvelsom kvindfolkene, der gives huer af blåt kartun, og trøje med skørt af blåt vadmel, i tugthuset gjort, item et par blå strømper og tøfler, så og lærred til 1 à 2 særke til hvert år; og nyde de, ligesom de kan arbejde til, dagligen 6, 5 à 4 sk., hvorfor daglig købes, hvad de vil spise og have til underholdning, af spisemesteren. —

. . . . . .

Af fundatsen fremgår det tilstrækkeligt tydeligt, hvad det er for folk som indsættes: Alle gemene personer, som i Nørrejylland ere idømte bøder, de ikke kunne betale, ligeså lejermålsbøder, utro og modvillige tjenestefolk, løsgængere og betlere, børn, som ere ulydige og opsætsige mod forældre og værger. Også Viborgs fattige kan anbringes der til arbejde; folk, som ikke kan ernære sig, kan mælde sig til frivilligt arbejde, de skal have et værelse for sig selv og 6, 5, 4 sk. daglig efter deres fortjeneste. De øvrige fanger få 4 sk. daglig, når de ere på vand og brød 2 sk. daglig til derfor at købe sig mad hos

spisemesteren. Om personer straffede for egenlige forbrydelser var der endnu ikke tale, og således modtog anstalten heller ikke personer, som havde været i bøddelens hænder, altså vare kagstrøgne eller brændemærkede. Dette bekræftedes 1745 derved, at en kvinde, som i 14 år havde levet i hor med en natmand, ifølge kgl. resolution skulde kagstryges og indsættes til arbejde på livstid i Viborg tugthus. Følgen blev en almindelig rejsning af lemmerne i tugthuset mod denne bestemmelse, de vilde ikke være sammen med hende, fordi hun havde været i bøddelens hænder, og de satte deres villie igennem. Hun blev flyttet til spindehuset i Børnehuset[1]). Et rsk. 8 aug. 1781 tillod også, at militære delinkventinder fra Jylland indsattes i Viborg tugthus; indtil da afleveredes de til København.

Selve tugthusbygningen skildres af F. v. Bülow i 1831 i Bemærkninger, Viborg tugt- og forbedringshus vedkommende, og det er den tidligste skildring af bygningen, der, så vidt bekendt, findes. Efter denne bestod tugthuset på den tid af en toetages bygning i 4 fløje, de længste $69^1/_2$ al. lange, de korteste $49^3/_4$ al. Højden var 12 al. til taget og dybden 13 al. En port midt på bygningen dannede den eneste ind- og udgang til og fra gården, som ved et 5 al. højt stakit var delt i forgården og fangegården. Af fremstillingen af bygningens indretning, som ikke er god at få forstand af, fremgår det blandt andet, at der fandtes 32 senge i 4 rum til syge, hvoraf de 2 rum benyttedes til mandsfanger, de 2 til kvindefanger. Ligesom dette naboskab ikke synes at have været plausibelt, således gælder dette også om flere andre indretninger, deriblandt soverummene på loftet, hvor der fandtes to til ialt 120 mandfolk og et til 36 kvindfolk, alle sengestederne til tvende personer. Anden-

---

[1]) E. Holm: Danmarks og Norges Historie u. Kr. VI. 1730—46, s. 560. Anm.

steds i bygningen findes ligeledes 9 sengesteder til 18 kvinder, to i hver seng. Der blev således soveplads til 236 fanger. Desuden fandtes der kirken til 200 fanger og adskillige arbejdsrum, hvori maskiner vare opstillede, samt forrådsrum m. m. Af alt fremgår det imidlertid, at anstalten har været slet indrettet efter nutidens fordringer til en strafanstalt og også efter de fordringer, som måtte stilles til fuldbyrdelsen af principerne i straffen, som de den gang allerede forelå. Man forstår således, når Bülow siger: Og skønt anstalten har navn af forbedringshus, så er det vitterlig et ufortjent navn. Den mindre forbryder er nemlig utroligen forenet med den grovere forbryder, og ingen adskillelse hverken efter alder eller, strengt taget, efter køn finder her sted med undtagelse af, at kvindefangerne om natten have egne sovekamre; ellers arbejde fangerne i flæng sammen i forskellige værelser. Hvilken skade sådant forårsager, er let at indse, og kan man med føje slutte, at den unge forbryder vil vende tilbage til samfundet beriget med mere erfaring på lastens bane, end da han kom ind i anstalten.

Også hos Krog findes en kort skildring af tugthuset i Samlede Efterretninger om Viborg Bye, 1779. Heri siger han, at det består af 4 anselige grundmurede bygninger, to etager høje. Kirken er over porten i anden etage, ud til gaden. I tugthuset bor entreprenøren, spisemesteren, en portner og en vægter. Der fabrikeres adskillige slags klæde, fint og groft, hatte, gulvtæpper m. m. Fangernes antal var den gang henved 60, sommetider flere og sommetider færre.

Efter Ursin: Stiftsstaden Viborg, 1849, bestod anstalten den gang af den gamle tugthusbygning på hjørnet af Garvergyden og Riddergaden med dens tilbygning mod nordøst, en gård skrå derfor på hjørnet af Mikkelsgade og en lejevåning med enden ud til Leonisstræde. En gård i Leonisstræde var lejet til inspektørbolig. Disse

udvidelser af anstalten vare blevne nødvendige i årenes løb på grund af dens stadigt voxende befolkning.

Ved udgangen af 1763 var fangetallet 53.
— - 1804 - — 69.
— - 1812 - — 82.
— - 1817 - — 87.
— - 1822 - — 143.
— - 1827 - — 171.
— - 1832 - — 191.
— - 1837 - — 242.
— - 1842 - — 334.

I de 20 år fra 1817 til 1837 var tallet altså 3 gange forøget, og i 1842 var det atter steget med c. 100 pct. Forholdet mellem mands- og kvindefanger var i 1837 henholdsvis 162 og 80, eller omtrent 2 af de første mod 1 af de sidste[1]). Den 1 juli 1831 fandtes der i Viborg straf-anstalt 71 af 188 fanger, som forhen havde været indsatte i samme anstalt[2]).

Ved siden af de trykte oplysninger fra 1831 og 1849 om forholdene i anstalten foreligger der ikke meget, hvorefter man kan danne sig en forestilling om livet inden døre i anstalten, særligt i den ældre tid. Kun en forhørsprotokol, som er begyndt 1755, giver antydninger af forskellige forhold, og det er af oplysningerne i denne forhørsprotokol, at den følgende fremstilling for en del er tagen. En gammel fortegnelse over fangerne, som Ursin omtaler, og hvorefter blandt andre en birkedommer fra Læssø har været indsat i anstalten, findes desværre ikke mere.

Her, ligesom i Børnehuset, klage fangerne i 1761 over den kost, som marketenteren leverer, og over, at de få for lidt for pengene. Portneren, som havde forledt fangerne til at klage, måtte betale en bøde i fattigbøssen, og nogle af

---

[1]) Ursin: Stiftsstaden Viborg, s. 222.
[2]) F. v. Bülow: Bemærkn. om Viborg, s. 63.

fangerne fik en klods om benet i 2 dage. Desuden blev nedenstående spisetaxt fastsat.

Spisetaxten af 1761.

Om vinteren:

Søndag: Grøn suppe, søbekål, flæskesuppe eller kødsuppe og kogt flæsk for 1 sk., brød, som de forlange og kan betale.

Mandag: Rugmelsgrød eller byggrynsgrød med godt øl eller smør for 1 sk.

Tirsdag: Kål for 1 sk., flæsk for 1 sk., brød for 2 sk.

Onsdag: Tør mad ɔ: spegesild, øl og brød samt smør, ligesom enhver begærer.

Torsdag: Ærter for 1 sk., flæsk for 1 sk. og brød for 2 sk.

Fredag: Vælling af byggryn eller boghvedegryn kogt i vand.

Lørdag: Tør mad ɔ: øl og brød, vindtør sild og smør, ligesom de begærer.

Syge — »har fået kødsuppe, når kød har været at få, smørgrød, byg- eller boghvedegrød, når de det har begært, godt øl for 1 sk. og ladet varme og kommet smør og brød deri«.

Højtiderne:

Mortensaften: Langkål med flæsk og pølse, samt boghvedegrød og blødt fisk, for 1 sk. mød til grøden, siden de ikke må få brændevin.

Juleaften, nytårsaften og hellig tre kongersaften: Sødgrød af boghvedegryn, blødt fisk og smør samt mød til grøden og godt øl, »hvilket fangerne selv betaler«.

Om sommeren:

Søndag: Flæskesuppe, kantz ɔ: kommen, annis og ingefær med havregryn eller byggryn kogt på flæsk.

Mandag: Grød og sur mælk.

Tirsdag og Torsdag: Kantz eller kål.

Onsdag og Lørdag: Som om vinteren.

Fredag: Som om vinteren, *men* opkogt i sur mælk.

Atter i 1764 indgive fangerne en klage over maden og spisemesteren. Af denne kommer der dog intet ud, kun oplyses det, at det er portneren og justitssergeanten (den samme person), som har skrevet klagen for fangerne. Det er altså atter portneren, som har haft en finger med i spillet og givet anledning til uro i anstalten. Overhovedet fremgår det af disse forhørsprotokoller, at portneren her, som i Møens tugthus, har spillet en betydningsfuld rolle i en længere periode. Dårlige folk har det været, som har spillet under dække med fangerne og søgt at drage fordel af dem.

Allerede 1755 begår portneren nogle mindre bedragerier og afskediges. Den følgende tillader fangerne at indføre brændevin og har ladet to fanger løbe. Det var i 1756, så fik han afsked. I 1761 har, som anført, portneren opfordret fangerne til at klage over kosten. I anledning af en tumult i anstalten samme år mellem fangerne og de fri folk, som arbejdede i anstalten for entreprenørens regning, og ved det forhør, som i den anledning optoges, kom der adskilligt op om portneren. Han havde ladet en fange forstå, at han vilde købe brændevin for ham, havde købt for 3 sk., som han og fangen drak i fællesskab i hans kammer. Det var ikke så sjældent, at fangerne sad der og drak og spillede. Han var ofte drukken, og slog da og pryglede i flæng. Overhovedet vare fangerne bange for at udtale sig om ham, da de ventede, han i så fald vilde prygle dem med tyremigen. Denne lette adgang til at give prygl foranledige iøvrigt, at det i et forhør præciseredes, at autoriteten til at straffe fangerne ene tilkom inspektøren eller den, han i sit sted dertil kommanderede. Portneren stjal garn fra huset og lod det forarbejde derinde. En fange havde hos ham fået nøglerne til mands- og kvindehusene og havde lukket dørene op. Om morgenen gik han daglig til byen og tog nøglerne med sig. Ingen kunde i den tid komme ind eller ud af anstalten. Han lukkede også

fremmede ind, som vilde tale med fangerne. En anden portner tillod en fange at gå udenfor porten for at tale med en mand, som havde søgt at få fangen i tale hos portneren. Enden blev, at fangen løb sin vej. En anden fange, hvem portneren havde givet lov til at grave i haven om aftenen, løb også sin vej. Overhovedet synes tilladelsen for fangerne til at gå ud og ind ad porten at have været meget udstrakt. Fanger arbejdede udenfor anstalten for entreprenøren eller gik byærinder. Denne uskik, som iøvrigt for en del har været foranlediget af anstaltens noget spredte beliggenhed, har strakt sig langt hen i tiden; thi 1833 pålægger en cancelliskrivelse direktørerne, bispen og stiftamtmanden at sørge for, sålænge fanger anvendes udenfor anstalten at de altid ere under tilsyn, og iøvrigt forlanges der en erklæring om, hvorledes arbejdet udenfor fængslet af fanger kan indskrænkes. Disse forhold have sikkert bidraget sit til, at enhver overordnet, ja også portnerens kone, anså sig berettiget til under et eller andet plausibelt foregivende at lade fangerne slippe ud. Således tillod vægteren sig engang, da der var fest i byen og der skødes med kanoner, at tage en fange med sig, som så inderligt ønskede at komme ud en halv time og se på stadsen. Fangen løb naturligvis sin vej!

I det hele taget var undvigelser hyppige; det vil sige, fra 1755 til 1796 forsøgte eller iværksatte 37 fanger rømninger fra anstalten. Den mest benyttede vej var, i hvert tilfælde for en tid, gennem vandhusets loft eller huller. Største delen af de undvegne blev indfangede igen, og de blev da straffede, hvis ingen ny forbrydelse forelå, med pisk til pælen eller 24 slag af krabasken for mandsfangernes vedkommende, alt efter omstændighederne, for kvindefangernes vedkommende med ris. De øvrige fanger, alle eller nogle bestemte, forrettede profostjenesten, hver med et bestemt antal slag, mandsfangerne på deres køn, kvindefangerne på deres; men der var også tilfælde, hvor

mandsfangerne udførte exekutionen. Således fik i 1764 tre kvindefanger, som vare brudt ud, ved indsættelsen påny tre slag ris for pælen af hver mandsfange og desuden klods om benet. Ustyrlige fanger blev også lænkede til sengen. Således gik det en, som havde overfaldet marketenteren og hans kone, fordi de ikke vilde skænke brændevin til ham. Efter 1812 var 27 slag tamp eller kat den almindelige straf for undvigelser, udførte af mandsfanger, kvindefangerne fik et lignende antal slag ris. En livstidsfange blev efter rsk. 18 april 1755 hvert år pidsket på det hårdeste i lemmernes påsyn.

Det følger næsten af sig selv, at under forholdene, som de vare i anstalten, blev der stjålet en del, og sikkert meget mere, end der opdagedes. Garn og spind var hyppigst genstand for tyverier, det kunde altid benyttes til strømper; også blev der stjålet madvarer fra spisemesteren, tran fra beholdningen, penge fra andre fanger; en sparebøsse, hvori der samledes penge til fangerne, blev gentagne gange brudt op. Men i almindelighed bragte forhørerne ingen oplysning om gerningsmanden.

Ganske sjældent var det heller ikke, at kvindefanger blev besvangrede eller fødte børn i anstalten. Der var endogså kvindefanger, som havde født flere børn derinde. De mange steder, hvor fangerne kunde forstikke sig, og det daglige samkvem mellem mands- og kvindefanger bidrog selvfølgelig til slige tilstande, ligesom også det, at fanger, skønt der naturligvis har været en bestemt sengetid, synes at kunne have været oven senge endogså kl. 11 om aftenen. I sådan en sen aftentime satte en kvindefange sig også i forbindelse med en udenfor huset stående skildvagt, af hvem hun tiggede penge. Dette tilfælde omtales 1785 i forhørsprotokollen; og der kan jo være foregået forandringer i den militære belægning i mellemtiden; thi først ved rsk. 6 jan. 1813 lægges et kommando til Viborg for at kunne hidkaldes til tugthuset i påkommende tilfælde, og først 21 aug. 1814 udsættes to natposter

udenfor bygningen. Heller ikke ildebrande i tugthuset undgås. I 1770 brænder et udhus, hvor der gemmes tørv, ilden synes påsat, og i 1772 har en kvindefange lagt ild i nogen lyng i et af udhusene. Selvmord ere sjældne, vistnok et vidnesbyrd om, at forholdene indenfor murene med deres mere end tilbørlige frispas have gjort tilværelsen tålelig for de fleste. I 1776 er en kvindefange funden død i en kilde udenfor tugthuset; hun var sindssyg og mentes at have dræbt sig selv; 1778 har en fange hængt sig. Ligesom ved de to omtalte selvmord således synes det også ved de to ildebrandstilfælde, at det smittende i slige forhold heller ikke har været uden betydning i nærværende tilfælde.

I den omtalte forhørsprotokol er der nu et langt spring fra 1796 til 1812, for hvilket tidsrum den aldeles ingen meddelelser indeholder. Dette kan sikkert ikke forstås således, at intet er foregået, som der har været grund til at indføre i forhørsprotokollen, men vel snarere en vis slendrian. Og dette bliver såmeget troligere, som der ved rsl. 11 juni 1811 er udnævnt en ny overopsynsmand, lieutenant *Undall,* som benævnes medinspektør i forening med den tidligere inspektør *Bådsgård*, som har beklædt inspektørposten siden 1780. Hans formand hed *Borreschmidt*, hvis navn findes i den første forhørsprotokol fra 1755, da protokollen er begyndt, og som rimeligvis er fulgt efter *Dyssel*, der var anstaltens første entreprenør og bestyrer fra 1743 til 1752, da han måtte fratræde entreprisen af mangel på penge og så blev bestyrer for løn, medens direktionen dog i 1753 fik pålæg om at søge en borger i Viborg til at bestyre anstalten.

Som nævnt foran er der et spring i forhørsprotokollen fra 1796 til 1812, og i 1811 er Undall udnævnt til overopsynsmand ved anstalten. Det er åbenbart, at anstalten med 1812 begynder en i flere retninger forandret tilværelse, og at anledningen hertil for en del må søges i den i 1806 nedsatte kommission til at foretage midler-

tidige foranstaltninger Børnehuset og Møens tugthus vedrørende. Adskillige af de foranstaltninger, som kommissionen iværksatte, overførtes nemlig ved nedenstående reskript af 5 marts 1811 til også at gælde i Viborg tugthus. At disse anstalters befolkning ikke stod hinanden så fjærn, skønt den i Viborg tugthus var af en ganske anden, fredeligere natur, fremgår noksom af, at der også med den fra anstaltens side voxende fordring på større orden og disciplin, kom en større tilbøjelighed hos befolkningen til at gøre modstand imod tagne bestemmelser og til at pukke på sin ret, kortsagt en større trang til at ræsonnere end tidligere. Tidsånden er lidt efter lidt bleven en anden også blandt fangebefolkningen. Reskript 5 marts 1811 fremhæver fangernes behandling og bevogtning som hovedøjemedet med straffen og anstaltens virksomhed, men hævder tillige, at ved siden af at befordre et nyttigt fabrikanlæg forskaffes der fangerne en mere hensigtssvarende og gavnlig beskæftigelse.

Reskript 5 marts 1811.

1. Tugthuset i Viborg købstad vedbliver indtil videre på samme måde som hidtil at være et almindeligt straffehus for hele Nørre-Jylland, dog med den undtagelse, at hvis vi ikke i henseende til det i Ålborg indrettede forbedringshus skulde tage nogen anden bestemmelse, skal længere hen deri indsættes de forbrydere fra den egn, der inddømmes til straf af offentligt arbejde på en tid, der ikke overgår 3 år.

2. Entreprenørerne for det her omhandlede fabrikanlæg overlades, efter derom nærmere mellem dem og eder oprettede kontrakt til brug ved bemeldte fabrikanlæg, Viborg tugthus bygninger med tilhørende, og inventarium efter en lovlig syns-forretning, imod at de holde det dem overladte vedlige, og udrede de afgifter og byrder, som med hensyn til samme finder sted, og ligeledes overlades dem fangerne i tugthuset til arbejde ved fabriken.

3. Maskineriet, fabrikredskaberne m. v., som til fabri-

kens drift udfordres, anskaffes for industrifondens eller det militære fonds regning efter vor nærmere bestemmelse.

4. Det skal være pligt for entreprenørerne for egen regning, at holde bygningerne assurerede, samt ligeledes at lade maskineriet, fabrikredskaberne m. m. forsikre mod brandskade efter deres fulde værdi, men i tilfælde af brandskade tilfalder assurance-summen stiftelsen til igen opbyggelse og anskaffelse af det opbrændte.

Contrakten mellem entreprenørerne og tugthuset bliver uopsigelig fra det offentliges side i 10 år fra dens oprettelses dato, men derimod kan den fratrædes af entreprenørerne efter et års foregående opsigelse.

6. I tilfælde af, at opsigelse sker fra det offentliges side, skal det være entreprenørerne tilladt enten imod betaling efter taxation at erholde maskineriet og fabrikredskaberne sig overdraget, eller overlade det stiftelsen, hvorimod de samme redskaber m. m., når contrakten hæves efter opsigelse af entreprenørerne, enten forblive ved stiftelsen eller af denne overdrages til entreprenørerne.

7. De 4000 rd., som entreprenørerne efter vor allernådigste resolution af 10 decbr. 1809 skulde have som et forskud til fabrikindretninger i kammerråd Tetens gård, men hvorpå de have erklæret at ville renoncere, blive som en gave skænket tugthuset til de forandringer, som ved samme for fabrikens skyld må foretages, og disse 4000 rd. blive, for at bruges i overensstemmelse med øjemedet overladt entreprenørerne, imod at disse for den hensigtsmæssige anvendelse aflægger regnskab til eder som tugthusets direktører.

8. Tugthusets nuhavende faste indtægter overlades entreprenørerne, der igen påtage sig tugthuslemmernes bespisning med hvad videre der til dens økonomi henhører, samt fangernes klædning, så og skaffe samtlige fanger det fornødne linned, og sørge for inventariets vedligeholdelse.

9. Det, der bliver tilovers af tugthusets kapital, når alle dets nærværende udgifter ere bestridte, overlades ligeledes entreprenørerne, såfremt de ville påtage sig at anskaffe for egen regning, hvad linned, sengetæpper, madratser m. m., som fangerne eller tugthuset nu mangle, hvorimod dette, hvis de ikke ville påtage dem sådant, anskaffes for bemeldte kapital og, forsåvidt den ikke dertil måtte tilstrække, af det offentlige, og derefter ved en lovlig synsforretning overleveres entreprenørerne, der da ved fratrædelse ere pligtige at tilbagelevere efter tal og godhed.

10. Fangernes bespisning, når der kan være tvivl om, hvorledes samme skulde være, eller klage indkommer og af eder som direktører findes grundet, skal ske i overensstemmelse med det for Københavns tugthus approberede spisnings-reglement, dog at de store brøker i mål og vægt af de egentlige fødemidler gøres til fjerdedele, halve eller hele til fordel for fangerne.

11. Inspektøren og spindemesteren ved tugthuset entlediges på grund af den med dette foretagne forandring i nåde fra deres bestillinger, den første med en pension af 330 rd. årlig, hvoraf de 230 rd. udredes af entreprenørerne og det ene hundrede rigsdaler af post- og pensionskassen, den sidste med en pension af 120 rd. årlig, der udredes af entreprenørerne.

12. Til brød for fangerne tilstås entreprenørerne årlig for den bestemte pris af 5 rd. pr. tønde af det nærmest kongelige magasin de 200 tdr. rug, som tugthuset hidtil haver havt.

13. I henseende til fangernes behandling, forplejning og bevogtning skulde entreprenørerne være eders overtilsyn undergivne, og det anbefales eder at have et vågent øje med fangernes pålidelige bevogtning og forsvarlige behandling, samt derom forvisse eder ved eders personlige nærværelse i tugthuset til forskellige tider, når eders besøg ikke der kunde være forudset.

14. Ved forening mellem entreprenørerne og eder

som tugthusets direktører, skal på vort danske cancellis nærmere approbation bestemmes, til hvad dagløn efter gangbar pris ethvert af de arbejder, fangerne forrette, kunde anslås, og ved en lige forening bliver det årlig at bestemme, hvad enhver fanges underholdning og klæder koste entreprenørerne, hvorefter det, som fangerne ved sammenhold af disse foreninger fortjene mere end de koste, skal efter rigtig regning godtgøres dem, og med samme således forholdes, at den ene trediedel tilfalder entreprenørerne, (der ere pligtige til at underholde fangerne, endog når de ikke kunde fortjene såmeget, som deres underholdning koster), til godtgørelse for den tid, da fangen ikke ved sit arbejde kunde holde entreprenørerne skadesløse, men det øvrige derimod bliver fangerne selv til fordel, således at der strax overlades disse en $^1/_3$ del, til derfor, om de ønske det, at skaffe sig en bedre pleje, der dog ikke må bestå i andet end de sædvanlige i huset værende fødevarer, og hverken i kaffe eller brændevin, og den anden $^1/_3$ oplægges for livsfangerne til bedre pleje og vederkvægelse, når de blive syge eller gamle, og for de øvrige, som ere inddømte på visse år, til understøttelse, når de forlade straffehuset.

15. De omkostninger, der blive at anvende på bevogtningen og bespisningen af dem af fangerne, der er berøvet forstandens brug, blive entreprenørerne uvedkommende, og disse omkostninger tilligemed, hvad andre tugthuset endnu kunde have, og som entreprenørerne ikke bestride, udredes af det offentlige ved at fordele på hele Nørre-Jylland blandt delinkvent-omkostningerne.

16. Til overopsynsmand ved tugthuset have entreprenørerne allerunderdanigst at gøre forslag på en med de til en sådan bestilling udfordrende egenskaber forsynet person, der da, såfremt vi intet finde imod forslaget at erindre, af os allernådigst beskikkes til denne tjeneste, men af entreprenørerne selv lønnes.

17. Denne overopsynsmand tilstås ret til at straffe

fangerne for dovenskab, forsømmelse, efterladenhed eller andre lignende forseelser med ensomt fængel i nogle, dog ikke længere end 12 timer, samt for øjeblikkelig opsætsighed og modsættelse med ikke at ville efterkomme hans befalinger, med i det højeste 10—12 slag af en tamp; dog at denne ret ene og alene af ham udøves, samt at ham betydes, at han ved enten at anvende den sidste straf, hvor alene den første burde finde sted, eller ved på anden måde at misbruge den ham tillagte magt, vil pådrage sig tiltale til alvorlig undgældelse.

18. En inspektion bestående af hidtilværende inspektør Bådsgård og os elskelige overauditør Dinnesen, samt overopsynsmanden ved stiftelsen, skal under eders overopsigt have et vedvarende og nøjagtigt tilsyn med fangernes sikre bevogtning, deres afsondring fra alle uvedkommende, samt deres forsvarlige behandling og pleje, dog at overopsynsmanden ikke har sæde i inspektionen uden for såvidt det, der er genstand for disse forhandlinger, ikke er noget, hvori enten han selv eller entreprenørerne ere interesserede.

19. Af de 2de førstnævnte medlemmer af inspektionen skal den ene, i særdeleshed den hidtilværende inspektør Bådsgård, en gang om dagen indfinde sig i tugthuset og igennemgå alle arbejdsstuerne, for at påse, at fangernes bevogtning er sikker, deres behandling og pleje lovforsvarlig, samt for at modtage hvad klager, fangerne måtte være beføjede til at frembringe over entreprenørerne, overopsynsmanden eller de ham underordnede opsynsmænd, hvilke klager såvelsom inspektionens øvrige forhandlinger blive at tilstille eder til resolution eller nærmere approbation.

20. Denne inspektør skal ved sit besøg i tugthuset modtage de klager, som overopsynsmanden måtte føre over sådan forhold af fangerne, der måtte kvalificere sig til større straf end den, overopsynsmanden selv kan dotere, og hvilke klager da bemeldte inspektør tilligemed

hans medinspektør efter foregående undersøgelse påkende i første instants, hvorefter da den eller de, der med en sådan kendelse ere misfornøjede, kunde påanke samme til eder som direktører.

21. Entreprenørerne antage og lønne 3 eller 4 duelige personer til opsynsmænd, hvilke tildeles hver en vis klasse af arbejdere, som dag og nat bør blive under deres opsyn og ansvar.

22. Fangerne mønstres i det mindste en gang daglig i overopsynsmandens nærværelse, og en gang om dagen og en gang efter fangernes sengetid ronderes der af overopsynsmanden og 2de af opsynsmændene.

23. Arbejdet i tugthuset begynder i de 6 vintermåneder, fra begyndelsen af oktober til udgangen af marts måned, kl. 6 om morgenen og vedvarer til kl. 9 om aftenen, og i de 6 måneder begynder det kl. 5 og vedvarer til kl. 9 om aftenen. Dog således at fangerne hele året igennem nyde en fri time om middagen fra kl. 12—1, desuden hver formiddag og hver eftermiddag $^1/_2$ time til hvile.

24. Entreprenørerne undersøge, til hvad arbejde enhver fange bedst er skikket, og lade ham deri på deres egen bekostning oplære, hvorefter han får sit bestemte arbejde.

25. Al samtale og sammenkomst især under arbejdet skal være forbuden, og overholdelsen deraf i hver arbejdsstue skal af opsynsmanden, som bestandig opholder sig der, nøje påses.

26. Fangerne af forskellige køn adskilles fra hverandre, endog under arbejdet, såmeget som muligt, og gives hver sin arbejdsstue for sig.

27. Hvert køn får forskellig opgang til sin sovestue, der desuden, for at ikke et for stort antal fanger skal være sammen på et værelse, gives efter fornødenhed flere afdelinger, og i hver sovestue ansættes en opsynsmand eller vægter.

28. Ved indtrædelsen gives fangen linned og klæder, og de indbragte klæder gemmes for dem, til de igen forlade stiftelsen.

29. Der indrettes bade til afbenyttelse for fangerne, og håret afskæres rundt om hovedet, især på dem, der inddømmes for en lang tid.

30. Såvel altid som især ved mønstringen bliver det at påse, at reglerne til renligheds vedligeholdelse iagttages.

31. Nogle af fangerne udvælges til at sørge for, at arbejds- og sovestuerne holdes rene og luftige.

32. Når klæde-fabrikationen bliver indført, skal der bruges olie i stedet for tran til lysning for at forebygge luftens fordærvelse.

33. Fangerne tilholdes til arbejde i den bestemte arbejdstid, og om søndagen såvelsom i fritimerne, når nogen ønsker det, kan dem anvises en eller anden let beskæftigelse, hvorfor de da nyde aparte betaling.

34, Når fangerne ere tillærte hver i sit fag, fastsættes dem bestemt dagarbejde med hensyn til deres forkellige alder og førlighed med andre omstændigheder. —

Foranstående reskript blev for mange år grundlaget for ordenen i tugthuset i Viborg; men det efterfulgtes i 1813 af flere supplerende bestemmelser. Ved pl. 20 marts 1813 bestemtes således, at de forbrydere, som fra Nørre-Jylland inddømmes til tugthusstraf på livstid med undtagelse af dem, som tillige brændemærkes, hensættes i Viborg tugthus istedenfor i Københavns. Og efter rsl. 21 decbr. 1813 skal alle forbrydere fra Nørre-Jylland af 20 års alder, som inddømmes i fæstning, afleveres til Viborg. I 1812 havde fangerne nægtet at møde i gården ved den sædvanlige morgenmønstring, medmindre inspektøren hentede dem. De blev hentede ned, og syv af dem fik 15 slag kat på den bare ryg for deres opsætsighed. Årsagen til denne optræden havde egenlig været klager over kosten. I 1813 blev så kosten forandret, idet fangerne fik varm mad hver dag istedenfor den tørre kost

efter spisetaxten af 1761. Der blev ligeledes fra den tid indført større renlighed og orden med vask og sengetøj end forhen. Således fik fangerne fra den tid af madrasser, tidligere havde de ligget på halm. I 1813 var der ligeledes kommet en klage fra en fange over mishandling af andre fanger. Denne klage førte til langvarige undersøgelser, og 3 juli blev der svaret, at der ikke kunde agtes noget på klagen. Men 8 juli næstefter blev det befalet, at straf udover hustugten efter rsk. 5 marts 1811 skal appelleres til direktøren for anstalten, forinden straffen exekveres.

Samme år, 1813, var der for strafanstalten på Christianshavn udstedt en ny plakat om forskellige straffebestemmelser for uordener begåede i denne strafanstalt. Denne pl. blev yderligere skærpet ved pl. 10 juli 1817. Begge disse pl. blev ved frd. 11 marts 1818 tildels udvidede til at gælde også de øvrige strafanstalter, ligesom frd. særligt galdt straffe for undvigelser.

Imidlertid var Undall 21 juli 1820 udnævnt til inspektør ved anstalten, og der blev i den anledning pålagt ham 1) at påse, at fangernes bespisning sker i overensstemmelse med det i Københavns tugthus approberede spisereglement, og 2) ved sin personlige nærværelse i tugthuset til forskellige tider, når samme ikke kan være forudsat, at forvisse sig om fangernes pålidelige bevogtning og forsvarlige behandling. »Iøvrigt ville vi have dig bemyndiget til at antage to opsynsmænd samt en nattevægter og portner, af hvilke ingen må have med fabrikationen at bestille«.

Samtidig var fangetallet i tugthuset begyndt at tage til, så pladsen til at rumme fangerne blev kneben; derfor indstillede direktionen 28 febr. 1820, at det antal fanger, som oversteg 90, måtte afleveres til anstalterne i København eller Møen. Dette blev dog afslået, da der også manglede plads i disse anstalter. Det følgende år indretter man sig i forskellige, tidligere på anden måde benyttede,

rum, hvorved man skaffer mere plads i anstalten. Men i 1822 er fangetallet steget til 131, og desuden gør pl. 5 juli 1822 flere forandringer i anstaltens indretning nødvendige. Den bestemmer nemlig:

»De Forbrydere, som, uden at have mistet deres ære, ere paa en vis tid hensatte til et af tugthusene i provinserne, skulle betragtes som forbedringshusfanger, og, såvidt omstændighederne tillade det, afsondres fra de grovere forbrydere; ligesom og de, der for fremtiden, uden at være gjorte uærlige eller at have forbrudt deres frihed for livstid, findes skyldige til hensættelse i en af bemeldte strafanstalter, hvilke alle skulle benævnes tugt- og forbedringshuse, bør dømmes til, som forbedringshusfanger, at arbejde sammesteds. Iøvrigt har denne vor allernådigste bestemmelse ingen indflydelse på de tilfælde, hvor den pågældende findes at have forskyldt fæstnings eller rasphusarbejde.«

Ifølge en canc. skr. 19 april 1823 søgte man i øjeblikket at hjælpe sig ved at indrette loftet i tugthuset til soverum. I 1827 blev pladsen i anstalten igen kneben. Der blev da tale om at købe den såkaldte hjælpegård, som lå lige overfor tugthuset, og dette kom også istand, og gården blev indrettet til 50 kvindefanger. Derved blev den første rationelle adskillelse mellem mands- og kvindefanger iværksat i Viborg tugthus; men absolut betydning fik den dog ikke. Nogle kvindefanger blev dog tilbage til forskelligt arbejde i selve tugthusbygningen, og andre kom daglig på arbejde udenfor denne for entreprenøren. Denne adskillelse bragte selvfølgelig misnøje blandt fangerne, der sikkert var vant til et mere utvungent samliv; så godt som hver havde sin kæreste, der i fritiden lappede hans tøj m. v.; hvad man nu måtte give afkald på. En klage i så henseende opnåede kun en afvisning.

Uagtet den i forhold til anstaltens rumforhold store belægning var sygeligheden og dødeligheden ingensinde betydelig, som den til tider var i anstalten på Christians-

havn, skønt disse forhold også havde betydning for renligheden sammesteds. Denne skildrer Bülow således i sine bemærkninger om Viborg tugt- og forbedringshus 1831: For at påse samme (renligheden) blive fangerne dagligen kl. 8 om morgenen opstillede i tugthusgården og af inspektøren eftersete; der kræves, at hænder og ansigt skal være vadskede; hertil afbenyttes i mangel af særskilte tvætteværelser pompen i gården (håndklæde til at tørre sig på er ej reglementeret), dernæst bør håret være kæmmet. En à to gange om ugen alt efter vejrets beskaffenhed stedes fangerne om sommeren til badning i den ved tugthushaven liggende Viborgsø. Tilsynet med kvindernes badning fører portnerens hustru. Om vinteren derimod haves ingen lejlighed til badning, og føddernes vadskning bliver ikke påset, uagtet samme er befalet i reskript 5 marts 1811. Hver 14 dag om vinteren, og hver 8 dag om sommeren gives rent linned, og de to lagner, som nu ere reglementerede til hver seng, gives almindelig rene hver tredie måned.

Sengeklæderne bestå af et groft lærredsvår stoppet med halm, en do. pølse til hovedpude, 2 uldne tæpper og to lagener. Frisk halm gives en à to gange om året i madrasserne; men overtrækkets vadskning er ej reglementeret, uagtet samme dog en à to gange om året foretages. De uldne tæpper vadskes ikke, men holdes rene ved at lægges i bagerovnen en à to gange om året. Sengeklæderne udføres i den fri luft nogle gange hver sommer.

Sengene redes hver dag af fangerne selv, og blive sovekamrene hver dag fejede og vadskes hyppigt om sommeren, men om vinteren kun sjeldent. Arbejdsværelserne fejes en à to gange om dagen og vadskes ligesom sovekamrene; dog medfører det indskrænkede lokale, at rengørelsen og vadskningen må ske, medens fangerne ere i værelserne, hvorfor samme aldrig kan udføres til nogen fuldkommen grad.

Trapper og gange rengøres dagligen og vadskes ugen-

lig om sommeren; ligeledes kalkes samtlige værelser en gang om året. Med undtagelse af lopper ere anstaltens forskellige lokaler fri for utøj.

Oppassernes antal står ikke i forhold til arbejdsstyrkens og sovekamrenes antal. —

Efter et mandtal for årene 1831, 32, 33 og 34 var det gennemsnitlige daglige middeltal mellem 180 og 200; men fra april 1835 var det året ud over 200, det højeste tal 221.

I 1831 var der fra anstalten indgivet et forslag til oprettelsen af en skole for fangerne i almindelighed. Cancelliet udtalte imidlertid, at indretningen næppe vilde veje op mod inkonvenienserne, som vilde følge med iværksættelsen. Fagene måtte da omfatte religion, læsning, skrivning og regning. Men ingen fange over 35 år burde undervises i læsning, ingen over 25 år i skrivning og regning, og der var kun tale om en søndagsskole af hensyn til arbejdet. En håndgerningsskole, som inspektøren havde foreslået, kunde der aldeles ikke være tale om. Resultatet blev, at en skole indrettedes 1834 for børn og andre, som vare indsatte til tvangsundervisning.

Tingenes tilstand i anstalten siden reskriptet af 1811 var ikke bleven meget forandret, og var den end ikke bleven slettere, så var den næppe kendeligt bedre. Undvigelser fandt fremdeles sted og straffedes med 27 slag kat, tamp eller ris; tyverier forekom ligeledes, nøgler og dirke fandtes af og til i fangernes besiddelse, overfald på medfanger var heller ikke udelukket. Sammenkomsterne mellem mands- og kvindefanger åbenbaredes også af og til trods alle forbud og bestræbelser for at forhindre dem. Klager fremkom jevnligt over kosten og beklædningen, som entreprenøren leverede. Selvfølgelig fik denne pålæg om at opfylde sine forpligtelser, men klagerne kom dog igen og viste sig begrundede. Opsætsighed mod opsynet og inspektøren forefaldt også, men det var altid kun fra den enkelte fange, et sammenhold iblandt dem som i

strafanstalten på Christianshavn fandtes ikke. I og for sig gjorde det ingen forandring, at inspektøren i 1835 fik myndighed til at idømme 2 gange 27 slag tamp, kat eller ris, ensomt fængsel i 6 måneder, dog kun for 14 dage ad gangen, alt med direktionens approbation. På den anden side var fangernes arbejdstid afkortet til kl. 8 aften istedenfor kl. 9.

Hele denne, foran beskrevne, laxe tilstand i anstalten, der nødvendigvis også måtte indvirke på den hele anstalts moralitet, skyldtes vistnok alene det, at Viborg strafanstalt fremfor nogen af de andre anstalter havde bevaret præget af et manufakturhus.

For at sysselsætte fangerne anlagdes strax en klædefabrik med en udgift af henved 27000 rdl., men ved bevilling af 26 april 1745 tillades det, at alle kunster og håndværker måtte *der* øves, dog så, at mur-, tømmer-, snedker-, skræder-, handskemager-, felbereder- og smedearbejde kun måtte forfærdiges til betjentenes og lemmernes eget brug; etatsråd *Dyssel* overtog nu for sin egen regning tugthusets drift, hvilket ved rsk. af 10 april 1745 var bleven tillagt fem procent af embedsmændenes forbedringsgage i det første år. Ligesom *Dyssel* allerede i 1743 havde erholdt tilladelse at bruge fanger ved det af ham anlagte garveri, så indrettede han og et blegeri, hvor tugthusets garn kunde bleges, byges og koges; 1746 købte han Østerteglgård for der at anlægge et skæferi. Entreprenøren kunde imidlertid ej bestå og ombyttede derfor i 1752 sin stilling med den at blive bestyrer med en løn af 600 rdl., efter at det offenlige havde erstattet ham 5200 rdl. for hvad det overtog af det, han havde anskaffet. Kongen skænkede tillige 13000 rdl., ligesom det pånyt tillodes at indsamle gaver, og et varelotteri, hvormed der alt tidligere var gjort forsøg, oprettedes ved reskript af 3 juni 1752 med 10000 lodder i 3 klasser, indskud af 1, 2 og 4 rdl. og adgang for det halve antal lodder at få gevinster af de to sidste års fabrikata, klæde,

lærred, drejl, possementmagerarbejde o. desl.; men da første klasse var trukken, vægrede de fleste sig, uagtet en kongelig opfordring, for at forny deres lodder, så at de andre klasser næppe ere trukne. *Dyssel,* der fra en rig mand var bleven fattig ved tugthusentreprisen, må snart have fratrådt som bestyrer — han døde først i 1763 —, thi 1753 pålagdes det stiftsøvrigheden at bringe en borger i forslag til at administrere tugthuset, tillige bestemtes, at fangerne kun skulde beskæftiges med at spinde. I august begyndte spindingen for »magasinet«[1]), men i 1766 nedlagdes dette, da det gav en underbalance af 12000 rdl. om året. Imidlertid havde tugthuset i 1754 fået sin egen præst og gudstjeneste, thi vel var der tidligere indrettet en kirkestue med lemme ind til sygestuerne, men til ministerielle forretninger var søndresogns kirke bleven benyttet. For at forhindre hin underbalance, pålagdes Jylland ved et rsk. af 7 febr. 1766 en afgift til tugthuset, der omtrent udgjorde hint beløb; tillige indkøbtes nogle skippund dansk uld, for at fangerne ej skulde gå ledige. I det følgende år lod man kvindefangerne til en prøve i fem måneder spinde hør og blår, men da det spundne måtte sælges for 220 rdl., medens det i uforarbejdet tilstand havde kostet 300 rdl., måtte også denne fabrikation opgives. Den 24 juni 1768 overtog et interessentskab med tvende formænd, *T. Lund* og *Hansen,* tugthusets drift på 10 år, hvorhos det tillodes også at forfærdige hatte; desuden fabrikeredes fint og grovt klæde, hestedækkener, multum, bay, rasch og chalons, hvortil brugtes 52 fanger under bestyrelse af en værk- og spindemester, to vævermestre, en overskærer og en tøjmager, der tillige var uldkæmmer. Entreprisen betalte sig ej heller for disse; da kontrakten var udløben, blev der holdt licitation angaaende overtagelsen af tugthuset, men da intet bud skete, måtte man eftergive *Lund* 4000 rdl. og tilstå ham

---

[1]) Det var det kongelige militaire uldmanufaktur.

33 rdl. 64 sk. om måneden for at få ham til endnu et år at fortsætte entreprisen. Derpå overdroges det heles bestyrelse og drift til etatsråd *Kofod,* der indrettede straf-anstalten fra 1ste juli 1779 til et spinderi for det militære uldmanufaktur og bragte i halvandet år et overskud af 838 rdl. tilveje, men tillige bestemte et rsk. af 1 novbr. 1780, at når *Kofod* fratrådte, skulde en af byens præster, en rådmand og en af de fornemste borgere indtage hans plads. Efter *Kofods* fratrædelse i efteråret 1781 beskikkedes dog en inspektør med gage, og der oprettedes en kontrakt med det militære uldmanufaktur, således at det leverede ulden til tugthuset og modtog garnet; denne indretning svarede i begyndelsen god regning, og i året 1788 tilstodes inspektøren fire procent af overskuddet. Rsk. af 16 decbr. 1791 gav fangerne en skillings tillæg i underholdningspenge; som grund anføres, at de kunde trænge til samme, og at fortjenesten havde været årligt i ti år henved 260 rdl., så der var en beholdning af 2500 rdl. Da var fangernes antal 60, og formodentlig har man syntes, at de havde altfor stort husrum, thi 1795, ligesom og ti år derefter, ansøgte Viborg by om at få noget af lokalet til et arbejdshus. Men i slutningen af forrige og i begyndelsen af dette århundrede blev den økonomiske forfatning atter mådelig, året 1803 havde givet en underbalance af 1584 rdl., og i året 1804 var indtægternes beløb c. 2864 rdl., hvoraf omtrent 1285 rdl. spindeløn, udgifternes beløb derimod c. 3776 rdl., hvoraf betjentenes løn — deri beregnet spindemesterens fem procent og inspektørens sex procent af, hvad der betaltes for spinding — henved 600 rdl., bespisning omtrent 1982 rdl. I 1805 var underbalancen stegen til 2400 rdl., hvorfor tugthusafgiften forhøjedes til det dobbelte; efter denne forhøjelse gav året 1810 et overskud af 1200 rdl., men 1811 var tabet dog 3000 rdl. Ved rsk. 5 marts 1811 overdrages tugthuset atter til et interessentskab med justitsråd *Bruun* i spidsen, 4000 rdl. skænkedes ifølge det nævnte reskript

til nogle nødvendige forandringer, og 200 tdr. rug tilstodes årligt for en pris af 5 rdl. td., rsk. 26 septbr. 1817 bevilgede, at der for den nævnte rugkvantitet kun skulde betales 2 rdl. sølvværdi for tønden, at til tugthusets hovedreparation måtte anvendes 7000 rdl. sedler, og at der, for at denne sum og strafanstaltens gæld til beløb 12000 rdl. sedler kunde erstattes det offentlige, skulde i 2 år opkræves 8 sk. af hver td. hartkorn; den årlige tugthusafgift forhøjedes tilmed, så at den beløb omtrent 4800 rdl. Et rsk. af 21 juni 1820 overdrog entreprisen, efter at en komite havde anstillet undersøgelser, til bemeldte Bruun alene, imod en årlig godtgørelse af 4000 rdl. sølv i det hele, dog således, at staten overtog lønningerne o. desl. til beløb 2450 rdl. sølv, og at 18000 rdl. skulde indestå som driftskapital; han skulde tillige, som hidtil, afholde alle andre udgifter, fangerne og strafanstalten vedkommende, med undtagelse af hovedreparationer eller væsentlige forandringer ved bygningen.

Ved rsl. 10 april 1824 blev købmand Guldberg entreprenør på lignende vilkår som den forrige, men godtgørelsen nedsattes til 3500 rdl. Endvidere tilstodes ham ved rsl. af 18 febr. 1829 for hver fange over 160 21 rdl. 85 sk., hvortil kom ved rsl. af 3 juni 1835 for hver fange $^1/_4$ skilling daglig for hver 24 sk. stiftets kapitelstaxt på rug oversteg 3 rdl. Disse forskellige godtgørelser tilligemed tilståede gratifikationer udgjorde fra 1832 til 30 juni 1845 mellem 95000 og 100000 rdl. Desuden var tugthusafgiften ved frd. 15 septbr. 1832 forhøjet til 7200 rdl., og til lokalernes udvidelse var der købt en bygning (hjælpebygningen) på hjørnet af Mikkelsgade for 800 rdl. Ved rsl. af 17 decbr. 1834 blev 100 rdl. årlig bevilget til skole og til en bogsamling for fangerne, efter at cancelliet først havde udbedt sig erklæring, om ukonfirmerede børn over konfirmationsalderen ikke kunde anbringes andensteds end i forbedringshuset til tvangsopdragelse. I 1835 afkøbtes entreprenøren inventarium og en bygning for

3000 rdl. Mangel på plads foranledigede i 1837, — ved dette års udgang var fangetallet 242, — at fanger fra Ribe og Vejle amter efter pl. 15 febr. d. å. henvistes til Odense strafanstalt, men i 1838 kunde heller ingen modtages der, hvorfor lejedes og indrettedes en gård til fængslets udvidelse, ligesom man også tænkte på en større tilbygning til anstalten for et overslag på 6000 rdl.

Som det fremgår af det sidst anførte, der med tilføjelse af nogle rettelser er taget af Ursins: Stiftsstaden Viborg, var anstaltens drift og økonomi så godt som fra begyndelsen givet i entreprise, og dermed fulgte også alle de ulemper og misligheder, som klæbe ved anvendelsen af dette system i en strafanstalt. Det, at strafanstalterne ikke vare underlagte en fællesbestyrelse, og at Viborg strafanstalt var så vidt fjærnet fra regeringens hovedsæde, og dertil, at den førte en forholdsvis fredelig tilværelse, bidrog vistnok til, at systemet holdt sig sålænge her. Ved entreprisesystemet spørges der jo ikke, om straffens hensigt, om den moralske forbedring nås, men om fangens anvendelse til arbejde, om hvad der kan være den private entreprenør, der billigvis må have noget for sin risiko, gavnligst. Den blandt fangerne, der kan præstere det bedste og nyttigste arbejde, er den mest vel sete, og da recidivisten altid medbringer forkundskaber til arbejdet, er han den mest velkomne for entreprenøren. Fangernes anvendelse indrettes kun efter hensynet til entreprenørens fordel. I 1833 klager en embedsmand i Viborg til cancelliet over, at fangerne arbejde i entreprenørens gård sammen med hans tyende og spise sammen med det, de gå, køre og ride omkring i gaderne uden tilsyn. Cancelliet giver gentagende pålæg om, at tilsynet ikke må mangle ved dette arbejde, men forholdene blive dog de samme. Entreprenøren er i sin gode ret til at lade dem arbejde for ham. Det er forståeligt, at også på byens befolkning må det have virket demoraliserende

daglig at se fangerne, der vare inddømte i anstalten til strafarbejde, færdes, at se til, som fri folk imellem sig.

Og nu forholdet mellem entreprenør og autoritet i anstalten. Fangen skulde lystre dem begge; hans fordel lod ham helde til entreprenøren, hans ryg til autoriteten. I hvert enkelt tilfælde måtte han afgøre, til hvilken side vægtskålen sank dybest. Hvad var det ikke for en demoraliserende stilling at sætte fangen i hver dag? Og så stridighederne mellem entreprenør og inspektør. I 1825 klager hin over denne, at han har forbudt kvindefangerne at reparere fangernes linned i marketenteriet under marketenterpigens tilsyn; at inspektør og opsyn benytter arbejdstiden til en eller anden tilkendegivelse til fangerne. På den anden side klager denne over, at entreprenøren antager betjente efter for godt befindende og giver dem nøgler til arbejdsstuerne; at en maskinmester er givet bolig i anstalten uden hans vidende. Idet direktionen ved den lejlighed giver inspektøren medhold i hans optræden, giver den tillige pålæg om, at de forskellige køn ikke må samles i arbejdsstuerne uden inspektørens tilladelse, og at inspektøren må bestemme, om brødbagning bør finde sted om natten. I 1841 oplyses det, at entreprenøren giver fangerne penge for at meddele ham misligheder fra opsynets side. Dette medfører naturligvis, at fangerne binde ham historier på ærmet for at få penge. I 1842 beskylder en kvindefange entreprenørens søn for at have besvangret hende. Denne benægter sandheden heraf; men hvad enden bliver på sagen, kan ikke ses af de foreliggende meddelelser. Det er alt kun et vidnesbyrd om, hvad entreprisesystemet kan føre med sig, og et vidnesbyrd om, hvorledes manufakturhuset tilintetgjorde strafanstalten, idet det lod straffuldbyrdelsen træde i baggrunden for arbejdet for en entreprenør.

I »Museum« for 1893, 2. halvdel s. 230, er der efter optegnelser af fængselsdirektør Bruun givet en skildring af et dansk fængsel for 50 år siden. Denne skildring

omfatter nærmest tiden, da nærværende slutter, men her skal dog bemærkes, at den så godt som på alle punkter stadfæster nærværende fremstilling. Da den desuden omfatter en tid, som ligger efter den her skildrede, skal her kun henledes opmærksomheden på disse optegnelser.

Odense tugt- og forbedringshus.

Desværre er det så, at der for denne anstalts vedkommende foreligger så godt som ingen oplysninger igennem gamle arkivalier. Af sådanne findes kun et par mandtalsfortegnelser over fangerne i tugthuset og et par regnskaber fra 1844 og 45 i Christianshavns strafanstalts arkiv; udover hvad reskripter og resolutioner kan oplyse, og det er heller ikke meget, må man ty til nogle små skrifter fra slutningen af forrige århundrede: Tanker betræffende et Provincialfængsel for Stiftet Fyen, som udkom i Odense 1798, og Plan til et Provincialfængsel for Fyens Stift 1800, samt Biskop N. Fabers Tale ved Indvielsen af den i Odense Tugt- og Forbedringshus indrettede Kirke, der udkom 1839.

Det var egenlig på foranledning af daværende stiftamtmand, grev Rantzau og biskop Ramus, at tugthuset blev til. Da der toges bestemmelse om at indrette tugt- og manufakturhusene på Møen og i Viborg, tænktes der ikke på Fyen. Imidlertid blev der i 1747 afholdt auktion i Odense over sognepræstens embedsbolig, der var så brøstfældig, at den ansås »ubeboelig for en skikkelig mand«. Det højeste bud var 342 rdl., og for dette foreslog den ovennævnte øvrighed at købe ejendommen til anvendelse til et tugthus for Fyen. Dette bifaldtes ved rsl. 7 april 1749, og i 1752 var huset »anseelig opbygget«, som det hedder i Danske Atlas; det vil sige af bindingsværk med røde stolper. Den gamle grundmurede embeds-

bolig for sognepræsten må være nedreven. Over indgangsporten var anbragt en sten, på hvilken der øverst oppe sås Frederik den femtes navnetræk, og nedenunder dette stod:

Et dobbelt nyttigt hus, som dobbelt nytte bringer,
det lærer flittighed og betleriet tvinger,
vor store Friderich, vor Konge ejegod,
på begge dele har så vislig rådet bod.

Da bygningen var færdig, fik anstalten sin fundats 25 maj 1752 sålydende:

Fundation til det med kongl. allernådigst approbation oprettede tugt- og manufakturhus udi *Odense*, for Fyen og Langeland med underliggende Øer, (given på Fredensborg 25 maj 1752).

Post. 1. I tugthuset modtages fra Fyen og Langeland alle *løsgængere* og omløbende betlere, som ere friske og stærke nok til at fortjene deres brød, men af dovenskab stryge om og betle. De skulle, inden 3 solemærker efter at de ere anklagede eller antastede, hendømmes på en vis tid.

2. De *fattige*, som behøve og kunne nyde almisse i deres hjemstavn, men hellere løbe om og betle, hendømmes ligeledes til arbejde i tugthuset. I den tid, dommen lyder på, betales de penge eller varer, som er tillagt dem i almisse, til tugthuset.

3. *Børn*, som ere ulydige, opsætsige eller til andre grove laster forfalden, ligeledes *tjenestefolk*, mænd og kvinder, også *ægtefolk*, som leve uforligeligt med hinanden, når de ikke efter advarsel rette sig, indsættes i tugthuset til arbejde i den tid, som dommen lyder på, og siden sålænge til omkostningerne med fremsendelsen kunne anses for at være afdragne.

4. Forældre og husbonde kunne på eget ansvar uden dom lade deres børn, tyende eller læredrenge for ulydighed, opsætsighed eller utilladelig opførsel indsætte

til tugt- og revselse for mindst 4 sk. om dagen. Når de vise kendelig forbedring, kunne de tage dem ud igen, og opholdet skal ikke være dem til tort og forklejnelse.

5. Dommene til tugthusarbejde kunne kun approberes eller modereres af direktørerne, som ere stiftamtmanden og biskoppen.

6. *Gemene folk* i Fyen og Langeland, som i ærlig sag ere dømte til at udrede penge og mulkter, men ikke ere i stand dertil, og efter frd. 6 decbr. 1743 straffes på fæstningen (forandringen gælder altså kun de nævnte landsdele), må indsættes i Odense tugthus sålænge, til de efter direktørernes og inspektørernes skøn må anses for at have aftjent, hvad de ere skyldige.

7. Mænd og kvinder, som ikke kunne udrede idømte lejermåls bøder, indsættes, til de have aftjent deres gæld.

8. Folk, som ene ere gerådede i fattigdom formedelst ladhed, liderlighed og ryggesløs levnet og bedrage andre, må efter kreditorernes påstand, når intet er at erholde i boet, dømmes til arbejde i tugthuset på tid efter bedrageriets og deres onde forholds beskaffenhed.

9. En tugthuslem eller arrestant får 4 sk. daglig til underhold; er han dømt på vand og brød kun 2 sk., for hvilke penge de kunne købe hos spisemesteren. De klæder, de medbringe, skulle de slide op. Siden få de, mændene, 1 par buxer, 1 trøje og 1 kjortel af hvidgrå vadmel, som den laves i huset, ligeså strømper af samme farve. Kvinderne få af samme vadmel 1 skørt, 1 trøje, 1 par strømper og 1 par tøfler. Klæderne gives hvert 2det og 3die år tilligemed 1 à 2 skjorter eller særke årlig.

10. Den indkomne opskrives af bogholderen i en protokol, de medbragte gang- og sengklæder optegnes, seng og sted anvises ligesom også arbejdet.

11. Ved indsættelsen visiterer portneren mændene, tvetterkonen kvinderne, at de ikke have knive, saxe,

fyrtøj eller lignende hos sig. Penge afgives til bogholderen, som deraf meddeler dem til deres klæder.

12. Sengklæder, som medbringes, kunne medtages ved udgangen, men under opholdet må de benyttes af 2 i forening at sove på, idet der sove 2 i hver seng. Sovestuerne ere afdelte for kønnene.

13. I tugthuset indtages kun folk for forseelser, som ej ere uærlige; men arbejdet skal være strengere eller lettere efter forseelsens grad.

14. Enhver tugthuslem skal holde sig fra al banden, skælden, slagsmål og trætte, især al modvillighed og forargelse under vedbørlig straf, samt uden knurren og ond villie gøre, hvad der befales, mindre nogen oprør, indbrækning eller bortrømmelse, overlægge eller begynde. Den, som sligt for bogholderen åbenbarer, selv om han var delagtig deri, skal befris for straf.

15. Ingen må ryge tobak eller drikke brændevin udenfor den tilladte tid og i portnerens overvær. Ganske forbudt er kortspil, tærninger eller nogen slags spil, ligeledes at skrive brev til nogen eller modtage brev, uden det er læst af bogholderen; ligeledes ikke at trygle om penge, da ingen må have penge hos sig.

16. Lemmerne skulle i sygdom tilses af lægen. Den, der gør sig syg for at undgå arbejde, må af direktører og inspektører anses med mere arbejde eller længere tids ophold over den idømte.

17. Odense byes fattige, som have hjælp af de fattiges kasse, skulle efter fattiginspektørernes bestemmelse arbejde visse dage om ugen i tugthuset for betaling i forhold til deres almisse. Andre fattige, som ikke kunne få arbejde, kunne mælde sig frivilligt til arbejde for betaling, men uden tvang, så de sove om natten i byen; dog må de møde til morgenbønnen og blive, til aftenbønnen er holdt.

18. Tugthuset må ingenlunde gøres infam ved at modtage nogen, som straffes eller har været straffet for

tyveri eller anden skændig gerning. Indretningens hensigt er alene at hemme betleri og lediggang, at holde ryggesløse og selvrådige unge mennesker i tvang og ave, og at forskaffe dem, som ikke ville eller ikke kunne få arbejde, lejlighed til at tjene deres brød; så at lemmerne ikke indtages til beskæmmelse, men til befordring.

19. Når lemmerne ved løsladelsen skulle befordres med vogn, sker det fra nabosognene, og der betales om sommeren 16 sk., om vinteren 1 mk. 8 sk. for milen af tugthuset mod refusion af det sogn, hvorfra betleren er kommen.

20. I tilfælde af dødsfald, og venner eller pårørende ville besørge begravelsen, må det tillades. Ellers besørges den af bogholderen. Der benyttes en slet fyrkiste, for gravens kastning betales 12 sk. Byens vægtere bære liget, medmindre et tilstrækkeligt antal stærke lemmer haves dertil, i så tilfælde bør 2 eller 4 vægtere følge med.

21. Den dødes klæder og ejendele sælges til bedste for tugthuset ved auktion.

22. Tugthuset med grund og bygninger fritages for alle byens tynger, skatter og pålæg undtagen brand- og vandskat.

23. Alt ulden og linned forarbejdes ved spinden, væven og knytten, især af landets egne produkter. Måtte udenlandsk uld, hør eller hamp være nødvendig, må den indføres uden told accise. (Se frd. 10 decbr. 1698 om Møen).

24. Varerne, som skulle forarbejdes, blive i begyndelsen af grovere sorter; de sælges kun i hele stykker og kunne udføres af landet uden told, ligesom de må sælges ved auktion, om det anses nyttigt.

25. I tugthuset må indrettes farveri til farvning af egne fabrikata, ligeledes en stampemølle, lemmernes og betjentenes nødvendige klæder, sko og videre for tugthusets menage må forarbejdes der.

26. Fra udgangen af 1754 godtgøres af konsumptionsforpagterne for Odense tugthus 50 rdl. årlig for den erlagte konsumption. Alle de i tugthuset forarbejdede varer stemples med et tydeligt stempel, og et kendeligt mærke indvæves i hvert stykke.

27. Til en fond for tugthuset har kongen ved rsl. af 7 april 1749 henlagt: 1) herredskassernes beholdning til den tid, 2) bog og bækken kollekterne til den tid, 3) herredskassernes overskud, når de fattiges forplejning og fremmede betleres bortførsel er besørget, 4) de fire årlige kollekter samt, hvad proprietærer og andre i stiftet godvillig ville give, 5) enhver i Fyen, Langeland og underliggende øer i kongens tjeneste ved tiltrædelsen engang for alle 5 pct. af det første års gage.

28. Direktionen fører stiftamtmanden og biskoppen; til inspektører beskikkes 5 fornuftige og retsindige mænd for 4 år ad gangen.

29. Inspektørerne samles, om fornødent, en eller flere gange ugenlig i tugthuset for at efterse forholdene og påse, at intet forsømmes til værkets drift.

30. Bogholderen fører og aflægger årligt regnskab, som revideres af inspektørerne og decideres af direktørerne. Disse meddele ham en instrux.

31. En mester antages til at forestå alt arbejdet i manufakturhuset samt føre tilsyn med lemmerne.

32. En spisemester antages, han skal i begyndelsen tillige være portner. Hans kone eller tyende besørger en tvetterskes gerning.

33. Til at prissætte varerne antages en skikkelig og vigilant borger af Odense. For sin ulejlighed skal han være befriet for indkvartering og andre små byens borgerlige bestillinger.

34. Til at holde morgen- og aftenbøn, til hver søn- og helligdag at forelæse en præken og i fornøden fald at katekisere et par gange om ugen beskikkes en kateket, skoleholder eller anden dertil bekvem person i

Odense. Lemmernes altergang sker i et dertil anvist værelse i tugthuset.

35. En kirurg antages til at barbere de voxne lemmer en gang om ugen og til at give medikamenter og tilse i sygdomstilfælde.

36. Direktørerne giver hver betjent de nødvendige instruxer, de beskikke betjentene efter inspektørernes forslag.

Anstalten havde kostet at opføre og indrette c. 8000 rdl. Dette beløb var samlet ved frivillige gaver og kollekter, som havde indbragt ialt 9102 rdl., men pengene gik alle med til at sætte sagen i gang. Driften begyndte med 40 personer, men det blev snart klart, at indtægterne ikke vare tilstrækkelige. Disse blev vel forøgede med videre benådninger, men anstalten måtte dog både i 1753 og det følgende år hver gang optage lån på 3000 rdl. I 1757 var indtægten 6548 rdl., men når beholdningen i varer og penge m. m. fradrages, blev den rene indtægt kun 2050 rdl. I årenes løb tog de frivillige gaver af, og det arbejde, som lemmerne præsterede, var ikke det bedste, en naturlig følge af disses uvanthed til arbejderne, som foretoges. Reskriptet 3 april 1782 bestemte, at kun spinden for det militære uldmanufaktur skulde finde sted; desuden lagdes der en fast afgift på hartkorn, sædegårde og præstegårde, også købstæderne måtte kontribuere til tugthuset, dets indtægter forventedes derved at kunne veje op mod udgifterne. I 1790 var indtægten c. 1594 rdl., udgiften c. 1115 rdl. og gælden 14000 rdl., i 1799 var denne stegen til over 15000 rdl.; gennemsnitsindtægten havde fra 1787—96 årlig været 16 til 1700 rdl. og den tilsvarende udgift 1495 rdl.

Det foran nævnte skrift: Plan til et Provincialfængsel for Fyens Stift giver en oversigt over forskellige forhold vedrørende Odense strafanstalt i året 1797. Efter dette bestod:

A. Tugthusbygningen:

1. Af en hovedlængde ud til bispegårdens plan, 2 etager, mur- og bindingsværk, med grundmuret kælder, omtrent under det halve af samme bygning. 1) I denne hovedlængdes 1ste etage findes følgende værelser og inddelinger: 1. overskærerstuen, 2. porten, 3. gangen og trappen til 2den etage, 4. portnerens køkken og spisekammer, 5. portnerens stue, 6. hans sengekammer, 7. kvindekønnets spindestue, 8. et pulterkammer derved, 9. mandkønnets spindestue, 10. stald, 11. vandhus, 12. tørvehus; disse sidste anførte numere, 10, 11 og 12, befindes i en 1 etages bygning, som er bygget fra åen op til hovedbygningen. Det øvrige anførte under nummerne 1—9 inclusive befindes altsammen i hovedbygningens 1ste etage.
2) Kælderen: fra ovenbemældte nr. 7 og 9 ere 2de trapper anbragte til sovestederne i kælderetagen, af hvilke det til gården er for mandfolkene, og det til gaden for fruentimmerne. Ved enden af disse sovesteder ere anbragte 2de vandhuse, et for hvert køn, som indbefattes i en grundmuret gevælft i stalden. Videre findes i kælderen, et trankammer, et kalkekammer, en ølkælder, 2de saltkældere.
3) 2den etage: 1. en klædesal, 2. et uldkammer, 3. forsamlingssalen, 4. et kammer dertil hørende, 5. arkivet, 6. garnkammeret, 7. den lille spindevinkel, 8. den store væversal, 9. gangen og trappen til loftet, 10. gangen og en trappe ned til portgangen. Videre er nu ikke i denne længde, foruden loftet.
2. Sidelængden og baglængden. Derudi følgende indretninger og afdelinger: 1. 2de stuer til spindemesteren, 2. hans køkken, 3. spisekammer, 4. et lidet pulterkammer, 5. gang og en trappe op til

loftet, 6. en stue, som er underinspektørens store stue, 7. et lidet kammer, 8. køkken, 9. spisekammer, 10. gangen, 11. dagligstuen, 12. sengekammeret, 13. gang til haven, 14. pigekammer, 15. kontoret, 16. bryggerhuset, 17. sandkammeret, 18. gangen, 19. tørvehus, 20. gang og trappe, 21. præssestue, 22. tørrestue, 23. farverstuen. Side- og baglængdens 2den etage indeholder: 1. 2de gæstekammere, 2. 2de pulterkammere, 3. røgekammeret, 4. fri-spinder salen, 5. fri-spinder-drengenes sengekammer, 6. fri-spinder-pigernes sengekammer, 7. materialkammer, 8. læseskolen, 9. et materialkammer, 10. gangen og trappen til loftet.

3. Gården: en stor firkantet plads, mestendels stenbrolagt, hvorudi en liden have op til det store plankeværk, som tilligemed åen indhegner tugthuset.
4. Havepletterne ere beliggende udenfor baglængden og det store plankeværk ud til åen.

B. Indtægten årligen er omtrent 1800 rdl., hvilken sum udgifterne også omtrent medtage hvert år.

C. Lønnede embeder ved tugthuset ere 6, en underinspektør, en spindemester, en portner, en chirurgus, en murmester og en til at holde bøn.

D. a) Underinspektørens embede er: at holde regnskab over stiftelsens indtægter og udgifter, samt at have tilsyn med de andre betjente, at de iagttage deres pligter, og at alting går ordentlig til.

b) Spindemesterens embede er: at beobagte spinderiet, og holde fangerne til arbejdet, samt ved deres ankomst til tugthuset at lære dem til at gøre det til spinderiet henhørende arbejde; og endelig at have tilsyn med fangernes opførsel og sikre bevaring.

c) Portnerens pligter ere: at passe på, at porten holdes tillukket, at gå de fornødne ærinder i byen, samt

have tilsyn med, at fangerne hver dag rengøre deres vandhuse.

d) Chirurgus embede er: at kurere de syge fanger.

f) Disciplen af mesterlectie hans forretning er: at holde bøn aften og morgen, samt om søndagen at oplæse en prædiken for arrestanterne.

E. a) Underinspektørens løn er årligen 100 rdl.; b) spindemesterens årlige løn er 105 rdl., og desuden 5 procent af spindet, som kan beløbe til hans fordel, omtrent 25 à 30 rdl. årligen, alt i forhold til arrestanternes antal; c) portnerens løn er 26 rdl. årligen, for hvilken betaling han er forbundet, foruden at gøre portner tjenesten, end mere at besørge og bekoste arrestanternes vask; d) chirurgi løn er årlig 20 rdl., hvorfor han tillige selv forskaffer de behøvende medikamenter; e) murmesterens løn er årlig 20 rdl., og f) for bøn og sangholdelsen betales årlig til en af mesterlectie 17 rdl. og 1 mk.

F. Fangernes antal er for nærværende tid 18 personer af begge køn.

G. Men i overensstemmelse med arbejdsstuernes og sovestedernes størrelse og sengenes tal, med videre udkrævende indretninger, kan tugthuset modtage et antal af 40—50 fanger; hvilket antal er det største, der har været her i tugthuset i mange år.

H. Straffene ere sædvanlig nogle slag af en tamp, hvilken straf, som dog kun meget sjælden bruges, sker, når spindemesteren anklager den, som har forbrudt sig, for underinspektøren, som da dikterer, hvormange slag den skyldige skal have, efter hans forseelses beskaffenhed, og straffen udføres da, i underinspektørens påsyn, af spindemesteren eller portneren; alt ifølge fundatsen.

J. Fangernes pleje er således:

1) Med føde: $1^1/_2$ pd. godt rugbrød til hver person dagligen, til middagsmad en kandepotte fuld af skemad

til enhver, enten af suppe, kål eller ærter, grød eller vælling, men af kød eller sulevarer få de intet, da deres dagpenge, som er pr. t. $4^7/_8$ sk., ikke kan tilstrække til mere, end anført er til deres daglige føde.
2) Med natteleje: deres sengesteder ere standersenge, af den størrelse, at 2 personer kan rummes i hver seng; og for nærværende tid haves 12 madratser, 12 hovedpøll og 12 uldne dækkener, altså det fornødne til 12 sengesteder, såvel at lægge fangerne på, som til deres skjul og bedækkelse.
3) Med klæder: livsfangerne få (til højeste nødvendighed, da stiftelsen ikke formår mere) mandspersonerne, en trøje og 1 par buxer af hvidt vadmel, og hvert andet år 2 skjorter. Kvindespersonerne, en trøje og et skørt af hvidt vadmel og hvert andet år 2 særke. De øvrige slide deres egne klæder, som de har medbragt, så længe de kan bruges; og derefter få de til højeste nødvendighed, i forhold til deres arresttid, klæder, ligesom livsfangerne.
4) Med forfriskning: gulvene vaskes i begge arbejdsstuerne ugentligen, og fejes dagligen. I sovestederne fejes dagligen, og sengen redes. Vinduerne åbnes i arbejdsstuerne og sovestederne, så ofte vejrliget tillader. Forresten kan de for ydermere at nyde frisk luft, gå ned i gården, så ofte de kan have tid fra deres arbejde dertil, og der, under spindemesterens opsyn, gå og tale med hverandre, hvert køn for sig[1]).
5) I henseende til moralitetens forbedring: Da holdes daglig morgen- og aftenbøn, og hver søndag holdes gudstjeneste, og læses en prædiken af en skolediscipel, hvilket alt sker i arbejdsstuerne. Præsterne til St. Knuds kirke forretter tjenesten, når fangerne kommunicere, som sker årlig 2 gange.

---

[1]) Rsk. 9 novbr. 1787 pålægger direktionen at påse, at såvel lemmerne som værelserne i tugthuset holdes rene og ordenlige.

K. Fangernes arbejde er: at plukke, skrubbe, kradse, spinde og hæspe for det militære uldmanufaktur i København; grov spind på skotrokke.

L. . . . . .

Hvilket er alt, hvad der vides tjenstligst at anmelde om Odense tugthuses topographiske beskrivelse og anden oplysning om samme stiftelses indtægter og udgifter, lønninger, indretninger samt fangernes behandling.

Odense, den 20de septbr. 1797.

Ærbødigst
P. Nyeboe.

Foranstående skildring er, som nævnt, taget af det lille skrift om et »Provinsialfængsel på Fyen«. Det er ligesom det samtidig med dette anførte: »Tanker betræffende et Provinsialfængsel for Fyen« udgivet af *Foreningen til tabte Borgeres Frelse*. Denne forening blev stiftet 1791, og dens formænd blev kammerjunker, vicelandsdommer *Jens Benzon*, major *Schiern* og landsdommer *Bendz*. Efter dens navn lå også fattigvæsenet under dens område, men det synes dog i øjeblikket væsenligst at have været fængselsvæsenet, fængslerne og fangerne, hvis slette tilstand man søgte at belyse og forbedre. I hvert tilfælde gå de nævnte tvende små skrifter ud der på. Det synes som om tanken strax har fundet betydelig tilslutning. Der er således i 1798 indsendt afhandlinger til bestyrelsen fra kammerherre, generalkrigskommissær *Driberg*, dr. philosophiæ *Bloch*, præst på Strynø *Bresdorf*, kammerherre *Adeler* til Hindsgavl, præst i Vissenberg *Koefoed*, præst i Odense *Achen*, landsdommer *Bendz*, kammerjunker og vicelandsdommer *Benzon*. Om det, at planen om et provinsialfængsel måtte opgives, fordi det vilde koste for betydeligt, foranledigede, at interessen tabte sig, lader sig ikke påvise, men vist er det, at foreningen synes at være gået istå i løbet af et par år.

For selve tugthuset fik således den nævnte forening ingen betydning. I det hele synes denne anstalt at have

levet sit eget liv, uafhængigt af, hvad der foregik ved de andre lignende anstalter. Tilberedning af uld var også der lemmernes hovedbeskæftigelse, og der var ved udgangen af 1811 19 mandsfanger og 25 kvindefanger, i 1819 var tallet 30 til 40 og i 1821 over 50. Imidlertid arbejdedes der bestandigt med tab, og gælden voxede, det som var fælles for den og de øvrige strafanstalter. Et forslag til at overføre fangerne til Viborg tugthus og beskæftige dem i de der værende fabriksanlæg blev afslået. Samtidig var et andet forslag oppe om at overlade fangernes arbejdskraft til to købmænd og fabrikanter i Middelfart mod et lån på 20000 rdl. på sædvanlig rente og afbetaling i 10 år. Der opstod imidlertid så mange vanskeligheder ved sagens ordning, at regeringen tilsidst blev ængstelig for at indlade sig på den, og rsl. 6 juni 1814 bestemte derfor, at arbejdet skulde vedblive som forhen, og således blev der ikke noget af en fabrik for privat regning. Ved rsk. 11 juni 1817 var der overensstemmende med fattigordningen af 1799 blevet bifaldet, at der oprettedes en tvangsarbejdsanstalt i Odense, og at den fik plads i Odense tugthus; men iøvrigt var den aldeles uafhængig af dette.

I 1834 gaves der tilladelse til at ombygge en del af den gamle tugthusbygning, der, idet den var af bindingsværk, var bleven brøstfældig. Ombygningen bestod i, at den nederste etage blev opført af grundmur; den fuldførtes i 1836. Den gang var fangetallet 25, 14 mandfolk og 11 kvindfolk. Pl. 14 maj 1834 havde bestemt, at kvindefanger, som ikendes straf på livet, når de ikke ere brændemærkede, kan indsættes i provinsialtugthusene; men dette synes ikke at have haft stor betydning for Odense. Derimod bragte rsk. 15 febr. 1837, at forbrydere fra Ribe og Vejle amter, som findes skyldige i straf af forbedringshusarbejde indtil 3 år, indsættes i Odense tugt- og forbedringshus, tallet til at stige således, — tallet var i

1838 75, 53 mandfolk og 22 kvindfolk, — at denne anbringelse allerede i 1838 måtte ophøre.

Indtil i april 1830 fik fangerne kun kød 2 gange ugenlig; men fra den tid bespises fangerne af anstalten, og kosten var:

Søndag	en kande	suppe	og	7 lod	kogt	kød,
mandag og torsdag	—	—	ærter	—	—	—
tirsdag	—	—	kål	—	—	—
onsdag og fredag	—	—	vælling	og	5 lod	røget flæsk,
lørdag	—	—	grød	uden	kød eller	flæsk,

desuden $1^1/_2$ pd. brød hver dag. Øl gaves kun ved højtider og andre særlige lejligheder.

De syge fik kost efter lægens forskrifter.

Hvad beklædningen angår, fik i almindelighed kun livsfangerne klæder eller linned, når deres egne vare opslidte; de øvrige fanger benyttede deres eget. Men fra 1836 fik mandsfangerne trøje og buxer af koulørt linned, en blårlærreds skjorte, uldstrømper og træsko. Kvindefangerne fik trøje og skørt af hvergarn, særk af blårlærred, hvidt lærreds tørklæde og forklæde, uldstrømper og træsko. Hver lørdag aften leveredes rent linned og rene strømper, til kvinderne desuden tørklæde og forklæde. Vadsk, syning, strikning, lapning og stopning besørgedes af kvindefangerne. Fangerne redte selv sengene og fejede stuerne. I 1838 fik desuden fangerne hver sin kasse med låg til opbevaring af materialier og andre sager. Kassen var tillige fangens sæde.

Om fangernes moralske forbedring eller opførsel og om disciplinen i anstalten udtaler Faber sig ikke i den foran nævnte tale ved kirkens indvielse. Denne var nemlig bleven ombygget og istandsat fra ny. Kun siger han ved den lejlighed, at anstalten i sin indretning mangler de fordele, som en systemastisk ordning af en strafanstalt må medføre, men at der på den anden side er gjort alt for ved religionens bistand at indvirke forbedrende på fangerne, af hvilke der iøvrigt som anført alene indsættes

kvinder på livstid, men ikke mænd. Nogle oplysninger om anstaltens moralitet og disciplin findes dog i en deliberationsprotokol, som er begyndt 1817. I tidsrummet fra 1817 til 1840 er to fanger undvegne, en har hængt sig, og en har stukket en medfange med en kniv. En fange, som har slået en anden, får 10 slag tamp. En anden, som har givet et vældigt brøl fra sig af råhed, får også 10 slag tamp. Overhovedet synes anstalten styret med en fastere og kraftigere hånd, end reglen ellers var i fængslerne. Tampen synes at have været det almindelige korrektiv, og den synes anvendt for den mindste uorden. I 1840 har en endogså fået halsjern på for at have leveret sit lagen til vadsk uden tilladelse; samme år har to fanger fået tamp for deres arbejde. Når undtages et par gange, hvor det nævnes, at der har fundet uordener sted i anstalten, er det anførte alt, hvad der foreligger, som har krævet straf i de mere end 20 år. Deliberationsbogen er ført meget omstændelig. Inspektionen har i modsætning til den i de andre anstalter været særdeles pligtopfyldende. Den samledes mindst en gang hver måned, og hver gang blev arbejdssalene efterset. Den synes at have været mere myndig end de andre anstalters, men derved er muligt disciplinen bedre opretholdt. Selv portneren, som ellers spillede en rolle i anstalterne og afstedkom adskillig uorden, synes også her at være holdt strammere end ellers.

Ved anstalten var der i 1839 ansat en underinspektør, som tillige er spindemester og regnskabsfører, en portner og vægter, et bud, en opsynsmand i stuerne, en bønholder, en læge og en præst. I 1817 var Faber inspektør og fungerede til 1 juli 1831, efter ham fulgte Nissen.

Efter den ovenstående udtalelse af Faber om anstaltens indretning må man formode, at der vel er gjort anstalter for at adskille kønnene, særligt om natten, men at man har været i stand til at skille forbedringshusfanger fra tugthusfanger, er vistnok næppe sandsynligt.

Overhovedet må det formodes, at man efter forholdenes natur og anstaltens indretning må have set igennem fingre med et og andet, hvorpå der ikke kunde rådes bod. På den anden side kan man muligt af Fabers tavshed om det disciplinære såvel som af det foran oplyste have årsag til at slutte, at anstalten i så henseende har stået på et bedre standpunkt end de andre anstalter. Dog dømme om anstaltens virksomhed og betydning kan man efter det anførte ikke. Den var fri for at være en privat entreprise og har nydt fordelen deraf, det kan man ganske vist udtale lige så vist, som at forskellige af de bestemmelser, der ved omtalen af Viborg tugthus ere anførte som særlige overfor provincialtugthusene, også have gældt for Odense tugthus, deriblandt rsl. 12 febr. 1813, at alle forbrydere af 20 års alder anbringes i Odense istedenfor i Nyborg fæstning. Nogen forskellighed i retning af beklædning, kost m. m. har der været i sammenligning med de andre anstalter, men der var overhovedet endnu ingen uniformitet i strafanstalternes ledelse.

Arrestvæsenet.

Om arrestforholdene i landet foreligger der vel nok hist og her en bemærkning, udtalelse, eller hvad navn man vil give det anførte, som for et enkelt steds vedkommende løfter en flig af tæppet, der dækker over tilstandene. Noget almindeligt findes vistnok ikke, man kan kun tillade sig fra det ene sted at slutte sig til tilstanden andre steder i landet. Men selv om der har været forskel, og det har der selvfølgelig været, så bliver det almindelige dog en tilstand, som for den dårligst stillede del af samfundet har været elendig og helbreden nedbrydende, for den bedre stillede utålelig. Exempelvis skal jeg kun minde om Stokhusets arresthuller, som den i 1677 der indsatte stykjunker Adolf Giertz skildrer efter at have siddet der »in grossen gräulichen gestanck, unflat und ungeziefer« i 8 uger[1]). Der fandtes syv sådanne arresthuller i Stokhuset, som i et rum på 15 fods dybde og 7 fods brede angaves at kunne rumme 8 til 12 personer. Hvert hul havde et vindu i flugt med gårdens rendesten udenfor samme, og om natten lukkedes vinduet med en lem og en jernstang. Giertz skildring kan ikke have været overdreven. Howard omtaler også disse arrester ved sit besøg her i landet i forrige århundreds slutning. Når han ikke finder noget særdeles påfaldende ved dem,

---

[1]) Fængselsv. i Dm. 1550—1741. S. 170.

ligger det vel i, at han har set så mange af lignende slags.

At Howards besøg kan have haft nogen betydning for en forbedring af arresterne og dermed også af arrestanternes tilstand er antageligt nok. I hvert tilfælde begynder fra den tid at røre sig bestræbelser hos regeringen for at gøre forholdene noget bedre. Således er der i 1780 tale om anskaffelse af madrasser til arrestanternes leje. Tidligere fandtes slig bekvemmelighed ikke i arresten, når den pågældende ikke selv medbragte noget. Men det må dog ved den sag erindres, at det hele arrestvæsen var den enkelte kommunes egen sag, og noget almindeligt tilsyn med den kendtes ikke. Det beroede på de stedlige autoriteters forgodtbefindende, hvor meget eller hvor lidt der gjordes for at forbedre arresterne og dermed arrestanternes ulykkelige kår.

Det var først frd. 5 april 1793, som bragte mere almindelige regler for arresternes indretning. I dens motiver hedder det, at skønt øvrighederne have været heldige i deres bestræbelser for: »at forene sikkerhed for borgersamfundet med den menneskelige behandling af de i fængslerne værende fanger«, så er der endnu mangler. Forordningen angiver dernæst sine grundsætninger, som må gøres gældende ved arresternes bedre indretning og ordning. Disse grundsætninger ere: At arresthusene bør, såvelsom de enkelte værelser, være af mur og denne indvendig beklædes med planker; at arrester i kælderne, som ere mørke og fugtige, bør afskaffes; at, hvor indvendige fængsler have deres lysning fra et udenfor værende fængsel, bør disse indrettes i overensstemmelse med de regler, som nærmere foreskrives; at der istedenfor sten- og lergulve overalt skal lægges gulve af brædder eller planker, at der istedenfor de nu brugelige huller og åbninger i mure og døre, bør overalt indsættes vinduer af glasruder, hvilke indvendig forsynes med jernstænger; at der til urenlighedens afførelse anbringes i ethvert arrest-

værelse, istedenfor de nu brugelige spande, et afsides vandhus, indrettet i form af et hjørneskab, på muren gøres en langagtig åbning, forsynet med dør og jernstang, hvor igennem der udefra kan indskydes et bækken eller lerkar til det opgivne brug; det udtages dagligdags fra den på muren anbragte åbning og besørges rengjort; at de fornødne brixer og madrasser og overdækkener, hvis de endnu imod formodning måtte mangle, ufortøvet bør anskaffes. De vedkommende øvrigheder bør indberette, på hvilke steder det lader sig gøre at forene arresthusene på landet med dem i købstæderne. Ligeledes påligger det øvrighederne til cancelliet at gøre indberetning om der skulde være steder på landet, hvor arresthuse skulde være nødvendige, formedelst at herredstingene måtte ligge for langt fra arresterne i købstæderne.

Denne forordnings grundsætninger blev pånyindskærpede ved cancellicirkulære 4 oktbr. 1803, men en delvis gentagelse af fordringerne til arresternes forbedring, og det særligt for madrassernes vedkommende, var alt sket både i 1797 og 1798, og ved cancelliskrivelse 26 maj 1798 udtaltes det udtrykkeligt, at ethvert sted især udreder bekostningerne til fængslernes bedre indretning og madrassers og videre inventars anskaffelse. Pl. 4 aug. 1807 pålagde ethvert arresthus at anskaffe passende antal skjorter, halsklæder og strømper samt kamme, og gjorde det til pligt for arrestforvareren at påse renlighed og besørge inventaret vadsket. Omkostningerne lignedes på distriktet. Ved pl. 11 maj 1810 fastsattes, at forbrydere under kriminel lavalder i arresten skulde afsondres fra grove, ældre forbrydere; de skulde holdes renlige og gives fornøden bevægelse, og ved pl. 21 decbr. 1827 pålagdes det arrestforvareren for 6 sk. ugenlig for hver fange en gang om ugen at besørge vadsket skjorte, halsklæde og strømper. At iøvrigt hensynet til den enkelte kommunes større eller mindre økonomiske evne til at bekoste de fordrede forbedringer har haft stor betydning for iværksæt-

telsen af forbedringer overhovedet på det enkelte sted, er utvivlsomt, og deraf kan også alene forklares det lange tidsrum, som er hengået siden 1793, uden at alle mangler alle steder ere afhjulpne. De følgende meddelelser fra Fyen vise noksom tilstanden i arresthusene.

Det ved omtalen af Odense tugthus nævnte selskab til at frelse tabte borgere indhentede nemlig i anledning af selskabets formål oplysninger på Fyen om arrestlokalernes tilstand på de forskellige steder, og i begge de samme sted nævnte skrifter, udgivne af selskabet, findes for 1797 og 98 de indhentede oplysninger meddelte. Disse, gengivne i uddrag, oplyse således:

I Assens findes to arrestkamre over strandporten, hvert 9 □ al., de have ingen varme, skønt de ere meget kolde, men en skorsten går op imellem dem, og derfra få de varme. Lys få de fra to vinduer i et værelse foran arresterne. Der findes sengesteder med madrasser og tæpper. En otting med et brædt over danner natskrin, og da den kun renses to gange om ugen, udbreder den en uudholdelig stank. I vægtervagten findes ligeledes en arrest 15 □ al. og under den i jorden et højst afskyeligt og usundt fængsel, »som aldrig burde bruges«.

Bogense havde to arrestkamre i en levning af St. Anna kloster, 13 og 25 □ al. brede, med tilstrækkeligt lys, sengesteder med halm og madrasser som befalet. Varme og natskrin nævnes ikke.

I Fåborg ere arresterne i rådhuset. De to arrester for kriminelle fanger ere i jorden, den ene 22, den anden 19 □ al. Nedgangen synes at være fra et rum i rådhuset, hvorfra lyset også falder ned gennem »et lille hul i lugerne for nedgangen«, desuden er der et firkantet hul i hver af arresterne, som vende mod gaden. Gulvene er ler. Der findes sengesteder med madrasser og tæpper. Varme og natskrin nævnes ikke.

1 1786 indrettedes der ved Hjarup tinghus følgende arrester:

»Tvende hvælvede kældere under jorden, hver 3 al. høj i midten, $2^1/_4$ al. ved siderne, i længden 5 al. og i breden $2^1/_4$ al. Nedgangen er i fangefogdens forstue, hvorfor en lem, og for hver arrest en tyk egedør forsynet med jernbolter og lås. På dørene er en åbning, hvorigennem arrestanterne tilbringes føde, og når lemmen står åben, falder der nogen lysning fra forstuen igennem hullet på døren. Desuden er en liden åbning i hvælvingen, som går op til tvende ovenpå indrettede arrestkamre.«

Der meddeles intet mere, end hvad her er anført; men det er ganske betegnende, at man på en tid, hvor spørgsmålet var oppe om fangernes og fængslernes forbedring, kunde opføre et sådant arresthus, ganske i den mørke fortids smag og uden et eneste hensyn til de fordringer til lys og renlighed, som der dog alt den gang opstilledes.

Kjerteminde havde i rådhuset to arrester, den såkaldte vagtstue og et lille hul ved trappen og i anden etage (vil vel sige loftet) tvende kamre. Hullet var $5^1/_2$ □ al. På vagtstuen var et vindu ud til en have og i hullet en åbning ud til porten. Kun vagtstuen har en brix, de øvrige rum intet sengested og ingen sengeklæder. Hullet ved trappen ligner mere et hundehul end en arrest for et menneske.

I Middelfart findes arresterne også i rådhuset, der findes tre, hvoraf den ene, det såkaldte tyvehul, er $9^3/_4$ □ al. Et andet kammer er efter sigende indrettet af en møller, som sad arresteret for drab, og siden er det brugt til arrestanter, som ikke krævede streng bevogtning. Tyvehullet får kun lys gennem en åbning, som er anbragt på fængslets inderste dør; men for at lyset skal kunne komme herind, må såvel fængslets yderste dør som døren for gangen ud til gaden stå åbne. Kun et af arrestkamrene havde sengested, derimod havdes sengeklæder. En fange fik der i fængslet 6 sk. daglig, for hvilken betaling arrestforvareren skulde skaffe ham varm mad, brød og øl,

»så vidt samme kan tilstrække«. Som modsætning dertil bemærkes for Odenses vedkommende: en fange får 6 sk. daglig efter anordningerne, og derfor bekommer han føde til livets ophold, men er utilstrækkelig, da han ej derfor kan få daglig varm mad. Efter cancl. skr. 28 septbr. 1813 skal der gives kriminelle arrestanter 1 pd. brød og 12 sk. daglig.

Også fra 1830 foreligger der i det foran ved Viborg tugthus omtalte skrift: Bemærkninger Viborg tugt- og forbedringshus, samt Viborg byes arrester vedkommende, nogle oplysninger om arrestforholdene der på stedet, som altså angive tilstanden adskillige år efter frd. af 1793 og følgende øvrighedspålæg. Derefter fandtes der på den tid en kvindearrest på 23 □ al., hvori der stundom var anbragt 5 eller flere fanger. I den fandtes 2 senge, hver til 2 personer, som imidlertid må have haft kneben plads, da hver seng kun var $1^3/_4$ al. bred. De var forsynede med en halmmadras, en lignende hovedpude og tæppe. Er der flere fanger, end der er plads til i sengene, anbringes de på gulvet. Når undtages en rund ballie med låg, der tjener til latrin, findes intet andet møbel end sengene. Vinduet vender mod syd, så heden om sommeren er utålelig, især når der er mange fanger. Kakkelovn findes ikke. Desuden findes to andre arrester, hver til 4 mandsfanger, af samme omtrentlige størrelse som den førstnævnte, hver med 2 senge og samme indretning som findes omtalt foran. Endelig findes en arrest til gaden, forsynet med 3 senge og således bestemt til 6 mandsfanger, skønt der efter pladsen kun burde indlægges 2.

Latrinerne tømmes hver 2 eller 3 dag efter årstiden. Den deraf opståede forfærdelige stank i arresterne sætter sig i høj grad i klæderne og gør enhver nærmelse til arresterne utålelig. Vinduerne, små og temmeligt højt anbragte, give ikke tilstrækkelig frisk luft, og selv den forpestes fra en mødding, som lå i et hjørne af gården. Hvad renholdelsen ellers angår, er denne ikke reglemen-

teret, men beror på arrestforvarerens forgodtbefindende. Men desuden tilbringe arrestanterne næsten dag og nat om vinteren i sengen for at holde varmen, da der ingen anden varme kan skaffes. At dette ikke bidrager til renligheden, kan enhver sige sig selv. Til forplejning får fangen daglig 1 pd. brød og 8 sk., hvorfor han kan købe hos arrestforvareren. Arbejde findes ikke, bøger ligesålidt, ikke engang en bibel, og gudstjeneste holdes ikke. Med disciplinen er det mådeligt fat; man hører jævnlig, at den ene fange råber til den anden, og der kommuniceres flittigt fra arresterne til gaden med forbigående; ofte høres smudsige sange. Instrux for arrestforvareren findes ikke; alt er overladt til hans gode omdømme.

Således så det altså ud endnu i 1830 med arrestforholdene; thi enestående have de beskrevne forhold sikkert ikke været, uagtet de kun omhandle arresterne i Viborg.

I den følgende tid foregår der lidt efter lidt, ofte på given foranledning, snart en, snart en anden forandring og forbedring i arrestanternes kår. Canc. skr. 16 maj 1835 pålægger retsbetjentene at undlade at lægge inkvisiten i jern for at fremtvinge tilståelse. Samtidig svarer cancelliet på forespørgsel, om arresterne bør opvarmes, at øvrigheden skal påse sligt. I anledning af at en person er indsat til 120 dages simpelt fængsel, skriver cancelliet 26 febr. 1822, at han på en gavnlig måde bør sysselsættes. I lignende anledning skriver cancelliet 17 jan. 1832: at det, for at ikke ørkesløshed i så lang tid skal indvirke fordærveligt på den pågældendes moralitet, vilde være ønskeligt, at han kunde sysselsættes på hensigtsmæssig måde i arresten. Derimod udtaler cancelliet 6 aug. 1836, at det anser det for betænkeligt at andrage om lov til, at der kan pålægges arrestanter arbejde i arresten.

Et vidnesbyrd, atter fra Fyen, om den interesse, hvormed man omfatter alt vedrørende arrestanterne, kom-

mer for dagen i det af kammerherre Benzon oprettede legat til opførelse af varetægtsfængsler.

Fundats for det af afgangne kammerherre Jens Benzon oprettede legat nr. 14 af de Benzon-Gersdorffske legater, oprettede 24 april 1837, til opførelsen af ny, vel indrettede varetægtsfængsler i Odense, konfirmeret 10 nobr. 1841:

Skønt arresterne i Odense have i den senere tid modtaget ikke ubetydelige forbedringer, så have disse dog kun været beregnede på større sikkerhed for pågældendes undvigelse, og mindre fare for deres helbred; derimod har man dels af økonomiske grunde, og dels af mangel på den fornødne plads ikke kunnet afsondre de fængslede fra hverandre, hvilket dog såvel med hensyn til disses moralitet, som med hensyn til forbrydelsens opdagelse og afstraffelse, er så aldeles nødvendigt. Ligeså lidt er der bleven sørget for ved passende læsning og andagtsøvelser at indvirke på de fængsledes moralske og religiøse sands, eller ved arbejde at afholde dem fra ørkesløshed, der kun avler synd, og er, som ordsproget siger: Fandens hovedpude. Dels for at råde bod på disse og flere mangler, der især have til følge, at de fængslede forlade arresterne mere fordærvede på sjælen, end da de betrådte dem, og at de, om end frifundne ved endelig dom for den mod dem rettede anklage, dog vende tilbage til deres hjem med forstærket tilbøjelighed til at overtræde statens love; dels også for at forberede os ved vel indrettede varetægtsfængsler vejen til indførelsen af det nordamerikanske penitentiair eller forbedrings-system, der allerede har fundet mere eller mindre heldig efterligning i Genf, England og Frankrig, og der, påtænkt overalt, hvor der tilbørlig agtes på retfærdighedens og menneskelighedens ligeså bydende som uafviselige fordringer, sikkerlig om kortere eller længere tid vil, uagtet de dermed forbundne betydelige omkostninger, vide at gøre sig gældende i mit kære fødeland; for disse her anførte tvende hensigters skyld er det, at jeg har oprettet nærværende legat, hvis øjemed er

opførelsen af varetægtsfængsler, der svarende i et og alt til nutidens fordringer, kunne tjene til mønster for alle dem, der senere ville efter samme grundsætninger blive indrettede i Danmark. Da de i byens rådhus nu værende arrester, hvor meget de end ere bedre end andre byers, dog ere aldeles uskikkede til opnåelsen af legatets angivne øjemed, så må legatets kapital ingenlunde anvendes på disses bedre indretning, men der skal *enten* i byen selv (hvilket dog turde have uovervindelige vanskeligheder) *eller* udenfor byen udses et sted, hvor intet er i vejen for øjemedets *fuldkomne* udførelse. Til den ende fastsættes følgende:

§ 1. I medfør af § 1 i de Benzon-Gersdorffske legaters almindelige fundats henlægges til dette legat 15000, skriver femten tusinde rbdl. r. s., samt det i bemeldte fundatses § 4 ommeldte overskud. Udførelsen af legatets formål overdrages en kommission, bestående af Odense magistrat og repræsentanter, samt af herredsfogderne i de jurisdiktioner, der nu have eller i anledning af dette legat mulig måtte erholde deres arrester i Odense.

§ 2. De ny varetægtsfængsler, der opføres på legatets regning, må ikke anlægges i byens rådhus, men på et andet sted i eller udenfor byen, hvor den valgte plads ikke lægger mindste hindring i vejen for de nye bygningers opførelse i muligste overensstemmelse med det i indledningen af nærværende fundats angivne formål. Skulde derfor legatets midler ikke hertil findes tilstrækkelige, forventes det manglende udredet af det offentlige, ved et såvel på byen, som på hine landjurisdiktioner pålignet bidrag, der fordelt på så mange må blive såre ubetydeligt for de enkelte . . . . . .

§ 3. Følgende ere de fordringer, som jeg har tænkt mig anvendelige på de nye væretægtsfængslers indretning, når hverken bekostningen eller lokalet indskrænker deres udførelse:

1) At alle bygninger, især den, der er bestemt til

enkeltcellerne, opførtes af stærk grundmur med kalk og grus uden lerblanding; at sidstnævnte bygning omgås med en så høj og stærk indhegning, at undvigelse måtte synes utænkelig, når opsynet ikke gjorde sig skyldig i skammelig konnivents eller i åbenbar skødesløshed. I denne indhegnede plads med en eller flere afdelinger for hvert køn kunde de detenerede bevæge sig i fri luft, enten enkelte hver for sig, eller i samling med flere under strengt og uafbrudt tilsyn med, at intet samkvem eller nogen samtale indbyrdes fandt sted.

2) At alle enkeltceller vare lyse, opvarmelige udenfra og af passende størrelse, så at de detenerede kunde beskæftige sig med et eller andet arbejde, hvis fortjeneste vel i de fleste tilfælde burde komme dem selv tilgode.

3) At hver deteneret havde sin udelukkende celle, og at de mellem enkeltcellerne værende skillerum vare af den tykkelse og indretning, at indbyrdes samtale eller meddelelser ikke lettelig, uden at røbes, kunde finde sted.

4) At cellerne til de forskellige køn ikke stødte umiddelbart til hinanden.

5) At der for hvert køn var et værelse af passende størrelse, hvori morgen- og aften-andagtsøvelser bleve holdte af en mand, hvis praktiske duelighed og varme interesse for sine medmenneskers åndelige vel man i forvejen havde forvisset sig om, thi hvor munden alene fremfører ordet, uden at hjertet opliver det, der vil det liden eller ingen nytte stifte. Ligeledes burde der ved et hensigtsmæssigt udvalg af gudelige og andre bøger, hvis afbenyttelse stod de detenerede åben, søges at indvirke på deres moralsk-religiøse sands og deres intellektuelle udvikling.

6) At der indrettedes en passende bolig for en gift arrestforvarer, og for så mange medhjælpere, som der måtte anses nødvendige til et fuldkomment pålideligt opsyn.

7) At der havdes et sted, hvor de i fængslet bortdøde personers lig kunde hensættes indtil deres begravelse.

§ 4. Men da legatet tilsigter varetægtfængslernes størst mulige fuldkommenhed i alle henseender, vil det påligge kommissionen efter at have gjort en rundelig beregning over de til byen og landjurisdiktionerne fornødne enkeltceller snarest muligt at udkaste en plan til bygningernes opførelse og indretning . . . . . .

Endelig fremkom der gennem Roskilde stænderforsamling i 1838 et andragende om, at samtlige varetægtsarresters nuværende tilstand måtte undersøges på den måde, der måtte findes mest hensigtssvarende. Foranledningen hertil var for en del et andragende fra by- og herredsfogden i Storeheddinge, Bülow, som skrev: Forordningen af 5 april 1793, dens præmisser indeholde følgende: »Da det strider mod retfærdigheds grundsætninger, at nogen skulde anses skyldig til straf, førend han dertil på lovlig måde er bleven dømt, så flyder deraf, at de, som formedelst misgerninger ere tiltalte og heftede, ikke bør, medens spørgsmålet mod dem ved retterne forfølges, udsættes for større lidelser end dem, der ere nødvendige følger af deres friheds indskrænkelse og deres persons bevogtning, indtil deres skæbne ved endelig dom er afgjort.« 45 lange år ere forrundne, siden disse menneskekærlige ord lød fra den ophøjede lovgivers læber, men kaste vi et blik på pluraliteten af vore fængsler, vil man overbevise sig om, at kun formedelst fængslernes usikkerhed få svare til lovbudet. I de fleste ville vi finde ulykkelige betyngede med svære lænker, gennembævede af kulde, indåndende latrinernes pestagtige luft, ofte hungrende, da ingen våger over hensigtsmæssig anvendelse af underholdningspengene, sukkende under sjæls- og legemslidelser, sidste derved forøgede, at de mangle al beskæftigelse og således plages dobbelt af onde tankers dæmon, anseende i de fleste tilfælde overgangen til strafanstalterne

som et stort gode[1]). Et supplement til denne udtalelse afgiver en meddelelse af en senere slave, Jørgen Jørgensen Levin. I Naturen og Mennesket, 1888, s. 278 er en del af hans manuskript gengivet. Heri siger han om arresten i Haderslev 1835: »Jeg blev indsat til en medfange, som var dømt til Glückstadt på livstid. Da døren var lukket, og jeg havde betragtet den skumle bolig, brast jeg i gråd. Min medfange spurgte mig barskt, hvorfor jeg græd, om jeg havde tilstået, hvad jeg havde stjålet. Og nu måtte jeg gennemgå et krydsforhør mere nøjagtigt end hos amtmanden. Vi blev nu ret gode venner, og dette beklagelsesværdige menneske satte virkeligen ære i sin skændsel. Jeg hørte på ham med stor opmærksomhed, og hans lærdomme gemte jeg desværre i mit hjerte. Nu indså jeg, hvor dumt og ufornuftigt jeg havde stjålet. Men hvor uforsvarligt er det ikke at sætte ringe forbrydere sammen med de gamle. Jeg er overbevist om, at mangfoldige af landets forbrydere ere blevne uddannede i arresterne.« Cancelliet erkendte i sin indstilling om den sag, at de i frd. 5 april 1793 udtalte grundsætninger ikke i videste omfang vare satte i kraft, medens på den anden side fængslernes tilstand dog må anses for meget forbedret imod i 1793, da man kun kendte en måde at holde en tiltalt fængslet på, nemlig ved at holde ham i lænker. Ved rsl. 5 juni 1839 bifaldt kongen, at der for at iværksætte den undersøgelse, stænderne havde andraget om, udsendtes et cirkulære til samtlige overøvrigheder til oplysning om beskaffenheden af arrestforholdene. Resultatet af disse undersøgelser foreligger i cancelliets erklæring om denne sag i forbindelse med den af kommissionen 8 april 1840 afgivne betænkning om samme. Indstillingen findes i Ny Collegialtidende 1842, nr. 3, og af denne skal her anføres det resultat, som oplysningerne af 1839 have givet, og som

---

[1]) Roesk. Stændertidende 1838, 1 Række s. 355 og 2 Række s. 794.

altså afgive en redegørelse for arrestforholdene på det omskrevne tidspunkt.

»Med hensyn til arrestlokalernes antal fremgår det af beretningerne, at der i de 80 arresthuse, der findes i kongeriget (København samt Island, Færøerne og Bornholm, fra hvilket sidste sted den forlangte beretning ikke er indkommen, ikke mediberegnede), nemlig 44 i Østifterne og 36 i Nørre-Jylland, og i hvilke der efter en omtrentlig kalcule kan antages at hensidde et middeltal af 600 fanger, haves, når man regner gældsfængslerne og borgerarresterne med, c. 500 afsondrede lokaler, hvoraf 280 falde på Østifterne og 220 på Nørre-Jylland. Angående arrestlokalernes størrelse ere de indkomne beretninger ikke aldeles tilfredsstillende, da højden i de færreste af disse er angiven. Anslår man imidlertid denne til 7 fod, hvor ikke særegne grunde lade formode, at den er enten større eller mindre, så befindes det, at der i Østifterne ikkun haves 110 og i Nørre-Jylland ikkun 66 arrestværelser, der ere 500 kubikfod eller derover store. Betræffende arresternes sikkerhed, da er det vel oplyst, at de fleste af dem ere beklædte med planker, forsåvidt ikke murenes beskaffenhed har gjort sådant overflødigt, men der er dog ikke få arrester, om hvilke det i de indkomne beretninger hedder, at de ikke kunne anses for aldeles sikre. Også vise adskillige ytringer, at en mængde arrester ere således byggede, at det ikke er muligt at forhindre samkvem mellem de arresterede i de forskellige arrester eller med fremmede udenfor samme. Med hensyn til urenlighedens afførelse give de indkomne oplysninger anledning til at formode, at arresterne ikke overalt ere således indrettede som de burde; hyppigt nævnes det også, at samme sker ved kar, uden at der tilføjes, om disse ere lukkede med tætsluttende låg. Særdeles skadelig synes den altfor nære anbringelse af latriner, der ikke ere hensigtsmæssig indrettede, at virke, ligesom og de hjørneskabe, der på adskillige steder i Jylland ere i brug.

Lejlighed til bevægelse i fri luft gives vel arrestanterne på de fleste steder, men det er dog kun et forholdsmæssig ringe antal arresthuse, ved hvilke der dertil haves særegne hensigtsmæssigen indrettede og sikre arrestgårde. Hvor arrestgårde haves, ere de ofte temmelig små eller og enten ved beliggenheden eller indhegningens mangelfuldhed således beskafne, at det ikke er muligt at hindre fangerne under deres ophold sammesteds fra at have kommunikation med uvedkommende, og der er ikke få steder, hvor fangerne kun kunne erholde bevægelse i fri luft derved, at de under opsigt af arrestforvareren føres om på offentlige steder.

En partiel opvarmning af arrestlokalerne finder sted i 49 arresthuse, eller når fraregnes de arresthuse, hvori kun et lokale kan varmes (gerne gældsarresten, der ikke benyttes), i 38 arresthuse. Indretninger til opvarmning ere således vel temmelig udbredte; men en stor hindring for deres benyttelse er mangelen på en bestemmelse om, af hvilken kasse betalingen for ildebrændsel skal udredes. Det mangler iøvrigt ikke på vidnesbyrd om opvarmningens nødvendighed, da det fra flere steder udtrykkelig hedder, at fangerne, for at beskytte sig imod kulden, tilbringe den største del af tiden i sengen.

Hvad arrestinventariet angår, da er det i de fleste beretninger anført, at de lovbefalede stykker enten haves eller i fornødent fald ville blive anskaffede. Med hensyn derimod til fangernes beskæftigelse, da berøres det vel mange steds fra, at de kvindelige fanger ere blevne sysselsatte med spind, syning og strikning, men en ordnet beskæftigelse ses dog kun at være indført som regel i 12 arresthuse, hvor fangerne i særdeleshed sysselsættes med at spinde, karte, strikke, plukke værk, tilskære træsker og klemmer, forfærdige trætøfler, sno simer o. s. v. I mange arresthuse beskæftiges fangerne lejlighedsvis. Et stort antal af de øvrigheder, der endnu ikke have indført beskæftigelse som regel, have fundet det sandsynligt,

at den vil kunne tilvejebringes. Kun enkelte øvrighedspersoner klage over, at fangerne ej ere fundne villige til at lade sig sysselsætte. —

Som man ser, er det kun de ydre forhold i arresterne, det hidtil har drejet sig om, arresternes indretning; kun i en retning, arrestanternes sysselsættelse, er man kommen i berøring med hensynet til at bevare arrestantens moralitet; men på det punkt tager man med en let hånd, og umoraliteten, som avles i arresterne, har man intet øje for. Dette punkt er det forbeholdt kommissionen at tage sig af.

Afsluttende bemærkninger.

Den foran givne skildring af de foregåede begivenheder og forandringer på straffevæsenets område i de 100 år, som den omfatter, viser tilfulde den udvikling, der har fundet sted i så henseende. Med størst styrke træder denne dog frem ved det i det sidste decennium af forrige århundrede foregåede omslag i strafferetlig henseende, der karakteriseres ved frd. 20 febr. 1789. »Straflovens retfærdighed skal være ledsaget med så megen lemfældighed, som den offenlige sikkerhed tillader; derfor skal forholdet mellem misgerningens grad og straffen bestemmes således, at den kan virke til forbedring, hvor sådan kan formodes, og tillige fuldbyrdes, uden at benådning skal finde sted«. Denne udtalelse i den nævnte forordning stod i en så stærk modsætning til, hvad der i 1780 var udtalt om straffens betydning, at den ikke blot kom til at betyde en reform i straffevæsenet, men en reform af den mest indgribende karakter. Det var ikke længere forbrydelsen alene, der blev straffens genstand, men straffen fik også en opgave ligeoverfor forbryderens personlighed.

Det afskrækkende i straffen, der hidtil var sat som straffens eneste formål og ligesåvel galdt forbryderen som den store mængde, der ikke havde forbrudt sig, men derfor måtte afholdes derfra ved skrækken for straffen, måtte vige pladsen for forbryderens forbedring. Medens det hidtil havde været det forbryderiske i samfundet, det

mere upersonlige, man vilde tillivs, blev det fra nu af forbrydelsen, som den gav sig tilkende hos den enkelte, det mere personlige, man vilde indvirke på igennem straffen.

Følgen af omslaget måtte nødvendigvis blive den, at man fjærnede sig mere og mere fra galgen og skafottet, overhovedet fra fortidens voldsomme og raffinerede straffe, og vendte sig til frihedsberøvelsen, hvorigennem man havde størst udsigt til at få indflydelse på det forbryderiske individ. Frd. 20 febr. 1789 gjorde strax begyndelsen ved at nedsætte straffen for tyveri og hæleri således, at tredie gangs simpelt tyveri straffedes med livstid. Ligesom man imidlertid hidtil i almindelighed havde anset den legemlige død for nødvendig til at beskytte samfundet mod forbrydelsen, således blev det nu fortrinsvis den borgerlige død, livstidsstraffen, som blev den almindelige. På den ene side var man endnu langtfra klar over frihedsstraffens moraliserende betydning, og på den anden side var vejen, som recidivisten havde at gennemløbe, ikke lang, han nåede hurtigt livstidsstraffen. På samme tid var vejen til recidivet en temmelig alfar vej for den, som først var inde på den. Straffuldbyrdelsen kunde næsten ikke undlade at føre did.

Da omslaget kom, og det kom næsten samtidig over hele den civiliserede verden, en affødning af sin tid, var det måske i øjeblikket tvivlsomt, hvad betydning det skulde tillægges, men det blev i virkeligheden det moment, der gav det nittende århundrede navn af humanitetens århundrede. Havde det attende århundrede kulmineret i modsætningen på de fleste områder mellem den lavest stillede og den bedst stillede del af samfundet, var det naturligt, når bruddet først var blevet almindeligt, at det nittende århundrede måtte blive et medfølelsens århundrede ligeoverfor den forurettede del af samfundet. Men bruddet kom så pludseligt, det fandt samfundet kun lidet forberedt på den ny tid med dens ny opfattelser og

synspunkter, at det tog næsten et halvt århundrede, førend man nåede til at fastslå normerne for den reform, alle havde følt som nødvendig, også for straffevæsenets vedkommende, for at fortsætte samfundsudviklingen. Og det er ikke det mindst interessante ved den nærværende skildring at få indtrykket af, hvor ihærdigt og stort et arbejde der blev gjort, førend man anså sig for tilstrækkeligt forberedt til at iværksætte reformen på straffevæsenets område.

I virkeligheden var reformen, som 1840året og de derefter følgende år bragte for strafferettens og straffuldbyrdelsens vedkommende, resultatet af det betydelige arbejde, som de fra 1800 efter hinanden følgende kommissioner på det område udførte. Selv om de nemlig tilsyneladende i flere tilfælde blev uden resultat i øjeblikket, eller selv om de ikke nåede det mål, der ved udmældelsen var sat dem, så blev de dog altid forarbejder for den følgende kommission, eller de føjede sten til den bygning, de ikke i øjeblikket evnede at opføre. Herved må også tages i betragtning, at begyndelsen af det nittende århundrede i økonomisk henseende var særdeles vanskelig for Danmark. Krigen 1801—14, hvorved flåden 1807 gik tabt, og statsbankerotten 1813 ligesom tabet af Norge 1814 vare begivenheder, der alle måtte virke lammende på ethvert foretagende, som krævede penge. Landets finanser vare i en elendig forfatning.

Ikke desto mindre gik udviklingen sin gang, langsomt og med forhindringer, men altid frem imod målet, straffevæsenets forbedring.

Allerede i 1800 ved rsl. 26 septbr. nedsattes en kommission til udarbejdelse af en ny lovbog. Såvidt nåede kommissionen ikke, men om ånden og opfattelsen i tiden vidner særligt en betænkning, skreven til denne kommission af Chr. Colbjørnsen, af 17 novbr. 1800 og trykt som fragment i Arkiv for Retsvidenskab, bind 6, side 548. Forfatteren udtaler deri: »Det er da ustridigt, at lovgiv-

ningen heller må være overbærende mod små forseelser (især når disse ikke have deres grund i ondskab, men i menneskets naturdrift), end ved straf give anledning til større forbrydelser. Ligeledes udtaler samme betænkning: Ved at gøre sådanne straffe (beskæmmende — gabestok m. fl.) almindelige svækker lovgiveren sin nations æresfølelse; og andensteds: straf på frihed bør i almindelighed forbindes med strængt og bestandigt tvangsarbejde.

Med et mere begrænset formål nedsattes en anden kommission ved rsk. 16 maj 1815, nemlig for at bedømme et udkast om forandring i tyvsstraffen. Heller ikke den bragte noget resultat i øjeblikket. Ved rsl. 11 febr. 1817 blev den mindet om at fremskynde arbejdet; men fra samme år foreligger der en udtalelse fra et af kommissionens medlemmer Kaas. Deri opstiller han som sin mening, at første gangs simpelt tyveri ikke bør straffes, for gentagelse bør der gives tvangshusarbejde indtil 10 år, og for andre forbrydelser strafarbejde i tugthus på flere år; han hylder således ikke de korte frihedsstraffe. Iøvrigt anbefaler han først at oppebie de stående forhandlinger om opførelse af tvangshuse. Dermed synes også denne kommission at være gået istå.

Men, som før sagt, dermed, at kommissionerne ikke førte til noget direkte resultat i øjeblikket, var det i dem gjorte arbejde ikke dødt og magtesløst. Frd. 12 juni 1812 om lejermålsbøder, 12 juni 1816 om vand- og brødstraffen, 24 septbr. 1824 om boeslods forbrydelse, 30 marts 1827 om ophævelse af landsforvisningsstraf m. fl. vare i virkeligheden alle resultaterne af de i kommissionerne afgivne betænkninger. Aktionering for attenteret selvmord blev sjeldnere og sjeldnere[1]), spidsrodstraffen[2]) indskrænkedes

---

[1]) Rsl. 28 jan. 1815, 11 april 1829.

[2]) I Museum for 1892 skildres spidsrodstraffen i En dansk Soldats og Statsfanges Erindringer af Rasphus-Fangen M. J. Frederiksens Liv- og Levnets-Tildragelser af ham selv affattet i Fange-

og blev endelig ved parolbef. 17 oktbr. 1836 afskaffet[1]), åbenbart skrifte ansås efter en overretsdom i 1825 ikke længere for anvendelig, gabestok, halsjern, den spanske kappe, træhesten, brændemærke og kagstrygning fulgte vistnok med i hele den omhandlede periode, men anvendelsen blev uden tvivl mere og mere sjelden, indtil disse straffe, i hvert tilfælde for fleres vedkommende, faldt bort som af sig selv eller erstattedes ved andre, som måtte anses for mere hensigtssvarende. Henrettelse med

---

Taarnene i Citadellet Frederikshavn 1833. Skildringen er ganske kort, men talende nok.

»Jeg fulgte«, fortæller han, »regimentet i lænker som arrestant og blev atter hensat på hovedvagten, hvor jeg efter nogle ugers forløb ved en krigsrets dom blev tilkendt for desertion og begået tyveri at have gjort mig fortjent til 12 gange spidsrod imellem 200 mand. Krigsretsdommen blev efter nogle dage exekveret, min arme ryg til ve og smerte, men som der siges: selv i helvede findes der venner —, således fandt jeg under en hagel og ildsvie af spidsrødderne nogle trøstegrunde i de af gasselaufen så vidt berømte tyskere, der stedse tilvinkede mig: halt dir frisch! halt dir gut jung! indtil endelig frihedens porte gave luft, og nu stod jeg bleg og blodbestænket ved enden og ventede på den røde kappe, under hvis ly jeg blev bragt til hospitalet, hvor jeg atter under æskulaps hænder måtte gennemgå en ildprøve. Mat og kraftesløs blev jeg under doktorens hænder afklædt og lagt i en seng. Den bitre hede, som lig en tåge blev med idelig kolde og varme omslag af bly- og kalkvand uddunstet fra mit legeme, gjorde mig mat og kraftløs. En forsømmelse, som sygevogteren med sin søvnagtighed begik, forvoldte mig utålelige smerter. Jeg var ved en bedøvelse af spiritus og opium faldet i en slummer, hvilket forårsagede ved oppassernes forsømmelighed, at det bagede fast ved min ryg. Om morgenen tidlig blev det ved kirurgens besøg opdaget; han aabnede randen af omslaget med noget olie, og nu rev han det med en hurtighed fra mine skuldre. Jeg sprang under de bitreste smerter ud af sengen lig en rasende og havde vist gjort et spring gennem vinduet, hvis ikke en krykkeridder havde standset min fart. Jeg måtte pany føle fordoblede smerter, men en vederkvædelses dråbe, som savnes aldrig under livets bitterhed, kom mig tilgode.

[1]) K. Skr. 2 maj 1818. Koll. Tid. 1836. S. 756—63.

sværd var allerede afskaffet ved frd. 21 oktbr. 1791 og øxen trådt i stedet af hensyn til den mindre lidelse.

Denne foran anførte ophævelse eller reduktion af fortidens strafbestemmelser hvilede helt igennem på hensynet til, hvad retfærdighed krævede. I alle betænkninger og motiver til de foretagne forandringer er det bestandig hensynet til retfærdighedens krav, der påberåbes. Således hedder det også i motiverne til frd. 12 juni 1816 om vand- og brødsstraf, at denne straf må træde i stedet for de kortvarige frihedsstraffe i fæstning eller straffehuse, fordi disse straffe ere større end tilsigtet, og fordi disse mindre forbrydere demoraliseres ved selskabet, hvori de komme i strafanstalterne. At dette retfærdighedskrav også måtte følges af et mildere præg i straffelovgivningens bestemmelser, ligger næsten i sagens natur, når man mindes, at fortidens straffebestemmelser i de fleste tilfælde vare utilbørlig hårde.

I slutningen af den her omhandlede periode foregår der en svingning i retsopfattelsen. Philosofien begynder at regere strafferetten (Feuerbach), og der bliver en tilbøjelighed til at straffe recidivet strengt i modsætning til straffen for den første gang begåede forbrydelse. I denne ånd ere bestemmelserne i frd. 4 oktbr. 1833 om legemsbeskadigelser, som efter 1840 følges af flere med lignende tendens.

Iblandt de straffebestemmelser, som den ny tid bragte med, hører også straf med ensomt fængsel (cellen). Som bekendt kom denne straf til Europa fra Amerika, hvor der samtidig med, at Howard bestræbte sig for at indføre reformer i straffevæsenet i Europa, var opstået en lignende bestræbelse. I 1778 havde staten Pensylvanien, hvor fortrinsvis kvækere havde slået sig ned, pålagt den lovgivende forsamling at forbedre den kriminelle lovgivning. Dette forhindredes på grund af den amerikanske frihedskrig indtil 1786. Dødsstraffen, som forhen var anvendt for tyveri af al slags, mordbrand m. fl., blev fra

den tid kun bragt i anvendelse for mord og landsforræderi; ellers idømtes pisk, fængsel og arbejde i jern. Dermed forbedredes dog ikke forholdene, fangetallet steg og fængslerne blev for små. Imidlertid var det endnu bestående selskab dannet, hvis opgave var at formilde elendigheden i fængslerne og at påvise manglerne. Ved dette selskabs foranledning fremkom en lov i 1790, som afskaffede jern, pisk og lemlæstning, og i stedet satte fængsel og bøder. Principet i denne lov var, at straffens hensigt var at forbedre forbryderen, og der til skulde straffens fuldbyrdelse række ham midlerne. Iblandt disse var efter kvækernes opfattelse det virksomste henvisning til selvbetragtning gennem ensomheden. Derfor bestemte loven, at forbrydere (convicts), der efter den tidligere lovgivning vilde være blevne straffede med døden, skulde afsone i det højeste den halve del af den idømte straffetid i celle, dog mindst en tolvtedel af straffetiden. Til denne straffuldbyrdelse opførtes en strafanstalt i Philadelphia[1]). Planen for fattigvæsenet 1 juli 1799 indførte denne straf hos os for gentaget betleri; tiden kunde afkortes, når der vises kendelig tegn på fortrydelse eller forsæt til forbedring. Ligeledes anvendtes cellen som disciplinær straf for forseelser i tvangshuset. Pl. 21 decbr. 1825, 2 bragte den til anvendelse i Odense tvangshus, og frd. 21 aug. 1829, 6 udvidede den til tvangshuse i Fyens Stift. Ved pl. 31 aug. 1813 var den indført som disciplinær straf i Københavns tugt- rasp- og forbedringshus, og rglm. for livjægerkorpset 22 april 1829, 49 indførte den for insubordination. Men i alle disse bestemmelser var tiden begrænset til ikke over 14 dage ad gangen.

En reform, som den frd. 20 febr. 1789 medførte, måtte nødvendigvis også få betydning for straffuldbyrdelsen.

---

[1]) Minerva. 1796, 4 kvart. s. 166, hvor en skildring af det nævnte fængsel findes af generalmajor Ernst Frederik Waltersdorff.

I indledningen er det således også anført, hvorledes en kgl. befaling af 29 maj 1789 lod Børnehuset indrette dels til tugthus for alle uærlige og til livstid dømte fanger, dels til forbedringshus for dem, af hvem man efter deres forbrydelse eller forseelse måtte kunne vente forbedring. Pl. 15 jan. 1790 erklærede indretningen af Børnehuset for iværksat således, at de grove forbrydere herefter skulle adskilles fra de mindre, som blot til rettelse og forbedring ere indsatte, og ved pl. 30 novbr. 1792 udvidedes adskillelsen til også at gælde strafanstalten på Møen. Ihvorvel slaverierne i fæstningerne og Stokhuset i København vedblev at bestå, ligesom også rasphuset, så var det dog givet, at princípet i reformen også var udstrakt til straffuldbyrdelsen, og denne forsåvidt i samklang med straffelovgivningen. I virkeligheden blev den hele reform for straffuldbyrdelsen i et langt tidsrum kun væsenlig nominel. Princípet for reformen blev stående, men dets fordringer blev ikke honorerede, dels fordi man ikke havde råd dertil, dels fordi forudsætningerne manglede, en klar og gennemarbejdet plan for gennemførelsen af reformen. Man vidste kort sagt ikke, hvad man i hovedtrækkene vilde, og det man vilde, bristede det på kræfter til at sætte i værk. Man måtte i meget nøjes med små og stykvise forbedringer; men på dette punkt ligesom i straffelovgivningen blev, hvad der udrettedes, forarbejder til den senere reform.

Det er foran nævnt, at et af medlemmerne i den i 1815 nedsatte kommission til behandling af et forslag om tyvsstraffen, Kaas, udtalte sig for at oppebie afslutningen af forhandlingerne angående de påtænkte tvangshuse. Det var jo nemlig et stående spørgsmål allerede fra 1790 og langt ind i fremtiden, hvilken form frihedsstraffen skulde iklædes i forhold til den begåede forbrydelse. Da det i 1790 var slået fast, at der i Børnehuset skulde gøres en adskillelse mellem forbedringshus og tugthus, blev det snart klart, som før bemærket, at adskillelsen væsenligst

var nominel. Cancelliet udarbejdede derfor i 1802 en forestilling til kongen, som i det væsenlige gik ud på, at slaveriet burde ophæves, at der burde oprettes et tilstrækkeligt antal forbedringshuse eller tvangs- og arbejdshuse for personer, dømte på bestemt tid for mindre betydelige forbrydelser, og som skulde afsone bøder, og at tugt- og rasphuset anvendtes til dem, som dømtes på livstid. Principerne i forestillingen fastsloges ved rsl. 17 (24) juni 1803; der skulde være 1 tugthus i landet og 1 forbedringshus i Københavns. Ved circ. 25 juni s. å. påbødes, at amtmændene skulde udse plads til oprettelse af forbedringshuse, som sattes i forbindelse med fattigvæsenet. Canc. prom. 24 marts 1804 anmældte omsendelsen af tegninger til disse anstalter, således at der kunde gøres et valg. I lige måde gav et canc. circ. 18 aug. 1804 regler for fangernes behandling i forbedringshusene. På grund af krigen og mangel på penge er sagen imidlertid sikkert stillet i bero, og man måtte nøjes med at nedsætte en kommission i 1806 til at afhjælpe det mest påtrængende i tugthuset på Christianshavn. I juli 1810 indstillede samme kommission efter opfordring, at tugt- rasp- og forbedringshuset omdannes til tvangsarbejdshus for Københavns og den nordre del af Sjælland for dem, som tildømmes forbedringshusarbejde og ved politiretterne i den samme del af landet straf af offenligt arbejde, samt at der opføres et nyt tugthus for hele landet. Sagen synes nu at ligge stille til 1817, da der i anledning af Børnehusets brand nedsættes en kommission til at tage nybygninger under overvejelse. Hvad der i den blev forhandlet, blev imidlertid ikke realiseret, og sagen stod fremdeles hen, indtil en ny kommission nedsattes i 1822. Denne skulde blandt andet tage det vigtige spørgsmål under overvejelse, hvorvidt en fælles bestyrelse for samtlige strafanstalter, men især for dem i Københavns, måtte være tilrådelig. Dette for den hele institution afgørende spørgsmål, som rimeligvis alt den gang vilde have fået bestem-

mende betydning for udviklingen af straffuldbyrdelsen, hvis det havde fået en bekræftende afgørelse, blev som kommissionens øvrige virksomhed uden betydning i øjeblikket. Kommissionen gav nemlig i 1823 plads for en anden, der alene skulde ordne forholdene i Stokhuset, og som også igennem forskellige reglementariske bestemmelser foretog flere forandringer i Stokhuset, uden dog derved at forandre den karakter, denne anstalt i årenes løb havde fået.

Nogle voldsomme optrin i Børnehuset og mangel på plads sammesteds kaldte atter en kommission frem i 1834, som skulde give en plan til anstaltens genopførelse. I 1838 afgav den sin betænkning med en plan for opførelsen, og denne betænkning sendtes 30 august s. å. til Københavns magistrat. Samme år var det blevet yderlig nødvendigt at iværksætte byggeforetagender ved Viborg strafanstalt, hvor fangetallet var steget betydeligt. Resultatet af den hele vanskelige situation, som mangelen på plads til fangerne medførte, blev resolutionen af 8 april 1840, som anordnede nedsættelsen af en kommission, der skulde tage spørgsmålet under overvejelse for hele landets vedkommende.

Således var man ikke nået længere frem i de 50 år, som vare gåede siden 1790, da adskillelsen mellem forbedringshus og tugthus blev bestemt, end at man netop stod på det punkt, hvorfra man den gang gik ud. Princippet, der skulde følges, var slået fast i lovgivning som i straffuldbyrdelse, og i hin havde man virkeliggjort det ved forskellige bestemmelser, som dels bragte noget nyt, dels ryddede fortids uretfærdighed af vejen. I fuldbyrdelsen derimod stod man stille, der manglede penge til at iværksætte de nødvendige forandringer, og der manglede vel også den rette opfattelse af forholdene. Dermed være ikke sagt, at intet blev udrettet til gavn for institutionen, i flere tilfælde utvivlsomt mere, end forholdene tillod at vente. Men det forslog intet i den augiasstald, som straf-

anstalterne indeholdt, og som det var et meget vanskeligt arbejde at rydde. Livstidsstraffens hyppige anvendelse havde hurtigt bidraget til at fylde anstalterne med udskuddet af forbryderverdenens befolkning, og denne fangebefolkning måtte nødvendigvis virke demoraliserende på de bedre elementer, som kunde findes iblandt den, eftersom de stedlige forhold vare beskafne. Og fra disse kunde man, som det viste sig, ikke slippe bort.

En fælles bestyrelse for alle strafanstalter, som formentlig vilde have kunnet haft afgørende betydning for forholdenes ordning, nåede man endnu ikke til. Fra d'Auchamp synes der i 1812 at have foreligget et forslag i den retning med ham selv som generaldirektør for landets samtlige anstalter, men det synes ikke at være kommet videre.

I 1822 kom forslaget om en fællesbestyrelse frem påny; men det strandede sikkert på vanskeligheden ved at samle Stokhusets militære bestyrelse under et med den civile i de øvrige anstalter. Stokhuset stod under overbestyrelse af kommandanten i København, fra 1826 med en inspektør under sig. Børnehuset tilligemed Møens tugthus styredes først af direktionen for de fattiges væsen, fra 1781 gik bestyrelsen over til en direktør, ansat af kongen, indtil 1817, da d'Auchamp fratræder og den administrerende direktion for fattigvæsenet i København tilligemed politidirektøren atter overtager bestyrelsen. For Møens tugthus fandtes tillige en særlig inspektion. Det samme var tilfældet i de andre strafanstalter under stiftamtmandens og bispens direktion. Som naturligt var, vare disse inspektioners medlemmer ikke altid særligt varme for det borgerlige onus, der var pålagt dem. Af anstalternes forhandlingsprotokoller fremgår det da også tydeligt nok, at tilsynet ikke i de fleste tilfælde fik stor betydning. En følge deraf var igen, at de underordnede kom til at spille en ofte uheldig rolle i anstaltens liv. Særligt synes portnerne til tider at have haft en fordærve-

lig indflydelse; dette gælder såvel i Møens som Viborg tugthuse. De skaffede således brændevin ind, de drak med fangerne og stod i ledtog med kvinderne. Dog må det fremhæves, at efter forhandlingsprotokollen for Odense tugthus mødte inspektionen meget prompte i anstalten, og det var også den anstalt, ganske vist med en forholdsvis ringe belægning, hvor de færreste ulemper og misligheder synes at have fundet sted. Et forhold, som formentlig kan tilskrives det skarpere tilsyn fra inspektionens side.

Hvad det underordnede personale angår, var det i almindelighed vanskeligt at forskaffe dette nogenlunde tilfredsstillende; allermindst kunde der blandt den befolkning, hvor det skulde søges, ventes at finde tilstrækkelig forståelse af opgaven, som den var stillet ved forandringen i 1789. Personalet havde man desuden på grund af de usle økonomiske forhold, hvorunder strafanstalterne levede, ikke råd til at holde i tilstrækkeligt antal i forhold til fangetallet og lokaliteternes omfang. Kun ved Stokhuset fandtes opsynet i større antal, men dette var væsenlig begrundet i slavernes udearbejde på forskellige steder i staden og dens omgivelser, og selv til disse forhold var opsynet for ringe, hvorved også de hyppige klager fra politiets side over tiggende slaver og slaver uden opsyn foranledigedes, Desuden var dette opsyn så slet aflagt, at det ikke havde råd til at afslå en dusør af slaven for at se igennem fingre med en lille uregelmæssighed i dennes opførsel, en lille afstikker fra arbejdet, en sammenkomst med en kærest eller slægtning, lidt extramad og andet mere. Først de senere år og urolighederne i anstalterne bragte et stærkere opsyn med sig og militær vagt ved anstalterne; men selv denne trådte i Viborg i fangernes tjeneste og skaffede brændevin, fødevarer og klæder til undvigelse ind i anstalten.

Særligt marketenteren var en mand af en vis betydning i anstalten, hans mad var ofte årsag til uro og spektakler. Forholdet var jo det, at fangen fik betaling

for sit arbejde, og for disse penge skulde han købe mad hos marketenteren. Slaverne, hvoraf mange tjente gode penge, forstod at skaffe sig, hvad de ønskede af mad og drikke, ofte til overmål; det hørte vistnok til dagens skik, at mange i Stokhuset gik drukne til ro, opsynet så igennem fingre dermed. I de andre strafanstalter var det ikke således. Der var fortjenesten i almindelighed knap og dermed ogsaa føden; var denne så tillige fordærvet, kunde der være grund nok til klage. Derfor var det et stort fremskridt, da naturalforplejning indførtes (1808 i Børnehuset, i Møens tugthus synes dette alt tidligere at være sket). I 1811 bestemmes, at spisereglementet for Københavns tugthus skal gælde for Viborg, når direktørerne finde klager over bespisningen, som fabrikentreprenøren skal levere fangerne, grundede. I dette punkt såvel som i adskillige andre indre forhold i anstalten medførte entreprisesystemet kun ulemper. I Odense tugthus bespistes fangerne først fra april 1830 af anstalten selv.

Som med bespisningen således gik det også med beklædningen. Man begyndte med, at fangerne benyttede deres egne klæder, sålænge de holdt. Når de vare opslidte, uddeltes i ny og næ et beklædningsstykke, efter som der var råd til, og forresten benyttedes laserne af de gamle klæder.

Kommissionen af 1806 til at afhjælpe de øjeblikkelige mangler, som ordnede naturalforplejningen i Børnehuset, traf også bestemmelse om fangernes beklædning, der uddeltes til bestemte tider, og fra den tid benyttede de kun anstaltens klæder. I Odense tugthus havde reglen været, at kun livstidsfangerne fik klæder og linned efter behov, de øvrige fanger benyttede deres egne til 1836, da anstalten beklædte alle fangerne. I Viborg var fangernes beklædning ligesom bespisningen pålagt entreprenøren. I Stokhuset, hvor kommandantskabet sørgede for beklædningen, og hvor slaverne daglig anvendtes på udearbejde, vare forholdene sikkert bedre.

Nattelejet derimod var i Stokhuset vistnok det usleste og mest svinske, det var i samtlige anstalter. Knebent har det været med renlighed og tilstrækkelighed i så henseende indtil begyndelsen af århundredet, også i Børnehuset. Men fra 1806 forbedres også disse forhold.

Arbejdet, hovedmomentet i vort århundredes straffuldbyrdelse, havde jo fra første færd været en faktor i straffen hos os. Slaven skulde trælle i jern og på galejen, betleren og løsgængeren skulde arbejde for underholdet i tugt- og børnehuset. Ikke for arbejdet i og for sig, men fordi straffelidelsen derved kunde forøges. Arbejdet var ikke til for fangens skyld, ikke for at han derved kunde forbedre sine vilkår, men for at anstalten kunde drage fordel deraf. »Lær mennesket et arbejde, og du vil gøre det lykkeligt«. Disse Howards ord blev først arbejdets motto i dette århundrede. Den tidligere opfattelse førte til manufakturhusene, til den i økonomisk henseende så sørgelige misforståelse, som fortrinsvis illustreredes i Viborg tugthus, der helt ud var en entreprise. Derfor var recidivisten velset i anstalten, mere end første gangs fanger; hin forstod jo arbejdet fra forrige gang, han var derinde, og var derfor mere værd for entreprenøren. Skildringen af Viborg tugthus giver et tilstrækkeligt klart billede af forholdene. I Børnehuset havde d'Auchamp givet et bevis på, hvad arbejdsvirksomheden kunde drives til. Resultatet var ganske vist glimrende, men det var sikkert vundet på bekostning af forskellige andre forhold, som der var taget lettere på, således kønnenes fordeling, adskillelsen mellem unge og gamle m. m.

Adskillelsen mellem kønnene, mellem unge og gamle var jo også det nittende århundredes fordring til straffuldbyrdelsen, og der blev givet pålæg og bestemmelser i så henseende. Resultatet var imidlertid i århundredets midte, at adskillelsen hverken i den ene eller den anden henseende var et faktum. Børn avledes fremdeles i tugthusene, hvor mænd og kvinder husedes under samme tag;

også i den retning var Viborg tugthus et godt exempel. Ligesålidt var adskillelsen mellem unge og gamle gennemført; og dog var der truffet forskellige bestemmelser for de unges vedkommende, således måtte de under 25 år (senere 20 år) ikke indsættes i Stokhuset men i Børnehuset. Var der imidlertid ingen adskillelse der, fik bestemmelsen selvfølgelig ikke stor betydning.

Om disciplinen er det forståeligt, at den måtte stå på svage fødder, hvor de trufne reglementer og bestemmelser vare så usikre i udførelsen. Den enkelte, som havde evne til at skaffe sig og sine befalinger lydighed, vilde let kunne holde disciplinen oppe, hoben har en fin fornemmelse i så henseende, men de mere eller mindre overordnede vare næppe alle sådanne enkelte. Til brud på disciplinen var der stof nok i befolkningen, og overfald, drab og undvigelser udeblev derfor ikke. At disciplinærstraffene blev strængere, førte ikke til, at disciplinen forbedredes. Det var først lidt efter lidt, efterhånden som de trufne, ordnende bestemmelser kom til at virke, at forholdene bedredes noget i visse retninger, men hverken kommissionen fra 1806 til 12 i Børnehuset eller den i Stokhuset fra 1823 til 1826, skønt de hver for sig ordnede adskillige ulemper, fik nogen afgørende indflydelse på disse anstalters karakter.

Da kommissionen nedsattes i 1840 til at udtale sig om nybygningerne i strafanstalterne, stod landet med de samme anstalter som for 100 år siden, lappede på, væsenligst af mangel på plads, med et for lille og dårligt lønnet opsyn, uden lokaliteter og uden kræfter til at fuldbyrde straffen efter den fastsatte bestemmelse, med en fangebefolkning på omtrent 1600 individer, hvoriblandt en overvejende del var gamle redivister, vel kendte i og af strafanstalterne, og med en forkludret og tildels forkastelig arbejdsvirksomhed. Kort sagt, forholdene i strafanstalterne vare i det hele taget sådanne, at den første gang indsatte fange med temmelig stor sikkerhed kunde

anses for at være mere fordærvet, når han løslodes, end han var ved indsættelsen. Således var hensigten, som udtaltes i 1790, da forbedringshuset skiltes fra tugthuset, ikke nået. Straffuldbyrdelsens udvikling havde i det store og hele været en marsch på stedet, der vel havde indført nogle mindre forbedringer i fangens kår og tildels vel også en humanere ånd i ledelsen, men i hovedsagen var man kun nået til at erkende, at som det var, kunde det ikke vedblive.

INDHOLD.

	Side.
Indledning	7.
Slaveristraffen—Stokhuset	21.
Børne- Tugt- og Rasphuset	71.
Møens tugt- og forbedringshus	201.
Viborg tugt- og manufakturhus	215.
Odense tugt- og forbedringshus	250.
Arrestvæsenet	266.
Afsluttende bemærkninger	281.